

**T.C
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI**

**KUR'ÂN-I KERÎM'DEKİ TEKRARLAR BAĞLAMINDA TÂCÜL-KURRÂ
MAHMÛD B. HAMZA B. NASR EL-KİRMÂNÎ'NİN *EL-BURHÂN FÎ TEVCÎHİ*
MÜTEŞÂBİHİ'L-KUR'ÂN ADLI ESERİNİN İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ENGİN TAŞDEMİR

DANIŞMAN: DR. ÖĞR. ÜYESİ MEHMET BAĞÇIVAN

**YALOVA
ŞUBAT - 2024**

T.C
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

KUR'ÂN-I KERÎM'DEKİ TEKRARLAR BAĞLAMINDA TÂCÜL-KURRÂ MAHMÛD B.
HAMZA B. NASR EL-KİRMÂNÎ'NİN *EL-BURHÂN FÎ TEVCÎHİ MÛTEŞÂBİHİ'L-*
KUR'ÂN ADLI ESERİNİN İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ENGİN TAŞDEMİR
218212005

DANIŞMAN: DR. ÖĞR. ÜYESİ MEHMET BAĞÇIVAN

YALOVA
ŞUBAT – 2024

ETİK BEYAN

Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tezi Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım “**Kur’ân-ı Kerîm’deki Tekrarlar Bağlamında Tâcül-Kurrâ Mahmûd b. Hamza b. Nasr el-Kirmânî’nin *El-Burhân Fî Tevcîhi Müteşâbihi’l-Kur’ân* Adlı Eserinin İncelenmesi**” başlıklı bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı ve bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir; aksinin tespiti halinde doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi taahhüt ve beyan ederim.

İmza

Engin TAŞDEMİR

ÖNSÖZ

Âlemlerin rabbi olan Allah’a hamd, onun son elçisi Hz. Muhammed’e (s.a.v.), âline, ashâbına ve onlara kıyamet gününe kadar ihsân ile tâbi olan bütün mü’minlere salât ve selâm olsun.

Allah Teâlâ, insanları cehaletin karanlığından kurtarıp hidayetin aydınlığına çıkarmak için son ilahî mesajı olan Kur’ân-ı Kerîm’i göndermiştir. Kur’an, son ilahî mesaj olması yönüyle, kıyamete kadar bütün insanları hakka davet eden bir hidayet ve rahmet kaynağıdır. Allah Teâlâ’nın Hz. Peygamber’e ebedî mucize olarak gönderdiği Kur’an, insanların bir benzerini getirmekten âciz kaldıkları kelâmul-lahtır. Nitekim Kur’an’da, Arap edebiyatı sanatlarının en üstün seviyede kullanılması, aynı konuların değişik şekillerde dile getirilmesi, farklı konuların anlatımında edebî üstünlüğü korunması gibi sebeplerle insanların benzeriyle mukabele etmekte âciz kaldıkları mucizevi bir anlatım tarzı ve üslûbu bulunmaktadır.

Kur’an’ın ilahî kelâm olması yönüyle bir benzerinin getirilemeyeceği hususu Kur’an’da da vurgulanmaktadır. Zira Kur’an’ın ilk muhatabı olan Arap toplumu; edebiyat ve belâğat gibi alanlarda o dönemin mütehasıs edip ve şairlerine sahip olmalarına rağmen, Kur’an’ın i’câzı karşısında âciz kalmışlar ve onun bir benzerini getirememişlerdir. Çünkü Kur’an, hüsn-i nazm ve belâğatte edebi bir şaheserdir.

Şüphesiz Kur’an, nüzûlünden günümüze kadar hem inanan hem de inanmayan insanların her daim merakını celp eden ve hakkında en çok araştırma yapılan kitapların ilki olduğunu söyleyebiliriz. Bu araştırmalar bazen Kur’an’ın metni/lâfzî etrafında olduğu gibi bazen de muhtevası/mânası etrafında gerçekleşmektedir. Özellikle İslâm âlimleri, klasik dönemden itibaren Kur’an’ın doğru anlaşılması ve tefsir edilmesiyle ilgili olarak bazen kitaplarının alt başlıklarında bu konulardan bahsetmiş bazen de müstakil eserler kaleme almışlardır. Bu gayeye mâtuf müstakil bir kitap olarak yazılmış eserlerden birisi de Tâcül-Kurrâ el-Kirmânî’nin *el-Burhân Fî Tevcihi Müteşâbihi’l-Kur’ân* adlı eseridir. Kirmânî bu eserinde ulûmü’l-Kur’ân’ın önemli konularından olan tekrârü’l-Kur’ân’ın lafzî tekrarlarından bahsetmektedir. Kur’an’daki lafzî tekrar eden âyetlerin açıklandığı bu eserde müellif, birbirinin aynısı veya benzeri şekilde tekrarlanan âyetlerin sebepleri, illetleri ve hikmetlerini izah etmektedir. Müellif tekrar eden âyetleri izah ederken; benzer âyetleri bütüncül inceleme, istidrâk, icâz, tekrardan kaçınma ve bağlamsal yaklaşım gibi metotları kullanarak eserini kaleme almaktadır. Kirmânî eserinin mukaddimesinde, takip edeceği bu yöntem ve metotla bir ilk olacağını da aktarmaktadır.

Yüksek lisans eğitimim boyunca benden yardımlarını, tez sürecinin her aşamasında bilgisini, tecrübesini ve desteğini esirgemeyen, akademik anlamda bana her zaman destek olan ve doğru yolu gösteren sayın danışman hocam Dr. Mehmet Bağçıvan’a şükranlarımı sunuyorum. Her zaman yanımda oldukları ve bu süreçte beni anlayışla karşılayıp benden desteklerini hiçbir zaman esirgemedikleri için kıymetli aileme teşekkür ederim.

Ocak – 2024

Engin TAŞDEMİR

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN	iii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR	viii
ÖZET.....	ix
ABSTRACT	x
1. GİRİŞ	1
1.1. Çalışmanın Konusu	1
1.2. Çalışmanın Amacı ve Önemi	2
1.3. Çalışmanın Kapsamı ve Yöntemi.....	2
1.4. Tezin Özgün Değeri	2
1.5. Tezin Kaynakları ve Literatür İncelemesi	3
2. KİRMÂNÎ VE YAŞADIĞI DÖNEME GENEL BİR BAKIŞ	5
2.1. Yaşadığı Dönem ve Bölge.....	5
2.1.1. Sosyal durum.....	6
2.1.2. Siyasî durum.....	8
2.1.3. İlmî durum.....	10
2.2. Hayatı	12
2.2.1. İsmi ve künyesi.....	13
2.2.2. Nesebi ve doğumu	13
2.2.3. Vefatı.....	14
2.2.4. İlmî kişiliği	15
2.3. Eserleri	17
2.3.1. Kıraat alanındaki eserleri	17
2.3.2. Tefsir alanındaki eserleri.....	18
2.3.3. Ulûmü'l-Kur'ân alanındaki eserleri	20
2.3.4. Nahiv alanındaki eserleri.....	21
2.4. Hocaları	22
2.5. Talebeleri.....	23
2.6. Âlimlerin Kendisi Hakkındaki Görüşleri	25
3. TEKRAR.....	27
3.1. Tekrar Kavramı	27
3.2. Tekrârü'l-Kur'ân Kavramı	27
3.3. Üslûbu'l-Kur'ân Açısından Tekrar	30

3.4. Kur'ân'da Tekrarın Varlığı ile İlgili Görüşler.....	32
3.5. Tekrârü'l-Kur'ân Konusunun Tarihçesi.....	35
3.6. Tekrarın Çeşitleri.....	37
3.7. Tekrarın Önemi	40
3.8. Tekrarın Gayeleri	42
3.9 Tekrârü'l-Kur'ân ile İlgili Kaleme Alınan Eserler.....	45
3.9.1. Lafzî tekrarları bir araya getiren eserler	46
3.9.2. Lafzî tekrarların açıklandığı eserler	47
3.9.3. Müstakil eserler dışında kalanlar.....	48
4. KİRMÂNÎ'NİN <i>EL-BURHAN</i> İSİMLİ ESERİNİN TANITIMI VE İNCELENMESİ	51
4.1. Eserin İsmi.....	51
4.2. Eserin Muhtevası.....	52
4.3. Eserin Yazılması	52
4.4. Eserin Tahkik Edilmesi	54
4.5. Kirmânî'nin Kaynakları	56
4.6. <i>El-Burhân</i> 'ın ulûmü'l-Kur'ân'a etkisi	59
4.7. Kirmânî'nin Yöntemi ve Metodu.....	60
4.8. <i>El-Burhân</i> 'da Tekrarların İncelenmesi.....	63
4.8.1. Tekrar eden benzer âyetler	64
4.8.1.1. Ziyâde-noksan	64
4.8.1.2. Takdim-tehir.....	66
4.8.1.3. İbdâl.....	68
4.8.1.4. Hazf-isbat	70
4.8.1.5. Marife-nekre.....	72
4.8.1.6. Müzekker-müennes	74
4.8.1.7. İfrad-cem'	74
4.8.2. Sarf/Morfoloji ilmî açısından sigaların değişmesi	76
4.8.2.1. İdğam-Fekk	76
4.8.2.2. Mücerred-mezîd	77
4.8.2.3. Mâzi-muzâri	78
4.8.2.4. İltifat	79
4.8.3. Aynen tekrar eden âyetler	80
4.8.3.1. Kelime tekrarı.....	81
4.8.3.2. Şibh-i cümle tekrarı.....	82

4.8.3.3. İsim cümlesi tekrarı	83
4.8.3.4. Fiil cümlesi tekrarı	85
5. SONUÇ	89
KAYNAKÇA	91
ÖZGEÇMİŞ	98

KISALTMALAR

bk.	: bakınız
Hız.	: Hazreti
D.İ.B.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Nşr.	: Neşreden
Thk.	: Tahkik eden
ö.	: ölümü
s.a.v.	: sallallahü aleyhi ve sellem
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
ts.	: tarihsiz
ty.	: tarih yok
Üniv.	: Üniversite
vb.	: ve benzeri
Yay.	: Yayınevi

KUR'ÂN-I KERÎM'DEKİ TEKRARLAR BAĞLAMINDA TÂCÜL-KURRÂ
MAHMÛD B. HAMZA B. NASR EL-KİRMÂNÎ'NİN *EL-BURHÂN FÎ TEVCÎHÎ*
***MÛTEŞÂBİHÎ'L-KUR'ÂN* ADLI ESERİNİN İNCELENMESİ**

ÖZET

Tâcül-Kurrâ el-Kirmânî hicrî 5. ve 6. asırlar arasında yaşamış, İslâmî ilimler alanında mümtaz şahsiyetlerden biridir. Küçük yaştan itibaren İslâmî ilimler ile meşgul olmuş; ulûmü'l-Kur'ân, tefsir ve nahiv ilimleriyle ilgili önemli eserler kaleme almıştır. Tabakat kaynaklarında Kirmânî'nin ilmî hayatı ve kişiliği hakkında geniş malumat olmasa da 'el-İmâm', 'Tâcül-Kurrâ', 'el-Mukrî', 'el-Muhakkik', 'Burhânüddîn', 'Nurü'd-dîn', 'el-Fakih' ve 'Sika' gibi kullanılan bazı ifadeler/nitelemeler onun çok yönlü bir âlim olduğunu ve ilmî üstünlüğünü göstermektedir. Nitekim Yâkût el-Hamevî, İbnü'l-Cezerî ve Süyûtî gibi âlimler onun çeşitli alanda eserlere sahip, idrak gücü yüksek, ince kavrayış ve parlak bir zekâyâ sahip olduğunu aktarmışlardır.

Kirmânî'nin kaleme aldığı önemli eserlerden biri de *el-Burhân fî Tescîhi Mûteşâbihi'l-Kur'ân* adlı eserdir. Kirmânî bu eserinde ulûmü'l-Kur'ân'ın konularından olan Kur'an'daki lafzî tekrarları açıklamaktadır. Kirmânî bu eserin mukaddimesinde daha önce Kur'an'daki tekrarları ihtiva eden bazı eserler olduğunu ifade etmekle beraber bu kitapları yeterli bulmadığını aktarmaktadır. Ona göre, daha önce bu konuda yapılan çalışmalarda, tekrar edilen ayetlerin bir araya getirilmesiyle iktifa edildiği ve bunların sebepleri, illetleri ve hikmetlerinin izahının yapılmadığını savunmaktadır. Daha sonra ise bu âyetlerin tefsir ve te'viline girmeden, birbirinin benzeri olan ve tekrar eden âyetlerdeki ziyâde-noksan, takdim-tehir ve ibdâlî gerektiren sebep, illet ve hikmetlerin neler olduğunu açıklayacağını, kendisinin takip edeceği bu yöntem ve metot ile bunun bir ilk olacağını ifade etmektedir.

Müellifin mukaddimesindeki bu iddiadan hareketle hazırladığımız bu çalışma, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde; çalışmanın konusu, amacı ve önemi gibi mevzular hakkında bilgi verilmiştir. Ardından birinci bölümde müellifin yaşadığı dönem, hayatı, ilmî kişiliği ve eserleri gibi konulara yer verildikten sonra ikinci bölümde tekrar, tekrârü'l-Kur'ân kavramıyla ilgili konular incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise bu eserin tanıtımı, ulûmü'l-Kur'ân'a etkisi, müellifin tekrarları izah ederken kullandığı metot ve kitaptan örnekler verildikten sonra, gerekli görülen yerlerde değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelime: Tefsir, Ulûmü'l-Kur'ân, Tekrar, Kirmânî, *el-Burhân fî tevcîhi*

mûteşâbihi'l-Kur'ân

AN ANALYSIS OF TÂCŪ AL-QURRA KIRMÂNÎ AND HIS WORK TITLED *AL-BURHÂN FÎ TEVCÎHI MÜTEŞÂBİHİ'L- QUR'ÂN* IN THE CONTEXT OF REPETITIONS IN THE QUR'ÂN

ABSTRACT

Tâc al-Kurrâ al-Kirmânî lived between the 5th and 6th centuries and was one of the most valuable scholars in the field of Islamic sciences. He was engaged in Islamic sciences from a young age and wrote important works on 'ulûm al-Qur'ân, tafsir and nahw sciences. Although there is not extensive information about al-Kirmânî's scholarly life and personality in the 'tabakat' sources, some expressions/characterizations such as al-Imâm, Tâc al-Qurrâ, 'al-Mukrî', 'al-Muhakkik', 'Burhân al-Dîn', 'Nur al-Dîn', 'al-Fakih' and 'Sika' show that he was a versatile scholar and his scholarly superiority. In addition, scholars such as Yâkût al-Hamâwî, Ibn al-Cazari, and al-Suyûtî report that he had works in various fields, was highly perceptive, and possessed extraordinary insight and intelligence.

One of the important works written by al-Kirmânî is al-Burhân Fî Taveîhi Muttashâbih al-Kur'ân. In this work, al-Kirmânî explains the 'literal' repetitions in the Qur'ân, which is one of the subjects of ulûm al-Qur'ân. Al-Kirmânî stated that there were some previous works on the repetitions in the Qur'ân, and in the introduction of al-Burhân, he explained that he did not find these books sufficient. According to him, in the previous works on this subject, it was sufficient to bring together the repeated verses and not to explain their reasons, purposes and wisdom. In the following opinion, he states that he will explain what are the reasons and wisdoms that require excess, deficiency, presentation, ta'hir, ta'hîr, ibdâlî in similar and repeated verses without resorting to exegesis and 'tafsir' of the verses, and that this will be a first with this method and method he will follow.

This study, which we have prepared based on this claim in the author's introduction, consists of an introduction and two main chapters. In the introduction, the subject of the study, the conceptual framework, the purpose and method of the study are mentioned. In the first part, after explaining the issues such as the period in which the author lived, his life, his scholarly personality and his works, the issues related to the concept of repetition and Repetition of the Qur'an are examined. In the second part, the introduction of this work, its effect on Ulûm al-Qur'ân, the method used by the author in explaining repetitions and examples from the book are given.

Key Word: Tafsir, Ulûm al-Qur'ân, Repetition, Kirmânî, *al-Burhân Fî Taveîhi Muttashâbih al-Qur'ân*

1. GİRİŞ

Allah Teâlâ'nın insanlara doğru yolu göstermek için gönderdiği son ilahî vahyi olan Kur'ân-ı Kerîm; Arap dilinin kurallarına, örfüne ve üslûbuna uygun bir şekilde olmak üzere, yaşanan hadiseler binaen Hz. Peygamber'e yirmi üç yılda peyderpey nazil olmuştur. Hz. Peygamber'in insanları İslâm'a davet ettiği ve risaletini açıkladığı ilk ve en büyük mucizesi olan Kur'an, nâzil olduğu ilk dönemden itibaren özellikle İslâm âlimleri tarafından doğru bir şekilde anlaşılacak ve Kur'an ile ilgili ileri sürülen iddialara/tartışmalara cevap vermek için cehd-ü gayretlerini sarf ederek birtakım çalışmalar yapmışlardır.

Şüphesiz Kur'an'ın sıkça kullandığı bir üslûp ve ifade tarzı olan tekrarların, bu tartışmalar içerisinde önemli bir yeri bulunmaktadır. Nitekim klasik dönemden itibaren Kur'an'da tekrarın bulunup bulunmadığı ile ilgili olarak İslâm âlimleri ve gayri Müslimler tarafından olmak üzere farklı görüşler ileri sürülmüştür.

Esasen vahyin ilk muhatabı olan Arap toplumu, İslâmiyet'ten önce hem günlük konuşmalarda hem de şiir ve nesir gibi edebi metinlerde tekrar metodunu sıkça kullanmışlardır. Çünkü Arap edip ve şairleri tekrarı; kelimelerde kusur sayılan bir fazlalık değil, aksine kaleme aldıkları metinlere belâgat ve fesahat yönünden değer katan bir metot ve teknik olarak görmüşlerdir. Nitekim Hz. Peygamber'in risalet dönemi incelendiğinde, nüzul döneminde Kur'an'a en büyük düşmanlık yapan Mekkeli müşriklerin, Kur'an'da bulunan tekrarlar sebebiyle Hz. Peygamber'i eleştirdiklerine dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

Dolayısıyla belâgat ve edebiyatta zirveye ulaşan Mekkeli müşriklerin bir üslûp tarzı olarak kullandıkları tekrar metodunun, Kur'an'da sıkça kullanılmasına karşı herhangi bir itirazda bulunmamaları, İslâm âlimlerinin çoğunluğunun ifade ettiği üzere, Kur'an'da bulunan tekrarların Kur'an'ın üslûbunun i'câz özelliklerinden olduğu görüşünü doğrulamakta ve desteklemektedir. Şüphesiz Kur'an'da bulunan tekrarların daha başka birçok sebep ve faydaları bulunmaktadır. Bunları da ikinci bölümde detaylı bir şekilde incelemekteyiz.

1.1. Çalışmanın Konusu

Klasik dönemden itibaren İslâm âlimleri, Kur'an'ın lafzı ve mânasıyla ilgili ortaya atılan iddialara müstakil eserlerinde veya kitaplarının ilgili bölümlerinde cevap vermişlerdir. Erken dönemlerden itibaren ortaya atılan bu iddialardan birisi de Kur'an'daki tekrar olgusudur.

Bu çalışmada hicrî 5. ve 6. asırlarda yaşamış önemli âlimlerden biri olan Tâcül-Kurrâ el-Kirmânî'nin, Kur'an'da lafızları bir olup fakat ziyâde-noksan, takdim-tehir, bir harfin başka bir

harf ile ibdâli ve bunun dışında birtakım sebeplerle tekrar eden veya yukarıda aktardığımız nedenlerden herhangi biri olmaksızın tekrarlayan âyetleri açıklamak üzere kaleme aldığı *el-Burhân fî tevcihi müteşâbihi'l-Kur'ân* adlı eseri incelenecektir. Bununla beraber Kur'an'daki lafzî tekrarlarla ilgili müelliften önce kaleme alınan eserlerle mukayesesi ve daha sonra yazılan eserlere etkisi üzerinde durulacaktır.

1.2. Çalışmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmamız, Kirmânî'nin *el-Burhân* adlı eserinin mukaddimesinde bu eseri kaleme alırken kullandığı yöntem ve metot ile bir ilk olduğu iddiasından hareketle hazırlanmış olup, daha önce bu konuda yazılan eserlerle mukayesesi ve kendisinden sonraki yazılan kitaplara etkisi üzerinde durulması amaçlanmaktadır. Daha sonra müellifin eserinden örneklerle takip ettiği yöntem ve metodun izah edilmesi hedefi güdülmektedir.

Yapılan araştırmalar neticesinde ilk dönemden günümüze kadar ulaşmış eserler arasında, Kirmânî'nin bu eserinin tekrârü'l-Kur'ân mevzûunda kaleme alınmış önemli çalışmalardan biri olduğu görülmektedir.

1.3. Çalışmanın Kapsamı ve Yöntemi

Bu tezimizde müellifin yaşadığı dönem ve hayatı, tekrar kavramı ve *el-Burhân* isimli kitabıyla ilgili detaylı bilgiler verdikten sonra müellifin eserinden bazı örneklerle yer vermek suretiyle lafzî tekrarları izah ederken kullandığı yöntem ve metotla ilgili bilgilere yer verilecektir.

Müellifin yöntem ve metodu ile ilgili izahat yapılırken, bazı yerlerde kendisinden önce tekrar konusunda eser yazan Hatîb el-İskâfî'nin *Dürretü't-tenzîl ve gurretü't-te'vîl* adlı kitabıyla kıyaslama yapılacaktır. Ayrıca Kirmânî'nin tekrar olarak gördüğü âyetlerle ilgili Diyanet İşleri Başkanlığının meali esas alınacaktır.

1.4. Tezin Özgün Değeri

Yaptığımız araştırmalarda ulaşabildiğimiz kadarıyla, Kirmânî'nin birçok eseriyle ilgili özellikle ülkemizde yüksek lisans ve doktora çalışması yapılmış iken, Kur'an'daki tekrarlarla ilgili önemli bir eser olan *el-Burhân* kitabı ile ilgili herhangi bir çalışma bulunmamaktadır.

Yurt dışında ise, bu eserle ilgili iki tane akademik çalışma yapılmışsa da ilk çalışmaya ulaşamadığımız için mahiyeti ve nasıl olduğuyla ilgili herhangi bir şey söyleyemiyoruz. İkinci yapılan çalışma ise, Bakara sûresini kapsayan sınırlı bir çalışmadır. Dolayısıyla kendisinden sonraki birçok eseri etkilemiş ve Kur'an'daki tekrarları merak eden araştırmacılar için önemli

kaynak olan bu kitabın daha kapsamlı bir akademik çalışmaya konu olması önem arz etmektedir.

1.5. Tezin Kaynakları ve Literatür İncelemesi

Tezimizin oluşum safhasında özellikle müellifin biyografisiyle ilgili bölümlerde Yâkût el-Hamevî'nin (ö. 626/1229) *Mu'cemu'l-'udebâ*'sı, Abdullâh es-Safedî'nin (ö. 764/1363) *el-Vâfi bi'l-vefeyât*'ı, İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *Ğâyetu'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*'sı, es-Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Buğyetü'l-vu'ât*'ı, Şemsüddîn ed-Dâvûdî'nin (ö. 945/1539) *Tabakâtü'l-müfessirîn*'i, Kâtib Çelebi'nin (ö. 1065/1657) *Keşfü'z-zünûn*'u ve Bağdatlı İsmâil Paşa'nın (1839-1920) *Hediyyetü'l-'ârifîn* gibi önemli tabakat eserlerinden istifade edilmiştir.

Müellifin *el-Burhan* adlı eserini tanıttığımız bölümde ise, bu kitabı tahkik eden Ahmed Abdulkadir Ata'nın mukaddimesi ve diğer tahkik edilen nüshalardan istifade edilmiş, bu konu ile literatürden Zerkeşî'nin (ö.794/1392) *el-Burhan* ve Süyûtî'nin *el-İtkan* gibi temel kaynak sayılan eserlerden de yararlanılmıştır. Tezimizin son kısmında örnekler verirken, yer yer konunun daha iyi anlaşılması için müelliften önce bu konuda kaleme alınan İskâfî'nin *Dürretü't-tenzîl* adlı eserinden de istifade edilmiştir.

Ulaşabildiğimiz kadarıyla Kirmânî'nin *el-Burhan* adlı eseriyle ilgili yurt dışında birçok tahkik ve neşir çalışması yapılmış olsa da bunlardan iki tanesine ulaşabildik. Ülkemizde ise Kirmânî'nin eserleri ve hayatı ile ilgili önemli çalışmalar yapmış kişilerin başında Hasan Keskin gelmektedir. Nitekim Kirmânî'nin kıymetli bir eseri olan *Lübâbu't-Tefâsîr* ile ilgili doktora çalışması ve 'Müfessir el-Kirmânî'nin Hayatı, İlmî Şahsiyeti ve Eserleri' adında makalesi bulunmaktadır. Müellifin yakın zamana kadar kaybolduğu düşünülen *Hattu'l-Mesâhif* adlı eseri ile ilgili olarak, Şeyma Genan tarafından 'Mushaf İmlâsı Bağlamında Kirmânî ve Hattu'l-Mesâhif Adlı Eseri' adında yüksek lisans çalışması mevcuttur. Hali hazırda Kirmânî'nin *Garâ'ibu't-Tefsîr ve Acâ'ibu't-te'vîl* adlı eseri ile ilgili Cemal Temiz tarafından devam eden bir yüksek lisans çalışması da bulunmaktadır.

2. KİRMÂNÎ VE YAŞADIĞI DÖNEME GENEL BİR BAKIŞ

Tâcül-Kurrâ el-Kirmânî'nin hayatı, ilmî kişiliği, eserleri, hocaları ve talebeleriyle ilgili bölümlere geçmeden önce, onun içine doğduğu, büyüdüğü ve yetiştiği ortamın coğrafî, etnik, sosyal, kültürel ve dinî yapısı kısaca ortaya konulacaktır. Zira herhangi bir ilim adamını/âlimî doğru tanımak ve görüşlerini tam manasıyla anlayabilmek için, büyüdüğü çevreyi, yaşadığı bölgeyi, siyasi konjonktürü, sosyal durumu ve ilmî yapıyı iyi bilmek gerekmektedir.

Bu düşünceden hareketle ulûmü'l-Kur'ân alanında önemli eserleri olan Tefsîr, nahiv ve kıraat âlimî Tâcül-Kurrâ el-Kirmânî'yi daha iyi tanıyabilmek ve ortaya koyduğu fikirlerini daha doğru anlayabilmek için bu bölümde 'Yaşadığı Dönem ve Bölge' başlığı altında; sosyal, siyasî ve ilmî durum, 'Hayatı' başlığı altında ise; ilmî kişiliği, eserleri, hocaları, talebeleri ve âlimlerin kendisi hakkındaki görüşleri incelenecektir.

Müellif Kirmânî'nin diğer eserleri hakkında makale, yüksek lisans ve doktora çalışmaları bulunduğu¹ dolayı, bu bölümde Kirmânî'nin hayatı ve yaşadığı dönem hakkında temel bilgiler verilecek, daha detaylı bilgiler için ilgili kaynaklara² dipnotlarda işaret edilecektir.

2.1. Yaşadığı Dönem ve Bölge

Tâcül-Kurrâ el-Kirmânî'nin (ö. 500/1106'dan sonra) doğum ve ölüm tarihiyle ilgili kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Hicri 5. ile 6. yüzyıllar arasında yaşadığı tahmin edilen Kirmânî,³

¹ Hasan Keskin, *Tâcül-Kurrâ el-Kirmânî (505/1111 dolayları) ve Lübâbu't-Tefâsîr Adlı Tefsiri* (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 1993); Hasan Keskin, "Müfessir el-Kirmânî'nin Hayatı. İlmî, Şahsiyeti ve Eserleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996), 194-219; Hasan Keskin, "Kirmânî, Tâcülkurrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002); Şeyma Genan, *Mushaf İmlâsı Bağlamında Kirmânî ve Hattü'l-Mesâhif Adlı Eseri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2018).

² Ebû Abdullâh Yâkût b. Abdullâh er-Rûmî Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ = İrşâdu'l-Erîb 'ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1414/1993), 6/2686-2687; Salâhuddîn Halîl b. Aybek b. Abdullâh es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâ'vût - Turkî Mustafâ (Beyrut: y.y., 1420/2000), 25/152-153; Ebü'l-Hayr Şemsüddîn b. el-Cezerî Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ* (Bergstraesser: Mektebetu İbn Teymiyye, 1351/1932), 2/291; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, ts.), 2/277; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakâti'l-Müfessirin* (İstanbul: Semerkand, 2014), 2/312-313; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn* (İstanbul: Müessise't-Tarihu'l-Arabiyye, 1951), 2/402; Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî, *el-A'lâm / Kâmûsü terâcîm li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-Arab ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikîn*. (Beyrut: Darü'l-İlm Li'l-Melayin, 2002), 7/168-169.

³ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ = İrşâdu'l-Erîb 'ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, 6/2686; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, 2/291; Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, 2/277; Mustafâ b. Abdullâh Hâcî Halife Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Bağdat: Mektebetu'l-Mussennâ, 1941), 2/1197.

hayatını İran'ın eyaletlerinden biri olan Kirman⁴ bölgesinde geçirmiş, ömrü boyunca buradan ayrılmamış⁵ ve buraya nisbet ile de şöhret bulmuştur.

Kirman, aslında eyalet adı olsa da eyalet merkezi için de aynı isim kullanılmıştır. Kirman şehri, eskiden Şehr-i Guvâşîr veya Berdesir olarak da isimlendirilmiştir.⁶ Kaynakların belirttiğine göre bölgenin adının doğru telaffuzu kef harfinin harekesinin üstün olup 'Kerman' şeklinde okunması gerekirken, daha çok kef harfini kesreli olacak biçimde 'Kirman' olarak kullanıldığı söylenmektedir.⁷

İran'ın güneyinde bir eyalet olan Kirman, bugün de eyaletin merkezi olmaya devam etmektedir. İran'ın, merkezî çölü olan Deşt-i Lût'un güney batısında bulunan Kirman, doğuda Belûcistan ve Sistan, kuzeyde Horasan, kuzey batıda İsfahan ve batıda Fars ile çevrilidir. Güneyde ise, Fars ve Umman körfezleri ile sınırları bulunmaktadır.⁸

Kirman, Selçukluların Gazneliler ile 1040 yılında yaptığı ve Selçuklu devletinin kuruluşunu sağlayan Dandanakan savaşıyla⁹ Selçukluların (1040–1308) hâkimiyeti altına girmiştir.¹⁰ Kirman ve Kirman Selçuklu Devleti tarihiyle ilgili Kirman Selçuklu sarayında görev yapmış en önemli isimlerden biri olan Efdalüddîn Ebû Hâmid Ahmed b. Hâmid Kirmânî'nin (ö. 615/1216) yazdığı kitaplar kaynak eserler olarak gösterilmektedir.¹¹

2.1.1. Sosyal durum

Hicrî 5. ve 6. asırlar Abbâsî devletinin zayıflayıp Büveyhîler'in kontrolü altına girdiği ve daha sonra iç anlaşmazlıklar ve askeri ayaklanmaların başladığı dönemde hâkimiyeti ele geçiren Selçuklu imparatorluğu, o dönem Afrika dışındaki bütün İslâm dünyasına ve fethedilen Anadolu'ya hâkim olarak siyasi birliği tekrardan kurmuştur. Medreseler, kütüphaneler, zaviyeler ve bunların mensuplarına yapılan vakıflar sayesinde ilim ve kültürde iyi bir seviyeye

⁴ Marcel Bazin, "Kirman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002).

⁵ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ = İrşâdu'l-Erib 'ilâ Ma'rifeti'l-Edib*, 6/2686; Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât fi Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, 2/277.

⁶ Erdoğan Merçil, *Kirmân Selçukluları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989), 1.

⁷ Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr el-Mervezî es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahyâ (Haydarabad: Dâiratü'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, 1382/1962), c. XI, 85; Ebû Abdullâh Yâkût b. Abdullâh er-Rûmî Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân* (Beyrut: Dâru's-Sâdir, 1995), c. IX, 454.

⁸ Merçil, *Kirmân Selçukluları*, 1.

⁹ Dandanakan Savaşı: Selçuklular ile Gazneliler arasında 23 Mayıs 1040'ta Merv ve Serah arasındaki Dandanakan'da yapılan ve Gaznelilerin yenilmesi sonucunda Selçuklu Devletinin bölgeyi hâkimiyeti altına almasını sağlayan savaştır. Daha fazla bilgi için bk. Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2009), 105-106, 109, 113; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000), 1/336-356.

¹⁰ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, 253, 255; Merçil, *Kirmân Selçukluları*, 1.

¹¹ Merçil, *Kirmân Selçukluları*, 210-211.

ulaşmışlardır. Siyasi birliği tekrardan sağlayıp askeri kudretlerini arttırdıktan sonra, İslâm'ın ve kendi devletlerinin iç ve dış düşmanlarını pasivize edip bertaraf etmişlerdir.¹²

Bu dönemde mezhepler arasında yaşanan gerginlikler en önemli olayların başında gelmektedir. Selçuklu Sultanları Sünnî mezhepler arasında olduğu gibi mutedil Şîîler'e karşı da bir ayırım gözetmemişlerdir. Selçuklular mezhepler arasında herhangi bir ayırım yapmamalarına rağmen Sünnilerle Bâtînîler ve aşırı Şîîler arasındaki mezhep kavgalarına engel olamamışlardır. Müslüman olmayanlara karşı bile hoşgörü ve şefkat ile muamelede bulunan Selçuklular, sosyal düzeni muhafaza etmek ve bu çekişmeleri sona erdirmek için mezhepler arasındaki kavgalara zaman zaman müdahale etmişlerdir.¹³

Kirman Selçuklularının hüküm sürdüğü Kirman'da sosyal yapı, Türklerden oluşan askerî sınıf (ehl-i seyf), sivil devlet erkânı (ehl-i kalem, hâcegân) ve genellikle Taziklî (Tacikli) yerli halktan meydana gelmekteydi¹⁴. Bu dönemdeki dinî hayat hakkında bilgi veren Efdalüddîn-i Kirmânî, Kirman halkının Sünnî-Hanefî olduğunu, ayrıca bölgede Şâfiîlerin de bulunduğunu söylemektedir.¹⁵ Bu bilgileri dikkate alarak, Kirman halkının büyük çoğunluğunun ehl-i sünnete mensup oldukları anlaşılmaktadır.

Daha sonra Kirman'da bir ara Bâtînîlik¹⁶ ortaya çıkmış ve kısa sürede yaygınlık kazanmıştır. Çünkü Fâtımîler¹⁷ tarafından Selçuklu İmparatorluğu içinde Şîîliği yaymak için seçilen ve bir rivayete göre Bâtînîliğin de kurucusu olan Hasan Sabbâh (ö. 518/1124),¹⁸ Mısır'dan Bağdat ve Hûzistan yoluyla İsfahan'a gelmiş, daha sonra 1081 yılında Yezd ve Kirman'a giderek bir süre davette bulunmuş, sonra tekrardan İsfahan'a dönmüştür. Bu sebeple Bâtînîlik Sultan Şah (ö. 478/1085) ve I. Turan Şah'ın (ö. 576/1180) dönemlerinde yayılmaya başlamıştır. Hatta Melik I. Turan Şah'ın oğlu Melik Îrânşâh'ın (ö. 494/1101) Bâtîniyye mezhebini benimsemesiyle kuvvetli bir destek bulmuşlardır. I. Turan Şah adil ve halkını seven bir hükümdar iken, ondan

¹² Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, 312.

¹³ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, 312, 315; Erdoğan Merçil, "Selçuklular (Sosyoekonomik ve Kültürel Hayat)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/379.

¹⁴ İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi* (İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, 1972), 87-88.; Merçil, *Kirmân Selçukluları*, 7-14; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, 253-255.

¹⁵ Merçil, *Kirmân Selçukluları*, 379.

¹⁶ Bâtîniyye: Nasrîlî zâhirî manalarını kabul etmeyen, gerçek anlamları ancak Tanrı ile ilişki kurabilen 'Mâsum İmam'ın bileceği temel görüşünü savunan aşırı fırkalara h. V. Asırdan itibaren verilen isimdir. Bu konuda daha fazla bilgi için bk. Avni İlhan, "Bâtîniyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992).

¹⁷ Fâtımîler: 909-1171 yılları arasında Kuzey Afrika, Mısır ve Suriye'de hüküm süren Şîî devleti. Bu konuda daha detaylı bilgi için bk. Eymen Fuâd Seyyid, "Fâtımîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995).

¹⁸ Abdülkerim Özaydın, "Hasan Sabbâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997).

sonra gelen oğlu Îrânşâh içkiye ve sefahate düşkün biriydi. Kötülüğü, zulmü, ilim adamlarını öldürtmesi, Bâtînlîğe yönelmesi ile halkın öfkelerini ve nefretini kazanmıştı. Tâcül-Kurrâ el-Kirmânî'nin de içinde bulunduğu ulemanın fetvası ile Îrânşâh öldürülmüş ve böylece Bâtînlîğin yayılması engellenmişti.¹⁹

2.1.2. Siyasî durum

Bir önceki bölümde temas edildiği üzere Tâcül-Kurrâ el-Kirmânî'nin doğum ve ölüm tarihi ile ilgili tabakat literatüründe²⁰ kesin bir bilgi olmamasına rağmen, yaşadığı hicrî 5. ve 6. yüzyıllar dikkate alındığında, Mısırda Fâtımîler'in, Irak ve İran'ın bir bölümünde Büveyhîler'in²¹ kurdukları Şîî devletlerin ifsat faaliyetleri nedeniyle İslâm dünyasındaki siyasî ve dinî birliğin bozulduğu, Abbâsî hilafetinin zayıfladığı ve Selçuklu devletinin hâkimiyeti ele geçirdiği döneme denk geldiği anlaşılmaktadır.²²

İslâm âlemî, dinî ve siyasî açıdan parçalanmış ve tam bir buhran içine girmişken, Selçuklu devletinin kurulmasıyla derin bir nefes almış oldu. Yeni kurulan Selçuklu imparatorluğunun temel hedeflerinden birisi; dinî ve siyasî açıdan büyük bir tehlike olan Bâtînlîği bitirmek, müfrit Şîîlerle de mücadele etmektir.²³

Kirman eyaletinin siyasi tarihine bakıldığı zaman Selçuklulardan önce birçok devletin hükümlerinde olduğu görülmektedir. Kirman milâttan sonra 240 yılına doğru Sâsânî İmparatoru I. Erdeşîr'in (ö. 242/849) emriyle ileri bir savunma merkezi olarak kurulmuştu.²⁴ Bu savunma merkezi, Şâh unvanı taşıyan bir vâli tarafından idare edilmekteydi.²⁵

Kirman eyaletinin Müslümanlar tarafından fethi ilk defa Hz. Ömer (ö. 73/693) zamanında başlamış ve o dönem Basra Valisi olan Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin (ö. 42/662-63),²⁶ er-Rebî' b.

¹⁹ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2009), 253-255; Erdoğan Merçil, *Kirmân Selçukluları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989), 185; Hasan Keskin, "Kirmânî, Tâcülkurrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 198; Erdoğan Merçil, "Selçuklular (Sosyoekonomik ve Kültürel Hayat)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 379.

²⁰ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ = İrşâdu'l-Erîb 'ilâ Ma'rîfeti'l-Edîb*, 6/2686; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, 2/291; Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, 2/277.

²¹ Büveyhîler: 932-1062 yılları arasında İran ve Irak'ta hüküm süren Deylem asıllı bir hânedan. Daha fazla bilgi için bk. Erdoğan Merçil, "Büveyhîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992).

²² Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, 407-408.

²³ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, 319-323.

²⁴ Bazin, "Kirman".

²⁵ Merçil, *Kirmân Selçukluları*, 2.

²⁶ Hakem vakasında Hz. Ali'yi temsil eden fakih sahâbi. Bu konuda daha fazla bilgi için bk. M. Yaşar Kandemir, "Ebû Mûsâ el-Eş'arî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994).

Ziyâd (ö. 53/673)²⁷ komutasındaki birlikleriyle Kirman'ın fethi başlamıştır. Daha sonra Basra Valisi olan Abdullah b. Âmir'in (ö. 59/679)²⁸ Kirman Valiliğine tayin ettiği Mücâşî b. Mes'ûd es-Sülemî, eyaleti tamamen hâkimiyeti altına almıştır. Daha sonraki dönemlerde kronolojik sıralamasına göre Emevîler (661-750),²⁹ Abbâsîler (750-1258),³⁰ Tâhirîler (821-873),³¹ Saffârîler (861-1003),³² Büveyhîler (945-1055)³³ ve Selçuklular Kirman'da hüküm sürmüşlerdir.³⁴

Kirman eyaleti Büveyhîler'in hâkimiyetinde iken, 1040 Dandanakan savaşıyla Gazneliler'e³⁵ galip gelen Selçuklular, bu zaferden hemen sonra Merv şehrinde büyük bir kurultay toplamışlardı. Türklerin hâkimiyet telakkisine uygun olarak gerçekleşen bu kurultayda, o zamana kadar ele geçirilmiş ve ileride ele geçirilecek toprakları hânedân üyeleri arasında paylaşmışlardı. Bu bölüşme esnasında Tabes vilâyeti, Kirman bölgesi ve Kuhistân havalisi Selçuklu İmparatorluğu kurucusu Çağrı Bey'in (ö. 451/1059) en büyük oğlu Kavurd Bey'e (ö. 465/1073) verildi.³⁶

Daha sonra Kavurd Bey, Kirman'ın fethi için harekete geçmiş ve 5000-6000 kişiden oluşan ordusuyla Büveyhîler'in idaresi altında bulunan Kirman'ı fethederek Kirman Selçuklu devletini kurmuştur.³⁷

Kirman Selçuklu Devletinin kurucusu, iyi bir asker ve akıllı bir devlet adamı olan Kavurd Bey'in dönemi, imar faaliyetlerine başlaması, ticaret yollarını ele geçirmesi, siyasi ve ekonomik tedbirler alması sebebiyle Kirman Selçuklu devletinin en parlak dönemlerinden biri olarak sayılmaktadır. Kavurd Bey'in vefatından sonra yerine geçen oğulları Kirman Şah (ö. 466/1074) ve Hüseyin'in dönemlerinde kayda değer gelişmeler yaşanmamıştır. Daha sonra bir diğer oğlu

²⁷ Sicistan ve Horasan vâlisi, Tâbii. Daha fazla bilgi için bk. Zekerîya Güler, "Rebî' b. Ziyâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007).

²⁸ Hz. Osman ve Muaviye döneminde Basra valiliği yapan Tâbii. Daha detaylı bilgi için bk. Mustafa Fayda, "Abdullah b. Âmir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988).

²⁹ İsmail Yiğit, "Emevîler (Siyasî Tarih)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995).

³⁰ Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler (Siyasî Tarih)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988).

³¹ Hasan Kurt, "Tâhirîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010).

³² Erdoğan Merçil, "Saffârîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008).

³³ Merçil, "Büveyhîler".

³⁴ Erdoğan Merçil, *Kirmân Selçukluları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989), 2; Hasan Keskin, "Kirmânî, Tâcülkurâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 196.

³⁵ Erdoğan Merçil, "Gazneliler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996).

³⁶ Köymen, *Büyük Selçuklu*, 1/336-345; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, 106-109; Merçil, *Kirmân Selçukluları*, 7; Faruk Sümer, "Selçuklular (Kirman Selçukluları)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009).

³⁷ Sümer, "Selçuklular".

Sultan Şah (ö. 478/1085) ve kardeşi Turan Şah (ö. 576/1180) dönemleri en parlak dönemleri olarak kayda geçmişlerdir.³⁸

Daha önce ifade edildiği üzere, Turan Şah'dan sonra devletin başına geçen Îrânşâh, Bâtıniyye mezhebine meyilli ve çok şarap içen biriydi. Kötülüğü, zulmü ve alimleri öldürtmesi sebebiyle halkın nefretini kazanmıştı. Bu nedenle Tâcül-Kurrâ el-Kirmânî'nin de içinde bulunduğu, dönemin önde gelen âlimlerinin fetvası ile Îrânşâh tahttan indirilip öldürülmüştür.³⁹

2.1.3. İlmî durum

Tâcül-Kurrâ el-Kirmânî'nin yaşadığı hicri 5. ile 6. yüzyıllar siyasi açıdan iktidar krizlerinin, iç anlaşmazlıkların ve kısmen mezhep kavgalarının yaşandığı bir dönem olsa da ilmî açıdan hareketliliğin ve ilerlemenin devam ettiği bir dönemdi.⁴⁰ Bu dönemde Selçuklu Sultanları; âlimlere, şairlere, sanatkârlara başka bir ifade ile ilme, kültüre, sanata gereken önemi göstermiş⁴¹ ve imar faaliyetlerine⁴² başlamışlardır. Bununla beraber halkın ilim ve kültür seviyesinin yükselmesi için de gerekli adımları atmışlardır. Tuğrul Bey'in (ö. 455/1063) “Kendime bir köşk yapıp da yanında bir câmi inşâ etmezsem Allah'tan utanırım”⁴³ sözü âlimler ve din adamları karşısındaki tevazu ve saygısını göstermektedir.

Selçukluların din adamlarına verdiği önemi gösteren başka bir olay ise Melikşâh (ö. 485/1092) ile Eş'arî kelâmcısı ve Şâfiî fakihi olan İmâmü'l-Harameyn el-Cüveynî (ö. 478/1085) arasında geçen hadisedir. Rivayete göre Melikşâh, hilalin gözükmesiyle ilgili olarak ertesi günün bayram olduğunu ilan etse de Cüveynî ramazan ayının devam ettiğini ve dolayısıyla oruç tutulması gerektiği fetvasını vermektedir. Bu durum karşısında Melikşâh, Cüveynî'yi nazik bir şekilde sarayına davet eder. Bu görüşme esnasında o büyük âlim: “Sultana ait işlerde fermana itaat vazifemdir; lâkin fetvaya taallûk eden meseleler de sultanın bize sorması gerekir” cevabını verir. Bu cevabı doğru ve haklı gören Melikşâh, makam ve mevkisini düşünmeden Cüveynî'nin fetvasına uyar ve onu hürmetle yolcu eder.⁴⁴

İslâm tarihinde İlk olarak Mâverâünnehir bölgesinde XI. asırdan itibaren kurulan medreseler, daha sonra Selçuklu Sultanı Alparslan'ın (ö.465/1072) veziri Nizâmü'l-Mülk (ö. 485/1092)

³⁸ Merçil, *Kirmân Selçukluları*, 43-52.

³⁹ Keskin, “Kirmânî, Tâcülkurrâ”, 198.

⁴⁰ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, 404-405.

⁴¹ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, 324.

⁴² Merçil, *Kirmân Selçukluları*, 218.

⁴³ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, 324.

⁴⁴ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, 324.

tarafından hicrî 459 yılında ‘Nizamiye Medreseleri’⁴⁵ adıyla Bağdat’ta kuruldu. Daha sonra bu medreseler; İsfahan, Nîsâbur, Rey, Belh, Herat, Basra, Musul ve Âmül gibi büyük merkezlerde kurulmaya ve yayılmaya devam etmiştir.⁴⁶ Kurulan bütün medreselere ait kütüphaneler bulunmakla beraber ayrıca her şehrin kendi umûmî kütüphaneleri de bulunmaktaydı.⁴⁷

İlk kurulan medreselerde eğitim ve öğretim belli bir programa tabi olmadan ve bireysel gayretlerle yapılyorken, Nizamiye medreselerinde eğitim ve öğretim belli bir ders programı dahilinde ve ilk defa devlet tarafından atanan maaşlı müderrisler tarafından verilmeye başlanmıştır.⁴⁸ Mısırlı tarihçi olan el-Makrîzî (ö. 845/1442) Nizamiye medreselerinde ilk defa maaşlı müderrisler tarafından derslerin verilmesi ve atamalarının yapılması hasebiyle öncü olduklarını söylemektedir. Ancak ilk medreselerin Nîsâbur’da kurulduğunu ifade etmektedir.⁴⁹

Selçuklu Sultanı Alparslan’ın Nizamiye medreselerini kurmasındaki amacı; Şîî ve diğer Râfîzî söylemlere karşı Sünniliği korumak ve yeni Müslüman olan Oğuzların dini ihtiyaçlarını karşılamaktır. Bununla beraber halka, devlet otoritesine karşı itaat edilmesi gerektiğinin öğretilmesi ve devlet idaresinde görev alacak insanların iyi bir şekilde eğitilmelerini sağlamaktı.⁵⁰ Nizamiye medreselerinde Ebu İshak eş-Şîrâzî (ö. 476/1083), İmâmü’l-Harameyn el-Cüveynî, el-Kiyâ el-Herrâsî et-Taberî (ö. 505/1110), Hüccetü’l-İslâm İmam el-Gazzâlî (ö. 505/1111) gibi önemli ve meşhur âlimler ders vermişlerdir.⁵¹

Kirman Selçuklu devletinde Melikler ve Atabeyler⁵² bir taraftan kültür ve imar faaliyetlerine başlamış,⁵³ diğer taraftan da ilmî seviyeyi yükseltmek, dini bilgiyi yaymak, halkın kültür seviyesini artırmak ve dolayısıyla Kirman’ın ilim merkezine dönüşmesini sağlamak amacıyla birçok yapı inşa etmişlerdir.⁵⁴

Kirman Selçuklu Meliklerinden I. Turan Şah, şehre hâkim olan askerlerin halkın evinde konaklamalarından dolayı yaşanabilecek bazı sosyal olaylara tedbiren askerlerin konaklaması için şehrin dışında yeni bir mahalle kurulmasını emretti. Kendisi için bir saray ve köşk

⁴⁵ Abdülkerim Özaydın, “Nizâmiye Medresesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007).

⁴⁶ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, 328.

⁴⁷ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, 330.

⁴⁸ Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, 174-175.; İsmail Çiftçioğlu, “Türkiye Selçukluları ve Beylikler Döneminde İlmi Teşvik, İlim Adamlarını Himaye Etme Anlayışı”, *Türk Dünya İncelemeleri Dergisi* VI/1 (2006), 36.

⁴⁹ Şakir Gözütok, “İslâm Tarihinde müesseseleşme”, *Dini Araştırmalar* 9/26 (Aralık 2006), 36.

⁵⁰ Dr. Ahmet Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti (1040 - 1092)* (İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Tatav Yayınları, 2002), 234.; Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, 174-175.; Gözütok, “İslâm Tarihinde müesseseleşme”, 36.

⁵¹ İbrahim Agah Çubukçu, *İslam Düşüncesi Hakkında Araştırmalar*, Ankara, 1983, 68.

⁵² Selçuklular’da ve daha sonraki Türk devletlerinde kullanılan bir unvan. Daha fazla bilgi için bk. Coşkun Alptekin, “Atabeg”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991).

⁵³ Merçil, *Kirmân Selçukluları*, 211-220.

⁵⁴ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, 184-185.

yaptırdıktan sonra sarayın güneyinde Mescid-i Câmî (Ulu Câmî)⁵⁵ ve hepsi birbirine bitişik olacak şekilde medrese, hankah⁵⁶, bîmâristan (hastahane), germabê (hamam) ve ribât⁵⁷ gibi yapıları inşa ettirmiştir.⁵⁸ Bu yapılar arasında medreselerin, bölgenin ilmî ve fikrî kalkınmasında önemli bir yeri bulunmaktadır. Kirman bölgesinde kurulan medreselerin müfredatına ilişkin net bilgiler olmasa da başta Irak olmak üzere o günkü medreselerde uygulanan ders programının, Kirman bölgesindeki medreselerde de uygulandığı tahmin edilmektedir.⁵⁹

Tâcül-Kurrâ el-Kirmânî'nin yaşadığı sırada İran ve havalisinde İslâm düşünce geleneğinde önemli bir yere sahip olan İbn Sînâ (ö. 428/1037), İmam el-Mâverdî (ö. 450/1058), İmam el-Kuşeyrî (ö. 465/1072), el-Vâhidî (ö. 468/1076), Ebü'l-Usr el-Pezdevî (482/1089), Şemsü'l-eimme es-Serahsî (ö. 483/1090) er-Râgıb el-İsfahânî (503/1109), Ebu Muhammed el-Ferrâ el-Begavî (ö.516/1122) Cârullah ez-Zemahşerî (ö.534/1144) gibi bir kısım meşhur âlimler bulunmaktadır.⁶⁰ Dolayısıyla bu dönemde yukarıda kronolojik sıralamaya göre adlarını zikrettiğimiz İslâm düşünce tarihinde meşhur âlimlerin bulunması, o dönemin ilmî seviyesini yansıtmaları açısından önemlidir.

Bu dönemde Kirman bölgesinde de önemli âlimler bulunmaktaydı. Bu âlimlerin başında müellifimizin hocası Şeyhülislâm Kâdî Cemâleddîn Ebü'l-Me'alî (ö.?), Şeyhülislâm Burhâneddîn Ebû Nasr Ahmed el-Kûbânî, Ebü'l-Hüseyin Cemâleddîn Ahmed ve halk tarafından da sevilen Hanefî fakihlerinden olan Ahmed b. Hüseyin el-Belhî (ö. 494/1101) gelmektedir.⁶¹

2.2. Hayatı

Tâcül-Kurrâ el-Kirmânî'nin biyografisini ilk defa konu edinen âlim, *Mu'cemü'l-büldân* ve *Mu'cemü'l-üdebâ'* adlı eserleriyle tanınan coğrafyacı, tarihçi, edip ve seyyah olan Yâkût el-

⁵⁵ Melik I. Turan Şah'ın yaptırdığı bu câmî daha sonra 'Mescid-i Melik' adıyla meşhur olmuş ve bugün Kirmânî'nin en eski câmisidir.

⁵⁶ Hankah: Dervişlerin sohbet ve zikir için toplandıkları, bir süre ikamet ettikleri, bazan inzivaya çekildikleri mekânlar için kullanılan terim. Daha fazla bilgi için bk. Süleyman Uludağ, "Hankah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997).

⁵⁷ Ribât: Sınır boylarında ve stratejik mevkielede askerî amaçlı müstahkem yapılara verilen ad. Daha detaylı bilgi için bk. İsmail Yığit, "Ribât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008).

⁵⁸ Merçil, *Kirmân Selçukluları*, 220-221.

⁵⁹ Merçil, *Kirmân Selçukluları*, 185-186.

⁶⁰ Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, 158-162.

⁶¹ Merçil, *Kirmân Selçukluları*, 214-219.; Keskin, "Müfessir el-Kirmânî", 199-200.

Hamevî'dir.⁶² Hamevî *Mu'cemü'l-Udebâ* adlı eserinde Tâcül-Kurrâ el-Kirmânî'den şöyle bahsetmektedir:

Çeşitli eserleri olan, fazilet sahibi, alicenap ve idrak gücü yüksek bir âlimdi kendisi. İnce kavrayış ve hüküm çıkarma hususunda hayret verici bir üstünlüğü vardı. Memleketinden hiç ayrılmadı ve başka bir yere göç etmedi. Hicri 500 yılı sonrasında vefat etti.⁶³

Yâkût el-Hamevî'nin Kirmânî'nin hayatı hakkındaki zikrettiği bu biyografiyi ez-Zehebî (ö. 748/1348) *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr 'ale't-tabakâti ve'l-a'sâr adlı kitabında*, İbnü'l-Cezerî *Gayetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ* adlı kitabında, Süyûtî *Buğyetü'l-vu'ât ve Tabakâtü'l-müfessirîn* adlı eserlerinde ve Muhammed b. Alî ed-Dâvûdî (ö. 945/1539) *Tabakâtü'l-müfessirîn* adlı eserinde herhangi bir değişiklik yapmadan aynı şekilde aktarmaktadır.⁶⁴

2.2.1. İsmi ve künyesi

Kaynakların belirttiğine göre hicri 5. ile 6. asrın başlarına kadar yaşadığı aktarılan, Tâcül-Kurrâ ve Burhânüddîn lakapları ile meşhur olan Kirmânî'nin tam ismi; 'Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Hamza b. Nasr el-Kirmânî'dir.⁶⁵ Buna göre müellifimizin ismi Mahmûd, babasının ismi Hamza, dedesinin ismi ise Nasr'dır. Künyesi 'Ebü'l-Kâsım' olan Kirmânî, yaşadığı dönemin önemli ve meşhur kıraat alimlerinden olması hasebiyle, kendisine 'Tâcül-Kurrâ ilmî unvanı verilmiş ve bu unvan ile de meşhur olmuştur.⁶⁶

Müellifimizin Tâcül-Kurrâ lakabı dışında en-Nahvî,⁶⁷ el-Mukrî ve eş-Şâfiî⁶⁸ gibi pek çok tavsifler ile sıfatlanmış⁶⁹ ve *el-Burhân* adlı kitabının mukaddimesine başlarken eş-Şeyh, el-İmâm, el-Âlim el-Allâme gibi nisbeleri kendisi için kullanmıştır. Kirman şehrinde yaşadığı için kendisi 'el-Kirmânî' olarak da anılmaktadır.

2.2.2. Nesebi ve doğumu

⁶² Casim Avcı, "Yâkût el-Hamevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013).

⁶³ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ = İrşâdu'l-Erîb 'ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, 2/2686.

⁶⁴ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, 2/291; Süyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, 2/277; Muhammed b. Alî b. Ahmed el-Mâlikî Şemsuddîn ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 2/312-313.

⁶⁵ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ = İrşâdu'l-Erîb 'ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, 6/2686; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, 2/291; Süyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, 2/277; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/211-244; Şemsuddîn ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, 2/312; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2/42.

⁶⁶ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, 2/291; Şemsuddîn ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, 2/312.

⁶⁷ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ = İrşâdu'l-Erîb 'ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, 6/2686; Süyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, 2/277; Şemsuddîn ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, 2/312.

⁶⁸ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1541.

⁶⁹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ = İrşâdu'l-Erîb 'ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, 6/2686; Süyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, 2/277.

Tâcül-Kurrâ el-Kirmânî'nin nesebiyle ilgili kaynaklarda yeterli ve detaylı bilgi bulunmasa da daha önce ifade edildiği üzere, Kirman Selçuklularının hüküm sürdüğü Kirman'da sosyal yapı; Türkler'den oluşan askeri sınıf (*ehl-i seyf*), sivil devlet erkânı (*ehl-i kalem, hâcegân*) ve genellikle Tazikî (*Tacik*) yerli halktan meydana gelmekteydi.⁷⁰ Kaynaklardan edindiğimiz bu bilgiler ışığında müellifin yaşadığı dönemde Kirman'da yerli halkın ekseriyetinin Taciklerden oluşması sebebiyle, Hasan Keskin'in de ifade ettiği üzere⁷¹ Kirmânî'nin Tacikî bir aileye mensup olma ihtimali yüksektir.

Kirmânî hakkında bilgi veren kaynaklarda doğum tarihi ve yeriyle ilgili de kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak tabakat kitaplarında Kirmânî'nin Kirmanda olduğu,⁷² orada yaşayıp büyüdüğü ve vefat edene kadar buradan çıkmadığı bilgileri göz önünde bulundurularak Kirmanda doğduğu tahmin edilmektedir.⁷³

Tabakat kaynaklarında Kirmânî'nin hayatı hakkında yeterli ve detaylı bilgi olmamasının temel sebebi, müellifin Bağdat, Nîsâbur ve Basra gibi ilim merkezlerinden uzakta, Kirman bölgesinde hayatını idame ettirmesidir.

2.2.3. Vefatı

Kaynaklar Kirmânî'nin vefat tarihi ile ilgili de kesin bir bilgi aktarmamışlardır. Ancak bazı kaynaklarda geçen 'Kirmânî'nin vefat edene kadar vatanından ayrılmadığı'⁷⁴ bilgisinden hareketle, doğup büyüdüğü Kirman'da vefat ettiği tahmin edilmektedir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla; tabakat kitapları ve muasır dönemde Kirmânî'nin eserleriyle ilgili yapılan çalışmalar birlikte değerlendirildiğinde, vefatıyla ilgili üç görüşten söz edilmektedir. Birinci görüşe göre, Kirmânî'nin yaşadığı asra en yakın âlim olan Yâkût el-Hamevî ve bazı tabakat âlimleri genel olarak 500/1106 yıllarında hayatta olduğu ve sonrasında vefat ettiğini zikretmişlerdir.⁷⁵ İkinci görüşün sahipleri olan es-Safedî (ö. 7644/1363) ve

⁷⁰ Merçil, "Selçuklular", 379.

⁷¹ Keskin, "Müfessir el-Kirmânî", 1-2.

⁷² Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ = İrşâdu'l-Erîb 'ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, 6/2686-2687.

⁷³ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ = İrşâdu'l-Erîb 'ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, 6/2686; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, 2/291; Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, 2/277; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/211-244; Şemsuddîn ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, 2/312; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2/42.

⁷⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ = İrşâdu'l-Erîb 'ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, 6/2686; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 25/152; Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, 2/277; Şemsuddîn ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, 2/312.

⁷⁵ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ = İrşâdu'l-Erîb 'ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, 6/2686; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, 2/291; Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, 2/277; Şemsuddîn ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, 2/312; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/241, 2/1197; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2/42; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1957), 12/161.

Bağdatlı İsmail Paşa'ya (1839-1920) göre, takriben 500/1106 yıllarında vefat etmiştir.⁷⁶ Üçüncü görüşte olan ez-Zirikli (1893-1976) ve Kirmani'nin *el-Burhan* adlı eserinin tahkikini ve neşrini yapan Abdülkadir Ahmed Atâ ise, 505/1111 yıllarında vefat ettiğini ifade etmişlerdir.⁷⁷

2.2.4. İlmî kişiliği

Tabakat kaynaklarında Kirmânî'nin ilmî hayatı ve kişiliği hakkında geniş bilgiler içeren malumat olmasa da onun çok yönlü bir âlim olduğunu gösteren ve ilmî üstünlüğünü ortaya koyan 'el-İmâm'⁷⁸, 'Tâcül-Kurrâ'⁷⁹, 'el-Mukrî'⁸⁰, 'el-Muhakkik'⁸¹, 'Burhânüddîn'⁸², 'Nurü'd-dîn'⁸³ 'el-Fakih'⁸⁴ ve 'es-Sika'⁸⁵ gibi bazı ifadeler bulunmaktadır. Kaynaklarda Kirmânî'nin hayatı anlatılırken geçen bu ifadeler, Kirmânî'nin ilmî hayat serüveni, ilmî kişiliğinin oluşmasında hangi hocalardan ve kaynaklardan istifade ettiği ve kendisini nasıl yetiştirdiğine dair kapsamlı ve detaylı bilgiler vermese de onun ulaşmış olduğu ilmî seviyeyi göstermesi açısından önemlidir. Bununla beraber el-Hamevî, İbnü'l-Cezerî ve Süyûtî gibi âlimler, onun çeşitli alanda eserlere sahip, idrak gücü yüksek, ince kavrayış ve hayret edilecek parlak bir zekâyâ sahip olduğunu aktarmışlardır.⁸⁶

Kaynakların ittifak ettiği Tâcül-Kurrâ lakabından anlaşılacağı üzere, müellif kıraat alanında otorite bir âlim olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte Kirmânî için en-Nahvî,⁸⁷ es-Sarfî⁸⁸ ve el-Müfessir⁸⁹ gibi kullanılan sıfatlar, onun dil ve tefsîr yönünden de kuvvetli bir âlim olduğuna işaret etmektedir.

⁷⁶ Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 25/152; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifn*, 2/402.

⁷⁷ ez-Zirikli, *el-A'lâm*, 7/168; Mahmud b. Hamza b. Nasr el-Kirmânî, *Esraru't-Tekrar fî'l-Kur'ân el-Musemma el-Burhân fî Tevcîhi Müteşâbihî'l-Kur'ân*, ed. Ahmed Abdulkadir ATA (Kahire: Darü'l-Fazile, 1978), 16.

⁷⁸ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, 2/291.

⁷⁹ Kaynakların hepsinde mevcut olan bu sıfat için bk. 1. Dipnot.

⁸⁰ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifn*, 2/402.

⁸¹ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, 2/291.

⁸² ez-Zirikli, *el-A'lâm*, 7/168-169.

⁸³ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifn*, 2/402.

⁸⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ = İrşâdu'l-Erîb 'ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, 6/2686-2687; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-mü'ellifîn* (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1993), 12/161.

⁸⁵ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, 2/291.

⁸⁶ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ = İrşâdu'l-Erîb 'ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, 6/2686-2687; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, 2/291; Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, 2/277.

⁸⁷ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ = İrşâdu'l-Erîb 'ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, 6/2686-2687; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 25/152-153; Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, 2/277; Şemsuddîn ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, 2/312-313.

⁸⁸ Kehhâle, *Mu'cemu'l-mü'ellifîn*, 1957, 12/161.

⁸⁹ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifn*, 2/402.

Kirmânî'nin *el-Burhân* adlı eserini tahkik eden Abdülkadir Ahmed Atâ, müellifin ilmî kişiliğinin ve hayatının bilinemeyişinin sebebi olarak o dönemde tabakat müelliflerinin Bağdat, Nîsâbur ve Basra gibi ilmî merkezlerde bulunmaları ve Kirmânî'nin de bu merkezlerden uzakta kalıp Kirman'dan çıkmamasının yanında, onun belli bir hocaya tâbi olmaksızın kendi kendini yetiştirmiş olabileceği ihtimalinin olduğunu ifade etmektedir. Abdülkadir Ahmed Atâ kitabının mukaddimesinde şunları aktarmaktadır:

Kirmânî'nin kitabında hocalarından hiçbirine işaret ettiğini göremiyoruz ki, buradan ömrünün ne kadar olduğunu tespit etmek mümkün olsun. Anlaşılan şudur ki o, ilimde belli bir üstada bağlı olmaksızın kendi kendini yetiştirmiş, kendisine ulaşan kitaplara öğrenci olmuştur. O Yâkût el-Hamevî'nin de vasfettiği gibi hayret edilecek kadar parlak zekâsına güvenmiştir. Yâkût el-Hamevî kendisine yetişmiş veya yetişmemiştir. Fakat bize ulaşan eşsiz eseri (*el-Burhân*), zekâsının hayret verici olduğunu göstermektedir.⁹⁰

Abdülkadir Atâ'nın bu söylemi, Kirmânî'nin ilmî birikiminin ve daha sonra oluşan ilmî kişiliğinin, kaynakların ittifak halinde altını çizdiği parlak zekâsına güvenerek, ulaşabildiği kitapları herhangi bir hocaya gitmeksizin kendisinin doğrudan okuduğunu desteklemektedir.

Yâkût el-Hamevî başta olmak üzere, tabakat kaynaklarında Kirmânî'nin hayatına yer veren âlimler, onun vatanından hiç ayrılmadığını, dolayısıyla yakın veya uzak hiçbir bölgeye ilmî seyahatlerde bulunmadığını ifade etmişlerdir.⁹¹ Ancak Ömer Nasuhi Bilmen (1883-1971) *Büyük Tefsîr Tarihi* adlı kitabında kaynak zikretmeksizin Kirmânî'nin bir ara vatanından ayrıldığını aktarmaktadır.⁹² Bilmen'in aktardığı bu bilgiyi destekleyen diğer bir husus ise, Kirmânî'nin *Garâibu't-Tefsîr ve Acâibu't-Te'vil* adlı kitabını tahkik eden Yunus el-Acelî, bu eserinin mukaddimesinde, Yâkût el-Hamevî'den itibaren Kirmânî'nin biyografisine yer veren âlimlerin, onun vatanından ayrılmadığına dair aktarılan bilginin hatalı olduğuna dikkat çekmektedir. Çünkü el-Acelî, Kirmânî'nin *el-Hidaye fi Şerhi'l-Gaye* adlı kitabında Bağdat'a seyahat ettiğini ve orada bazı âlimlerle görüştüğünü aktarmaktadır. Bu bilgilerden sonra Yunus el-Acelî, Kirmânî'nin babası olan Hamza b. Nasr'ın, İbn Mihran'a ait olan *Kitâbü'l-Ğaye* adlı kitabını bütün rivayetleri ile Merv'de ikamet eden hocası Ebû Nasr Muhammed b. Amed el-Kurakâncî'nin yanına giderek kendisine okuduğunu ve dolayısıyla müellifimiz Kirmânî'nin de babasıyla beraber oraya gidip ilim tahsil etmiş olabileceğini ifade etmektedir.⁹³

⁹⁰ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 16.

⁹¹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ = İrşâdu'l-Erîb 'ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, 6/2686-2687; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 25/152-153; Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât fi Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, 2/277; Şemsuddîn ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, 2/312-313.

⁹² Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 42.

⁹³ Mahmud b. Hamza b. Nasr el-Kirmânî, *Garâibu't-Tefsir ve Acâibu't-Te'vil* (Nşr. Semrân Serkal, Yunus el-Acelî) (Beyrut: Muessese Ulûmi'l-Kur'an, 1983), 1/30.

Kirmânî'nin biyografisini bizlere aktaran tabakat kitaplarında, müellifin itikâdî mezhebi ile ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.⁹⁴ Kirmânî'nin yazdığı eserler ve hayatı incelendiğinde, onun Ehl-i sünnetin görüşlerini savunduğunu ve bid'at fırkaların fikirlerini reddettiği görülmektedir. Kirmânî'nin amelî mezhebinin ne olduğu ile ilgili ilk bilgiyi aktaran ise Kâtip Çelebi'dir.⁹⁵ Çelebi'den önce Kirmânî'nin hayatını konu edinen tabakat kitapları bu konu hakkında hiçbir şey söylememişlerdir.⁹⁶ Çelebi *Keşfü'z-Zunûn* adlı eserinde iki yerde Kirmânî'nin Şâfiî mezhebine mensup olduğunu söylerken⁹⁷ başka bir yerde ise Hanefî olduğunu ifade etmektedir.⁹⁸ Kâtip Çelebi'den sonra gelen Bağdatlı İsmail Paşa, Ömer Nasuhi Bilmen ve Ömer Rıza Kehhâle (1905-1987) gibi âlimler, Kâtip Çelebi'nin kitabındaki bu tutarsızlığa dikkat çekmeden veya görmeden onun amelde Şâfiî mezhebine bağlı olduğunu aktarmışlardır.⁹⁹ Ancak Kirmânî'nin eserleri üzerine yapılan bazı yeni çalışmalar onun Hanefî mezhebine müntesip bir âlim olduğunu savunmaktadır.¹⁰⁰

2.3. Eserleri

Yaşadığı dönemde kıraat, tefsir, nahiv ve sarf gibi çeşitli alanlarda mütehassıs olan müellifimiz Tâcül-Kurrâ el-Kirmânî'nin kaleme aldığı kıymetli eserleri bulunmaktadır. Kirmânî'nin biyografisiyle ilgili az bilgi aktaran kaynaklar, kitapları hakkında doyurucu bilgiler vermektedir.¹⁰¹ Tespit edebildiğimiz kadarıyla 13 tane eser kaleme alan Kirmânî'nin kitaplarının adet yönünden fazla olmasının yanı sıra içerik ve nitelik yönünden de önemlidir. Kirmânî'nin bu eserlerinden bazıları günümüze ulaşmış ve bir kısmı neşredilmiş iken, bazıları ise zamanla ortadan kaybolmuş veya halen keşfedilmemiştir.

2.3.1. Kıraat alanındaki eserleri

⁹⁴ bk. 1 numaralı dipnot.

⁹⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/241; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifn*, 2/402; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, 1957, 12/161; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 42.

⁹⁶ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ = İrşâdu'l-Erîb 'ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, 6/2686-2687; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 25/152-153; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, 2/291; Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, 2/277; Şemsuddîn ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, 2/312-313.

⁹⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn* (Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1941), 1/241, 2/1541.

⁹⁸ *Keşfü'z-zunûn*, 2/1437.

⁹⁹ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifn*, 2/402; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 42; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, 1957, 12/161.

¹⁰⁰ Keskin, "Müfessir el-Kirmânî", 208-210.

¹⁰¹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ = İrşâdu'l-Erîb 'ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, 6/2686-2687; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, 2/291; Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, 2/277; Şemsuddîn ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, 2/312-313; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/457, 2/1541; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifn*, 2/402; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/168-169; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, 1993, 12/161.

1. *En-Nihâye fî Şerhi'l-Ğayeti İbn Mihrân*

Kirmânî'nin kaleme aldığı bu kitap, kırâat-i aşere'ye dair ilk defa eser te'lif eden Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Mihrân en-Nîsâbü'rî'nin (ö. 381/992) *el-Gâye fî'l-Kırââtî'l-Aşr* adlı kitabın şerhidir. Kirmânî'nin bu eserinin ismi kaynaklarda¹⁰² her ne kadar “*el-Hidaye fî Şerh-i Ğayeti İbn Mihrân*” şeklinde geçse de Kirmânî *Lübâbu't-Tefâsîr* ve *Garâibu't-Tefsîr* adlı kitabında bu eserden “*En-Nihâye fî Şerhi'l-Ğaye*” diyerek bahsetmektedir.¹⁰³

Tabakat kaynaklarının Kirmânî'ye ait olduğunu söyledikleri bu eser, Kirmânî'nin *Garâibu't-Tefsîr* adlı kitabını neşreden Serkal el-Acelî'ye göre, Ahmed b. Ebî Bekir ed-Darîr el-Beğâvî'nin *el-Hidâye fî Şerhi Müşkilâtî'l-Ğaye* olarak isimlendirdiği *el-Ğaye* adlı kitabının bir şerhidir. Daha sonra el-Acelî, Kirmânî'nin *en-Nihâye* adlı eserinin mukaddimesinde, onun Bağdat'ta iken el-Beğâvî'nin *el-Hidâye fî Şerhi Müşkilâtî'l-Ğaye* adlı eserini gördüğünü ifade etmekte ve dolayısıyla kaynaklarda geçen bu eserin Kirmânî'ye ait olduğu bilgisinin hatalı olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁴

Kirmânî'nin bu eseri Irak Tikrît Üniversitesinde Hüseyin Halef Sâlih tarafından, Tahran Ali Asğar Hikmet Kütüphanesindeki nüshası esas alınmak üzere 2012 yılında doktora çalışması yapılmış ve eser böylece neşre hazırlanmıştır.¹⁰⁵

2.3.2. Tefsir alanındaki eserleri

• *Lübâbu't-Tefâsîr*

Kirmânî'nin günümüze ulaşan en hacimli eseri olan bu kitap, müellifin rivayet ve dirayet metodu ile kaleme aldığı Kur'ân-ı Kerîm'in orta hacimli bir tefsîridir. Bu eseri bizlere aktaran kaynaklar, ismi konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bu eser kaynaklarda “*Lübâbu't-Tefâsîr*”¹⁰⁶, “*Lübâbu't-Tefsîr*”¹⁰⁷ ve “*Lübâbu't-Te'vîl*”¹⁰⁸ gibi isimlerle geçmektedir. Bilmen, Kirmânî'nin bu eseri ile ilgili *Büyük Tefsîr Tarihi* adlı kitabında şöyle bahsetmektedir:

Tâcül-Kurrâ, *Lübâbu't-Tefâsîr* adındaki eseri sağlam, açık, düzenli, müfessirlerin görüşlerine kısaca yer veren faydalı bir kitaptır. Özellikle âyetleri açıklama ve tahlil hususunda mükemmeldir. *Tefsîr-i*

¹⁰² İbnü'l-Cezerî, *Ğayetu'n-Nihâye fî Tabakâtî'l-Kurrâ*, 2/291; Şemsuddîn ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, 2/312.

¹⁰³ el-Kirmânî, *Garâibu't-Tefsîr ve Acâibu't-Te'vîl*, 1/42-43.

¹⁰⁴ el-Kirmânî, *Garâibu't-Tefsîr ve Acâibu't-Te'vîl*, 1/42.

¹⁰⁵ el-Kirmânî, *Garâibu't-Tefsîr ve Acâibu't-Te'vîl*, 1/42; Genan, *Hattu'l-Mesâhif Adlı Eseri*, 34-35.

¹⁰⁶ İbnü'l-Cezerî, *Ğayetu'n-Nihâye fî Tabakâtî'l-Kurrâ*, 2/291; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/2541; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hedîyyetü'l-ârifn*, 2/402; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/168.

¹⁰⁷ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ = İrşâdu'l-Erib 'ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, 6/2687; Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâtî'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, 2/277; Şemsuddîn ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, 2/312.

¹⁰⁸ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hedîyyetü'l-ârifn*, 2/402; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/168; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 1993, 12/161.

Beyzâvî’den daha detaylıdır. Dirayet yöntemiyle yazılmış, dinî hükümlerin hikmetlerine işaretler içeren bir eserdir.¹⁰⁹

Kirmânî’nin bu eserinin farklı kütüphanelerde birçok yazma nüshası bulunmaktadır. Bu eser bölümler halinde olmak üzere birçok akademik çalışmaya konu olmuştur. Aynı zamanda bu eserin Hasan Keskin tarafından “Tâcül-Kurrâ el-Kirmânî (505/111 dolayları) ve *Lübâbu’t-Tefâsîr Adlı Eseri*” adında doktora çalışması bulunmaktadır.¹¹⁰

• *Garâibu’t-Tefsîr ve Acâibu’t-Te’vîl*

Kirmânî’nin bu eserini bizlere aktaran kaynaklarda kitabın ismiyle ilgili farklı bilgiler mevcuttur. Nitekim bu eser kaynaklarda “*Garâibu’t-Tefsîr ve Acâibu’t-Te’vîl*”,¹¹¹ “*el-Acâib ve’l-Garâib*”,¹¹² “*el-Garâib ve’l-Acâib*”,¹¹³ “*Acâibu’l-Kur’ân*”,¹¹⁴ ve “*Lübâbu’t-Te’vîl ve Acâibu’t-Te’vîl*”¹¹⁵ gibi isimlerle geçmektedir.

Kirmânî kendisinden önce kaleme alınmış kitaplardan istifade ederek yazdığı bu eserini, Mushaf tertibine uygun olacak bir şekilde, Fâtiha sûresi ile başlayıp Nâs sûresi ile bitirmektedir. Müellifimiz kitabının mukaddimesinde bu kitabı neden yazdığı ile ilgili bilgiler vermektedir. Kirmânî, o dönemde yaşayan hoca ve öğrencilerin ekseriya Kur’ân-ı Kerîm’deki âyetlerin tefsirinin genel kabulü dışındaki farklı ve alışılmadık yorumlara yöneldiklerini ve kendisinin de bu yorumlara ilgi duyanların meraklarını gidermeye yönelik daha makul olan tefsir ve te’vîl örneklerini kitabında derlediğini belirtmektedir. Farklı yorum ve görüşleri “el-Acîb” ve “el-Garîb” kavramlarını kullanarak aktarmaktadır. Müellif kaleme aldığı bu kitapta bütün âyetleri izah etmemiş, açıklamayı uygun gördüğü âyetler hakkında bilgiler vermiştir.¹¹⁶

Kirmânî’nin bu eserinde akla, şeriata ve Arapça kurallarına uygun olmayan bir takım yorum ve görüşleri¹¹⁷ insanları sakındırmak maksadıyla nakletmesi, tuhaf ve sıra dışı yorumları eserinde

¹⁰⁹ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 42.

¹¹⁰ bk. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

¹¹¹ Mustafâ b. Abdullâh Hâcî Halîfe Kâtib Çelebi, *Sullemu’l-Vusûl ilâ Tabakâti’l-Fuhûl*, thk. Mahmûd Abdulkâdir el-Arnâvût (İstanbul: IRCICA, 2010), 3/310.

¹¹² Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zunûn*, 1/427; ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, 7/168.

¹¹³ Safedî, *el-Vâfi bi’l-Vefeyât*, 25/152; Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zunûn*, 2/1197.

¹¹⁴ Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zunûn*, 2/1126; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hedîyyetü’l-ârifn*, 2/402; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 43.

¹¹⁵ Kehhâle, *Mu’cemü’l-mü’ellifin*, 1957, 12/161.

¹¹⁶ el-Kirmânî, *Garâibu’t-Tefsîr ve Acâibu’t-Te’vîl*, 1/87-88.

¹¹⁷ Kirmânî, Şûrâ sûresinin ilk âyetleri olan “*حُمَ عَسَق*” ile ilgili olarak şöyle demiştir:

العجيب: الحاء: حرب علي ومعاوية، والميم: ولاية مروانية، العين في ولاية العباسية، والسين: ولاية الفيلية، والقاف: قدرة مهدي. وحكى أبو مسلم في تفسيره هذه الأقاويل وزيادة، ثم قال: أردت بذكر ذلك أن يعلم أن فيمن يدعي العلم أيضاً حمقى والسلام

Ebü Müslim’in tefsirinde Hâ-Mîm Ayn Sîn Kâf ile ilgili naklettiği; ‘Hâ harfinin Hz. Ali ile Hz. Muaviye’nin savaşına, Mîm harfinin Emevîlerin iktidarına, Ayn harfinin Abbasîlerin iktidarına, Sîn harfinin Süryanîlerin iktidarına, Kâf harfinin ise Mehdinin kuvvetine işaret ediyor’ şeklindeki tefsiri hayret vericidir. Daha sonra bunu zikretmesi ile ilgili olarak; kim ki bu şekilde bir iddiada bulunursa ahmaklık yapmış olacağını söylemiştir. Bu konuda bk. el-Kirmânî, *Garâibu’t-Tefsîr ve Acâibu’t-Te’vîl*, 1/112, 2/1047.

aktarması nedeniyle Süyûtî,¹¹⁸ Taşköprizâde (ö. 968/1561),¹¹⁹ Kâtip Çelebi¹²⁰ ve Ziriklî¹²¹ gibi birçok âlim tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir.

Kirmânî'nin bu eseri 1983 yılında Semrân Serkal Yunus el-Acelî tarafından tahkik edilerek *Garâibu't-Tefsîr ve Acâibu't-Te'vîl* adıyla iki cilt halinde yayımlanmıştır. Ülkemizde ise Cemal Temiz tarafından '*Tâcül-Kurrâ el-Kirmânî ve Garaibu't-Tefsîr ve Acâibu't-Te'vîl Adlı Eseri*' başlığı altında devam eden yüksek lisans çalışması bulunmaktadır.¹²²

2.3.3. Ulûmü'l-Kur'ân alanındaki eserleri

- *el-Burhân fî Tevcîhi Müteşâbihi'l-Kur'ân*¹²³

Kirmânî'nin Kur'an'daki lafzî tekrarların sebepleri, illetleri ve hikmetlerini izah etmek üzere kaleme aldığı bu eseri tezimizin konusu olduğu için daha sonra detaylı bilgi verilecektir.

- *Hattu'l-Mesâhif*¹²⁴

Müellifimiz *Hattu'l-Mesâhif* adlı kitabında bu eserine *Kitâbü'l-Mesâhif* ismiyle atıfta bulunması sebebiyle¹²⁵ *el-Burhân*'dan daha önce yazdığı anlaşılmaktadır. Kirmânî'nin yakın zamana kadar kayıp olduğu düşünülen¹²⁶ bu eserin mevzuşu Mushaf imlâsıdır. Bu kitabının içeriği hakkında daha detaylı bilgi edinmek isteyen kişileri, Şeyma Genan tarafından Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne bağlı olarak yapılan '*Mushaf İmlâsı Bağlamında Kirmânî ve Hattu'l-Mesâhif Adlı Eseri*' adlı yüksek lisans çalışmasına havale etmekle iktifa ediyoruz.¹²⁷

- *Lübâbü't-Te'vîl*

¹¹⁸ Celâleddin es-Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Mendub el-Saîd (Lübnan: Daru'l-Fikr, 1996), 4/231.

¹¹⁹ Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fî mevzû'âtî'l-ulûm*, nşr. Abdülvehhâb Ebû'n-Nûr - Kâmil Kâmil Bekrî (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse, 1968), 2/87.

¹²⁰ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/427.

¹²¹ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/168.

¹²² Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDV İSAM), <http://ktp.isam.org.tr/?url=tezilh/findrecords.php>, (Erişim 10 Aralık 2023).

¹²³ Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 25/153; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, 2/291; Şemsuddîn ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, 2/312; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/168; Mustafâ b. Abdullâh Hâcî Halife Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn An Esâmî'l-Kütübi'l-Funûn* (Bağdat: Mektebetu'l-Musennâ, 1941), 1/241; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifn*, 2/402; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, 1957, 12/161.

¹²⁴ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, 2/291; Şemsuddîn ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, 2/312; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/168.

¹²⁵ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 143.

¹²⁶ el-Kirmânî, *Garâibu't-Tefsîr ve Acâibu't-Te'vîl*, 1/44; Keskin, "Müfessir el-Kirmânî", 216.

¹²⁷ Genan, *Hattu'l-Mesâhif Adlı Eseri*.

Kirmânî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi veren kaynakların bazılarında¹²⁸ bu eserin ismi dışında herhangi bir bilgi mevcut değildir. Burada Kirmânî hakkında önemli akademik çalışmalar yapan Hasan Keskin'in bu kitap ile ilgili yorumuna yer vermek faydalı olacaktır. Keskin; Kâtip Çelebi ve Ömer Rıza Kehhâle'nin bu kitabı *Lübâbü't-Te'vîl ve Acâibu't-Tefsîr* ismiyle¹²⁹ aktarmaları sebebiyle bu eserin daha önce hakkında bilgi verdiğimiz *Garâibu't-Tefsîr ve Acâibu't-Te'vîl*'in kendisi olabileceği ihtimalinden bahsetmektedir.¹³⁰

- *el-Müsteşhed bil'Âyât*

Tabakat kitaplarında Kirmânî'nin böyle bir eseri olduğu bilgisini sadece es-Safedî aktarmaktadır.¹³¹ Es-Safedî eserin içeriği ve varlığı ile alakalı hiçbir izahatta bulunmasa da eserin isminden hareketle ulûmü'l-Kur'ân'la ilgili olduğu tahmin edilmektedir.

- *et-Tefsîr fî't-Tefsîr*

Kirmânî hakkında bilgi aktaran tabakat kitaplarını araştırdığımız kadarıyla müellifin böyle bir eserine rastlamadık. Fakat müellifin böyle bir eseri olduğunu İranlı Cüneyd-î Şîrâzî (ö. 801/1399) bizlere aktarmaktadır.¹³² Ne yazık ki bu eserin içeriği ve varlığı ile ilgili elimizde hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Kirmânî'nin bir önceki kitabında olduğu gibi bu eserin de isminden hareketle ulûmü'l-Kur'ân ile ilgili olduğu tahmin edilmektedir.

2.3.4. Nahiv alanındaki eserleri

- *el-Îcâz fî'n-Nahv*

Kaynakların aktardığına göre Kirmânî'nin bu eseri, Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Fârisî'nin (ö. 377/987) *el-Îzâh fî'n-Nahv* adlı eseri üzerine kaleme aldığı bir ihtisar çalışmasıdır.¹³³

- *el-Îfâde fî'n-Nahv*

¹²⁸ Mustafâ b. Abdullâh Hâcî Halîfe Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Bağdat: Mektebetü'l-Musennâ, 1941), 2/1541; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifn, esmâ'ü'l-mü'ellifin ve âsârü'l-musannifin* (İstanbul: Müessise't-Tarihu'l-Arabiyye, 1951), 2/402; Ebû Gays Muhammed Hayrüdîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dımaşkî, *el-A'lâm / Kâmûsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-Arab ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikîn*. (Beyrut: Darü'l-İlm Li'l-Melayin, 2002), 7/168; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakâtü'l-Müfessirin* (İstanbul: Semerkand, 2014), 2/42.

¹²⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1541; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, 1957, 12/161.

¹³⁰ Keskin, "Müfessir el-Kirmânî", 217.

¹³¹ Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 25/152.

¹³² Ebû'l-Kâsım Muînüddîn Cüneyd b. Mahmûd-ı eş-Şîrâzî, *Şeddü'l-izâr fî hattı'l-evzâr an züvvâri'l-mezâr* (Tahran: Meclis Basimevi, ts.), 406.

¹³³ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-'Udeba = İrşâdu'l-Erib 'ilâ Ma'rifeti'l-Edib*, 2/2687; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 25/152; Süyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, 2/277; Şemsuddîn ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirin*, 2/312; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/168.

Kaynaklarda Kirmânî'ye ait böyle bir eserden bahsedilse de günümüze ulaşmamıştır.¹³⁴ Fakat eserin isminden hareketle müellifin bu kitabı nahiv konusunda yazdığı anlaşılmaktadır.

- ***en-Nizâmiyyü fi'n-Nahv***

Kirmânî'nin bu eseri, meşhur edebiyat ve dil âlimi olan Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî'nin (ö. 392/1002) nahiv konusunda yazdığı ve hakkında birçok şerh yazılan¹³⁵ *el-Lüma' fi'n-Nahv* adlı eseri üzerine kaleme aldığı bir ihtisar çalışmasıdır.¹³⁶

- ***Şerhu'l-Lüma'***

Kirmânî'nin bu eseri, yukarıda zikri geçen İbn Cinnî el-Bağdâdî'nin (ö. 392/1002) *el-Lüma' fi'n-Nahv* adlı eserinin bir şerhidir.¹³⁷ Yaptığımız araştırmalar neticesinde Kirmânî'nin bu eserinin günümüze ulaşmış olup olmadığı hususunda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

- ***el-Unvân fi'n-Nahv***

Müellifimiz Kirmânî'nin bu kitabı,¹³⁸ felsefî ve mantıkî ayrıntılara girmeden nahiv kurallarıyla ilgili faydalı bilgiler ihtiva eden bir eseridir.¹³⁹ Bu eser Dubai'de Ahmediyye Dergisinin 21. Sayısının eki olarak Hazım Saîd el-Beyâtî ve Menâl Selâhaddin el-Aziz tarafından neşredilmiştir.

2.4. Hocaları

Tâcül-Kurrâ el-Kirmânî'nin biyografisini ilk defa konu edinip kaynaklık eden Yâkût el-Hamevî ve diğer tabakat kitapları, Kirmânî'nin hocalarından bahsetmemişlerdir.¹⁴⁰ Bununla birlikte daha sonra Kirmânî'nin eserleri üzerine yapılan araştırma ve incelemeler¹⁴¹ sonucunda, müellifin kendilerine talebelik yaptığı şu isimler ortaya çıkmıştır:

¹³⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ = İrşâdu'l-Erib 'ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, 6/2687; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 25/152; Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât fi Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, 2/277; Şemsuddîn ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, 2/312; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hedîyyetü'l-ârifn*, 2/402.

¹³⁵ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1562.

¹³⁶ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ = İrşâdu'l-Erib 'ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, 6/2686; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 25/152; Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât fi Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, 2/277; Şemsuddîn ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, 2/312; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/168; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 1957, 12/161.

¹³⁷ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1562; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hedîyyetü'l-ârifn*, 2/402; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/168.

¹³⁸ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ = İrşâdu'l-Erib 'ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, 6/2687; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 25/153; Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât fi Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, 2/277; Şemsuddîn ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, 2/312; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hedîyyetü'l-ârifn*, 2/402.

¹³⁹ Mahmud b. Hamza b. Nasr el-Kirmânî, *el-Unvân fi'n-Nahv*, ed. Hâzım Saîd el-Beyâtî - Menâl Selâhaddin Aziz (Dubai: Dâru'l-Buhûsi'l-İslâmiyye ve İhyâi't-Turâs, 2005), 5.

¹⁴⁰ bk. 1. Dipnot.

¹⁴¹ el-Kirmânî, *Garâibu't-Tefsir ve Acâibu't-Te'vil*; Mahmud b. Hamza b. Nasr el-Kirmânî, *Hattu'l-Mesâhif*, ed. Gânim Kaddûrî el-Hamed (Bahreyn: Tab'atu Hassa Câize Seyyid Cuneyd Âlimi'd-Duvelîyye lil-Kur'ani'l-Kerim, 2012); Keskin, "Müfessir el-Kirmânî".

1. Hamza b. Nasr el-Fergânî

Kirmânî'nin babası olan bu zat, yaşadığı dönemin tanınmış kıraat âlimlerinden ve meşhur kârîlerindendir. Kaynakların belirttiğine göre Hamza b. Nasr el-Fergânî, kırâat-i aşere ve diğerlerini Ebû Nasr b. Ahmed el-Kurkâncî'den öğrenmiş, daha sonra da oğlu Kirmânî kendisinden bu konuda talim görmüştür.¹⁴²

2. Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Hüseyn b. Mehreyezd Ebû Müslim el-İsfahânî (ö. 459/1067)

Tâcül-Kurrâ el-Kirmânî'nin hocası olan bu âlimle ilgili tabakat kaynaklarında yaptığımız araştırma sonucunda bu zatın edebiyat, tefsir ve nahiv gibi alanlarda uzman biri olduğu nakledilmiştir. Mu'tezile mezhebine meyilli, müfessir ve edebiyatçı kimliğiyle tanınan bu âlim, yirmi ciltlik bir tefsir eseri kaleme almış ve hicrî 459 yılında vefat etmiştir.¹⁴³ Yalnız bu kişi, *Câmi'u't-te'vil li-muhkemi't-tenzîl* adlı eserin sahibi, hicrî 322'de vefat eden ve Kur'an'da neshi reddetmesiyle tanınan müfessir ve Mu'tezile kelamcısı Ebû Müslim el-İsfahânî (ö. 322/934) ile aynı kişi değildir.

3. Muhammed b. Hâmid b. El-Hasan el-Hayâmî et-Tûsî

İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ* adlı kitabında bu kişi hakkında yaşadığı dönemin meşhur kârîlerinden olduğunu aktarırken, kıraat ilmini Ubeydullah b. Muhammed et-Tûsî ve Abdullah b. El-Huseyn en-Nîsâbûrî'den öğrendiğini, müellifimiz Kirmânî'nin ise ondan tahsil ettiğini aktarmaktadır.¹⁴⁴

4. Ebû Sehl Muhammed b. Abdurrahman b. Ebî Fadl en-Nîsâbûrî

Tabakat literatüründe kendisine ait bir bilgiye rastlamadığımız bu kişiyi, müellifimiz hem *en-Nihâye* adlı eserinde hem de *Lübâbu't-Tefâsîr* adlı eserinde zikretmektedir.¹⁴⁵

2.5. Talebeleri

Tâcül-Kurrâ el-Kirmânî'nin hocalarından bahsetmeyen Yâkût el-Hamevî ve diğer tabakat kitapları, aynı şekilde onun hiçbir öğrencisi hakkında da bilgi vermemişlerdir.¹⁴⁶ Ancak kıraat

¹⁴² İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, 1/265.; el-Kirmânî, *Garâibu't-Tefsir ve Acâibu't-Te'vil*, 1/29-30; el-Kirmânî, *Hattu'l-Mesâhif*, 15.

¹⁴³ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, thk. Ali Muhammed Umar (Kahire: y.y., 1396), 1/98-99; Şemsuddîn ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, 2/213.

¹⁴⁴ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, 2/114; el-Kirmânî, *Garâibu't-Tefsir ve Acâibu't-Te'vil*, 1/31; el-Kirmânî, *Hattu'l-Mesâhif*, s. 17.

¹⁴⁵ el-Kirmânî, *Garâibu't-Tefsir ve Acâibu't-Te'vil*, 1/31; el-Kirmânî, *Hattu'l-Mesâhif*, 16.

¹⁴⁶ bk. 1. Dipnot.

ve hadis âlimî olan İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ* adlı kitabında Kirmânî'nin öğrencileriyle ilgili şu ifadelerle yer vermiştir: “Kirmânî'nin kime okuduğunu bilmiyorum, ama kendisine Ebû Abdullah Nasr b. Ali b. Ebî Meryem'in (ö. 565/1170'ten sonra) okuduğunu zannediyorum.”¹⁴⁷

Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi* adlı kitabında bu zatla ilgili şu bilgilere yer vermektedir: “Şeyh Nasr b. Ali, Şîraz'ın en büyük hâtibî, âlim ve edebiyatçısıydı. Dinî konularda, edebî problemlerde kendisine başvurulurdu. Tâcül-Kurrâ el-Kirmânî'den ilim tahsil etmiştir. Tefsiri ve Farsça şerh-i izâhı vardır.”¹⁴⁸

Kirmânî eserlerinde bu öğrencisinden hiç bahsetmemiş olsa da tabakat kitapları Ebû Abdullah Nasr b. Ebî Meryem'in Kirmânî'den kıraat dersleri aldığını ifade etmektedir.¹⁴⁹ Ulaşabildiğimiz kadarıyla tabakat literatüründe Kirmânî hakkında bilgi veren kitaplarda, bu zat dışında Kirmânî'ye talebelik yapmış kimsenin bilgisi bulunmamaktadır.

Kirmânî'nin *Garâibu't-Tefsîr ve Acâibu't-Te'vil* adlı kitabını tahkik edip neşreden Yunus el-Acelî, bu kitabın mukaddimesinde Ebû Abdullah Nasr b. Ebî Meryem dışında Kirmânî'ye talebelik yapmış iki kişi daha zikretmektedir.

Bunlardan birincisi; Ebû Alî Emînüddîn (Emînü'l-İslâm) el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl et-Tabersî'dir (ö. 548/1154). El-Acelî, Ali b. Zeyd el-Beyhakî'nin¹⁵⁰ *Târîhi Beyhak* adlı kitabında: “Nahiv ilminde asrın eşsiz âlimlerinden olan bu İmam (et-Tabersî), Kirmânî'nin yanına sık sık giderdi”¹⁵¹ ifadesini ondan ders aldığı ve dolayısıyla kendisine öğrencilik yaptığı şeklinde yorumlamıştır.¹⁵²

İkincisi ise Radiyyüddîn Ebu Abdullah Muhammed b. Ebî Nasr b. el-Kirmânî'dir. Yunus el-Acelî bu zatın *Şeva'z-Zu'l-Kıraat* adlı eserinde, Asr sûresi kıraatları ile ilgili olarak “Hocaların hocası, İmam, Tâcül-Kurrâ Ebu'l-Kasım Mahmud b. Hamza b. Nasr'den duydum” ifadesini aktarmıştır.¹⁵³

¹⁴⁷ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, 2/291.

¹⁴⁸ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2/72-73.

¹⁴⁹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ = İrşâdu'l-Erîb 'ilâ Ma'rîfeti'l-Edîb*, 6/2749; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, 2/337; Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, 2/314; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2/72-73.

¹⁵⁰ Abdülkerim Özaydın, “Beyhakî, Ali b. Zeyd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992).

¹⁵¹ İbn Fendeme Ebû'l-Hasan Zahîruddîn Alî b. Zeyd b. Muhammed Zahîruddîn el-Beyhakî, *Târîhu Beyhak / Ta'rib* (Dimaşk: y.y., 1425/2004), 437.

¹⁵² el-Kirmânî, *Garâibu't-Tefsîr ve Acâibu't-Te'vil*, 1/31-32.

¹⁵³ el-Kirmânî, *Garâibu't-Tefsîr ve Acâibu't-Te'vil*, 1/32.

Kirmânî'nin bir diğer kitabı *Hattu'l-Mesâhif*'i neşreden Gânim Kaddûrî el-Hamed, eserin mukaddimesinde tespit edebildiği kadarıyla Ebû Abdullah Nasr b. Ali b. Ebî Meryem'in ve Radıyyüddîn Ebu Abdullah Muhammed b. Ebî Nasr b. el-Kirmânî'nin Tâcül-Kurrâ'nın talebeleri olduğunu aktarmaktadır.¹⁵⁴

Kıraat, tefsir, nahiv ve fıkıh gibi alanlarda yaşadığı dönemin önde gelen âlimlerinden olan Tâcül-Kurrâ el-Kirmânî'nin öğrencileri hakkında elimizde yeterli bilgi bulunmaması veya Kirmânî'nin öğrencisinin az olmasının nedenleri hakkında bazı görüşler dile getirilmiştir. Bunlardan bazıları Kirmânî'nin öğrenci yetiştirmekten ziyade kendini kitap yazmaya vermesi veya birçok öğrencisi olmakla birlikte yaşadığı bölgenin büyük ilim merkezlerine uzak olması, Kirmânî'nin de ömrünün sonuna kadar Kirman'dan ayrılmaması ve ilim merkezlerindeki önemli âlimler ile görüşmemesi sebebiyle, tabakat kitapları Kirmânî'nin hayatı hakkında detaylı bilgi vermedikleri gibi Kirmânî'nin öğrencileri hakkında da yeterli malumat aktarmamışlardır.¹⁵⁵

2.6. Âlimlerin Kendisi Hakkındaki Görüşleri

Tâcül-Kurrâ el-Kirmânî'nin hayatı hakkında bilgi veren tabakat kaynakları, müellifimizin kıvrak zekâlı, ince anlayış, araştırmacı ve güvenilir bir âlim olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁵⁶ Kirmânî'nin yaşadığı asra en yakın tabakat âlimî ve hayatı hakkındaki bilgileri bizlere aktaran ilk kaynağın müellifi olan Yâkût el-Hamevî, onunla ilgili “Tâcül-Kurrâ şaşılacak derecede kıvrak bir zekâyâ ve güzel hüküm çıkarma yeteneğine sahipti”¹⁵⁷ ifadelerine yer vermektedir. Daha sonra Kirmânî hakkında bilgi veren bazı kaynaklar, Hamevî'nin bu ifadelerini herhangi bir değişiklik yapmadan aynı şekilde aktarmışlardır.¹⁵⁸

Kıraat alanında önemli âlimlerden sayılan İbnü'l-Cezerî ise, Kirmânî ile ilgili *Ğâyetu'n-Nihâye* adlı eserinde “Tâcül-Kurrâ güvenilir, araştırmacı ve yüksek ilmî mevkii sahibi büyük bir imamdır”¹⁵⁹ ifadeleriyle onun ilmî yönüne dikkat çekmektedir.

Diğer taraftan daha önce ifade edildiği üzere; Kirmânî *Garâibu't-Tefsîr* adlı tefsirinde bazı âyetlerle ilgili genel kabulün dışında akla ve şeriata uygun olmayan birtakım yorumları

¹⁵⁴ el-Kirmânî, *Hattu'l-Mesâhif*, s. 17-18.

¹⁵⁵ Keskin, “Müfessir el-Kirmânî”, 203-205.

¹⁵⁶ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ = İrşâdu'l-Erîb 'ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, 6/2686-2687; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, 2/291.

¹⁵⁷ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ = İrşâdu'l-Erîb 'ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, 2/2686.

¹⁵⁸ Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 25/152-153; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, 2/291; Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, 2/277; Şemsuddîn ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, 2/312-313.

¹⁵⁹ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, 2/291.

nakletmesi gerekçesiyle, bazı âlimler tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir.¹⁶⁰ Yakın çağımızın önemli ilmî şahsiyetlerinden olan Suriyeli şair, gazeteci ve biyografi âlimi olan ez-Ziriklî bu konuda *el-A'lâm* adlı eserinde şu ifadelerle yer vermiştir: “Tâcül-Kurrâ, kıraat ilminde âlimdir. Tefsirde ise sakındırmak gayesiyle çirkin bazı sözler nakletmiştir. Halbuki bunları nakletmemesi daha uygundu.”¹⁶¹

Hülâsa, kaynaklardan ulaşabildiğimiz bu bilgiler ışığında, Kirmânî hakkında bilgi aktaran âlimler, onun idrak gücü yüksek, ince kavrayış ve parlak bir zekâyâ sahip olması sebebiyle; tefsir, kıraat ve Arap dilindeki ilmî otoritesini ve kıymetli eserleri olduğunu ifade etmişlerdir. Bununla birlikte tefsir alanında kaleme aldığı *Garâibu't-Tefsîr* ve *Acâibu't-Te'vîl* adlı eserinde aktardığı bazı yorumlar nedeniyle bir kısım âlimler tarafından şiddetle kınanmaktan kurtulamamıştır.

¹⁶⁰ bk. 19.

¹⁶¹ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/168.

3. TEKRAR

3.1. Tekrar Kavramı

Lugatta tekrar kelimesi, “geri dönmek, bir şeyi tekrarlamak, düşmana hücum edip tekrardan hücum etmek, bir şeyi arka arkaya yapmak” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁶² Tekrar kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de “kere, dönüş, hamle, defa, yeniden dirilme” gibi anlamları ile beş defa كَرَّةٌ¹⁶³ ve bir defa كَرَّتَيْنِ¹⁶⁴ kalıbı ile geçmektedir.

Arapça dilbilgisine göre sülâsî mücerred vezni كَرَّ fiilinden türeyen tekrar kelimesi, sülâsî mezîd olan كَرَّرَ fiilinin mastarıdır. Ancak bununla beraber tekrar kelimesinin كَرَّ veya كَرَّرَ fiillerinden hangisinin mastarı olduğu konusunda farklı görüşler de bulunmaktadır. Nitekim Bedreddin ez-Zerkeşî *el-Burhân fî ‘ulûmi ‘l-Kur’ân* adlı eserinde, tekrar kelimesinin كَرَّرَ fiilinin mastarı olarak kullanılmasının Basra nahiv mektebinin en önemli temsilcilerinden olan Sîbeveyh’e (ö. 180/796) göre kural dışı olduğunu, Kûfelilere göre ise bu kelimenin فَعَّلَ fiilinin mastarı olduğunu ve bu kelimedeki elifin تَفْعِيل kalıbındaki ya (ي) harfinden ivaz olarak getirildiğini aktarmaktadır.¹⁶⁵

Türkçe de ise tekrarın, “Aynı olayın veya fiilin yeniden bir veya daha çok defa meydana gelişi” biçiminde tarifi yapılabilir.¹⁶⁶ Aynı zamanda, konuşmada ve yazıda aynı kelimeyi veya düşünceyi birden fazla kullanma şekline de tekrar denilmektedir.

Tekrar kavramını Zerkeşî “Tekrar, gerçekte uzun bir aralık geçtiği için ilk mânanın da unutulmuş olabileceği endişesiyle anlamı pekiştirmek maksadıyla, aynı lafız veya eş anlamlısıyla iade etmektir. Onun için tekrar eğer bir önceki mânayı pekiştirmek için yapılmışsa tekrar sayılmaz.”¹⁶⁷ diyerek tarif ederken, Cürçânî (ö.816/1413) ise “Bir şeyi ikinci bir defa zikretmek”¹⁶⁸ şeklinde tanımlamıştır.

3.2. Tekrârü’l-Kur’ân Kavramı

¹⁶² Ebû’l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfî’î İbn Manzûr, *Lisân ‘l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993), 5/135; Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk ez-Zebîdî, *Tâcu ‘l-Arûs min Cevâhiri ‘l-Kâmûs*, thk. Heyet (b.y.: Dâru ‘l-Hidâye, ts.), 14/27.

¹⁶³ Hayrettin Karaman vd. *Kur’an Yolu Meâli*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), el-Bakara, 2/167; el-İsra, 17/6; eş-Şuarâ, 26/102; ez-Zümer, 39/58; en-Nâziât, 79/12.

¹⁶⁴ el-Mülk, 67/4.

¹⁶⁵ Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh b. Bahâdır eş-Şâfiî ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi ‘l-Kur’ân*, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhîm (b.y.: Dâru ‘İhyâ’i ‘l-Kütübi ‘l-Arabiyye, 1376/1957), 3/9.

¹⁶⁶ Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî el-Fârâbî, *Muntahab min Sîhâhi ‘l-Cevherî* (b.y.: y.y., ts.), 4455; İbn Manzûr, *Lisân ‘l-Arab*, 3/55; TDK (Türk Dil Kurumu), Genel Açıklamalı Sözlük, Ankara: TDK Yayınları.

¹⁶⁷ Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi ‘l-Kur’ân*, 3/8-9.

¹⁶⁸ Ebû’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf Cürçânî, *Kitâbu ‘t-Ta’rîfât*, thk. Heyet (Beyrut: y.y., 1403/1983), 65.

Tekrar ve Kur'an sözcüklerinden oluşan bu terim, esasen bir izafet terkidir. Bir terkip olarak tekrârü'l-Kur'ân; Kur'an'da birbirinin benzeri veya aynısı olan âyetlerin, iade edilmesi manasına gelmektedir.¹⁶⁹

Ulûmü'l-Kur'ân ile ilgili ilk dönemde kaleme alınan eserlerden tespit edebildiğimiz kadarıyla tekrârü'l-Kur'ân kavramı, Müteşâbihü'l-Kur'ân ve benzeri anlama gelebilecek kavramlar ile ifade edilmektedir. Bu konuyla ilgili ilk dönemde kaleme alınan müstakil eserler *müteşâbihü'l-Kur'ân*/متشابه القرآن ismiyle telif edilmiştir.¹⁷⁰ Müstakil eserler dışında da örneğin Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (Ö. 597/1201) tekrarlar meselesini *Fünûnü'l-efnân fî'uyûni'l-ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserinde Ebvâbü'l-Müteşâbih/ابواب المتشابه başlığı altında,¹⁷¹ Bedreddin ez-Zerkeşî *el-Burhan* adlı kitabında ilmü'l-müteşâbih/علم المتشابه başlığı altında,¹⁷² Süyûtî ise *el-İtkân* adlı eserinde fî'l-âyâtî'l-müştebihât/في الآيات المشتبهات alt başlığında¹⁷³ izah etmektedir.

Burada müteşâbihü'l-Kur'ân kavramının tarihsel süreçte nasıl anlaşıldığıyla ilgili açıklamalara geçmeden evvel müteşâbih kelimesinin sözlük ve ıstılahî anlamlarıyla ilgili bilgiler vermek yerinde olacaktır. Müteşâbih kelimesi sözlük anlamı itibariyle birbirine benzeyen iki şey olarak ifade edilmektedir. Bu kelime tefâul babındaki “*Teşâbüh*” masterından türemiş ism-i fâildir.¹⁷⁴ Müteşâbih kelimesi kavram olarak ise “Mânaları bilinmeyen yahut herhangi bir sebepten ötürü anlamlarında kapalılık bulunan ya da birden çok mânaya ihtimali olup, bu mânalardan birisini tercihte zorluk söz konusu olan âyet, kelime ya da harflerdir” şeklinde tarif edilmiştir.¹⁷⁵ Başka bir tanıma göre ise “Doğrudan anlaşılmayıp başka bir âyet ile tefsir edilen âyetlerdir.”¹⁷⁶

Yukarıda aktardığımız bu bilgilerle beraber, tarihsel süreçte ise müteşâbih kavramına iki anlam verildiği görülmektedir. Birincisi; muhkemin karşıtı olan ve birden çok mânayı ihtiva etme ihtimali olan müteşâbih demektir.¹⁷⁷ İkincisi ise Kur'an'daki lafzî tekrarları da içeren birbirine benzer âyetlerin kastedildiği anlamıdır. Nitekim Zerkeşî ilmü'l-müteşâbih başlığı altında bu

¹⁶⁹ Ali Erbaş, *Kur'an'daki Tekrarlar ve Hikmetleri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2020), 21.

¹⁷⁰ Bu konuda örnek bk. *Müteşâbihü'l-Kur'ân*, Ebü'l-Hasen Ali b. Hamza b. Abdillâh el-Kisâi el-Kûfi (ö. 189/805), *Müteşâbihü'l-Kur'ân*, Ebü Muhammed Halef b. Hişâm b. Sa'leb (Tâlib) el-Esedî el-Bağdâdî el-Bezzâr (ö. 229/844), *Müteşâbihü'l-Kur'ânî'l-azîm*, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ca'fer b. Muhammed b. Ubeydillah el-Münâdî el-Bağdâdî (ö. 336/947), *el-Burhân fî tevcîhi müteşâbihi'l-Kur'ân*, Tâcülkurrâ Burhânüddîn Mahmûd b. Hamza b. Nasr el-Kirmânî (ö. 500/1106'dan sonra).

¹⁷¹ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Funûnu'l-Efnân fî Uyûni Ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: y.y., 1408/1987), 376.

¹⁷² Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/112.

¹⁷³ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm (b.y.: el-Hey'etu'l-Mısriyyeti'l-Amme li'l-Kuttâb, 1394/1974), 3/390.

¹⁷⁴ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 153.

¹⁷⁵ Demirci, *Tefsir Usûlü*, 153,154.

¹⁷⁶ Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 3/4.

¹⁷⁷ Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/70.

kavramı ikinci kısımda bulunan anlamı ifade edecek biçimde, “Müteşâbih; âyetin muhtelif şekil ve fasıla ile bir sûrede mukaddem, diğer bir sûrede muahhar olarak gelmesidir”¹⁷⁸ şeklinde tarif ederken Süyûtî ise, Zerkeşî’ye benzer bir şekilde ama daha detaylı bir şekilde açıklama yapmıştır. Nitekim Süyûtî eserinde ilmü’l-müştebihât bahsinde, bu konuda bazı âlimlerin müstakil eserler kaleme aldıklarını ifade ettikten sonra hatırladığına göre bunların ilkinin Kisâî’nin telif ettiği *Müteşâbihü’l-Kur’ân* adlı kitabının olduğunu ve Sehâvî’nin de bu eseri nazma çevirdiğini aktarmıştır. Kirmânî’nin *el-Burhân* adlı eserini de bu gruptaki eserler arasında saymıştır. Süyûtî daha sonra benzer âyetleri kastederek müştebihât/müteşâbih kavramıyla ilgili şu değerlendirmeleri yapmaktadır;

Âyetler arasındaki benzerlikten (müştebihât/müteşâbih) maksat şudur:

- Âyetin muhtelif şekil ve fâsıla ile bir sûrede mukaddem diğer bir sûrede ise muahhar olarak gelmesidir. Mesela Bakara sûresinde geçen *وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ وَهُمْ عَصَوْا وَكَانُوا هَادِينَ* “Kapıdan eğilerek girin ve af dileyin ki hatalarınızı bağışlayalım”¹⁷⁹ âyeti, A‘râf sûresinde ise *وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ وَهُمْ عَصَوْا وَكَانُوا هَادِينَ* “Af dileyin; kapıdan eğilerek girin ki hatalarınızı bağışlayalım”¹⁸⁰ şeklinde geçmektedir.
- Bir sûrede bir harf ziyâde olarak gelirken diğer sûrelerde ise ziyâde olmadan gelmektedir. Mesela Bakara sûresinde bulunan *لَعَنَّاهُمْ* “Onları uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir”¹⁸¹ ifadesi, Yâsin sûresinde ise *لَعَنَّاهُمْ* “Onları uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir”¹⁸² biçiminde geçmektedir.
- Bir sûrede marife, diğerinde nekre, bir sûrede müfred, diğerinde cem‘i, bir sûrede harf diğerinde iki harf veya bir sûrede idğamlı diğerinde ise idğamsız olarak gelmektedir.¹⁸³

Râgıb el-İsfahânî’nin (ö. V./XI. Yüzyılın ilk çeyreği) Kur’an’daki garîp kelimelere dair kaleme aldığı *el-Müfredat fî Garîbi’l-Kur’ân* adlı eserinde, ş-b-h / شبه maddesinde bu fiilden türeyen kelimelerin geçtiği âyetlerle ilgili açıklama yaptıktan sonra Müteşâbihü’l-Kur’ân ile ilgili şu bilgileri aktarmaktadır:

Müteşâbihü’l-Kur’ân, lafız veya mâna açısından başkasına benzediğinden tefsiri müşkil olan Kur’an ifadeleridir. İslâm hukukçuları; müteşâbihî, ‘zahiri, kastedilen mânaya delalet etmeyen ifadelerdir’¹⁸⁴ diye tarif etmişlerdir. Bu meselenin aslı şudur: Âyetler birbirleriyle kıyaslandığında üç kısma ayrılır: mutlak olarak muhkem, mutlak olarak müteşâbih ve bir yönüyle muhkem diğer bir yönüyle müteşâbih âyetler. Kısmen müteşâbih olanlar da üç kısma ayrılır: sadece lafız açısından müteşâbih, sadece mâna açısından müteşâbih ve her iki açıdan da müteşâbih âyetler.¹⁸⁵

¹⁷⁸ Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, 1/112; Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, 3/390.

¹⁷⁹ el-Bakara, 2/58.

¹⁸⁰ el-A‘râf, 7/161.

¹⁸¹ el-Bakara, 2/6.

¹⁸² Yâsin, 36/10.

¹⁸³ Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, 3/390-391.

¹⁸⁴ Cürcânî, *Kitâbu’t-Ta’rîfât*, 200.

¹⁸⁵ Ebû’l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Mufredât fî Garîbi’l-Kur’ân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî (Dimaşk; Beyrut: ed-Dâru’s-Şâmiyye, 1412), 443.

Yukarıda verilen örneklerde görüldüğü üzere, İslâmî ilimlerin teşekkül ettiği ilk dönemde müteşâbihü'l-Kur'ân kavramı birbirine benzeyen kelime, âyet ve kıssalar için de kullanılmıştır. Zira Taberî'nin Âl-i İmrân sûresi *هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ* “Sana kitabı indiren O’dur. Onun (Kur’an) bir kısım âyetleri muhkemdir, ki bunlar kitabın esasıdır, diğerleri ise müteşâbihtir”¹⁸⁶ âyetinde geçen *متشابهات* ifadesiyle ilgili olarak aktardığı şu görüş bunu desteklemektedir:

Müteşâbih olan âyetler ise, geçmiş ümmetlerin ve onlara gönderilen peygamberlerin kıssalarını, çeşitli sûrelerde, birbirine benzeyen şekillerde anlatan âyetlerdir. Mesela, bir kıssa lafızları aynı, manaları farklı şekilde anlatılmış, bir kıssa da lafızları farklı manaları aynı şekilde anlatılmış olur.¹⁸⁷

Yukarıda aktardığımız kaynaklar daha detaylı incelendiğinde görülecektir ki, klasik dönem âlimleri Müteşâbih kavramını iki farklı şekilde kullanmışlar ve aralarındaki farklara dikkat çekmişlerdir.¹⁸⁸ Daha sonra gelen âlimler ise Kur’an’daki lafzî tekrarları açıklamak üzere kaleme aldıkları kitapları veya kitaplarındaki alt başlıklarda müteşâbih kavramını veya bundan türeyen kelimeleri kullanmışlardır. Söz gelimi Alî b. Hamza el-Kisâî’nin (ö. 189/805) *Müteşâbihü'l-Kur’ân*, İbnü'l-Münâdî’nin (ö. 336/947) *Müteşâbihü'l-Kur’ân’il-azîm* ve Kirmani’nin *el-Burhân fî tevcîhi müteşâbihi'l-Kur’ân* adlı eserleri bunun önemli örneklerindendir.

3.3. Üslûbu'l-Kur’ân Açısından Tekrar

Kur’ân-ı Kerîm, Allah Teâlâ’nın insanlara Hz. Muhammed (s.a.v.) aracılığıyla gönderdiği son ilahî vahyi ve mu’ciz kelâmıdır. Nitekim Kur’an’ın sûre ve âyetlerindeki kelimelerin seçilmesinde, cümlelerinin yapısında ve mevzûlarının izah edilmesinde her ne kadar Arapça dil kaidelerine uygun bir üslûp kullanılmış olsa da kendine has mucizevî bir anlatım tarzı nedeniyle tarih boyunca insanların bir benzerini getirmekten âciz kalmışlardır.

İnsanları dünya ve ahiret saadetine ulaştırmak için yegâne hidayet kaynağı olan Kur’an, Arap edebiyatının, hitabet ve belâğatının zirvede olduğu bir dönemde nâzil olmuştur. Kur’an’ın kendisine has i’câzı, gönülleri etkileyen hoş nazmı, mükemmel üslûbu ve kelimelerinin yerli yerinde oluşu sayesinde, ona inanan ve inanmayan herkesin dikkatini çekmiştir. Mesela bazı sûrelerin başında geçen “hurûf-ı mukattaa” isimli harflerin çeşitli yerlerde tekrarlanması, o

¹⁸⁶ Âli İmrân, 3/7.

¹⁸⁷ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî et-Taberî, *Câmi ‘u'l-Beyân fî Te’vîli Âyi'l-Kur’ân*, thk. ‘Ahmed Muhammed Şâkir (b.y.: Mu’essesetu’r-Risâle, 1420/2000), 6/178.

¹⁸⁸ Taberî, *Câmi ‘u'l-Beyân fî Te’vîli Âyi'l-Kur’ân*, 6/178; İbnü'l-Cevzî, *Funûnu'l-Efnân fî Uyûni Ulûmi'l-Kur’ân*; Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur’ân*, 2/70; Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur’ân*, 3/4; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Mu’tereku'l-Akrân fî İ’câzi'l-Kur’ân: İ’câzu'l-Kur’ân ve Mu’tereku'l-Akrân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408/1988), 1/66-68.

dönemde Kur'an'ın en büyük düşmanı olan Mekke müşriklerinin bile ilgisini celp etmiştir. Zira Kur'an'ın bu eşsiz üslûbu ile onu okuyan, dinleyen ve araştıran herkesi hayretler içerisinde bırakmış ve bununla beraber çok kısa denilebilecek bir zaman diliminde, insanları/ilk muhatapları içine dalmış olduğu bataklıktan; hurafelerden, putlara tapmaktan, her türlü fuhşiyat, kötülük ve ahlaksızlıkları yapmaktan alıkoymuştur.¹⁸⁹

el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân adlı eseriyle tanınan tefsir, hadis ve fıkıh âlimî Kurtubî (ö. 671/1273), Arap toplumunun edebiyatta altın devrine ulaştığı bu dönemde, Kur'an'ın birçok yerde tedricî olarak, benzerinin getirilemeyeceği hususunda meydan okumasına rağmen,¹⁹⁰ Kur'an'ın bu iddiasına, büyük şairlere ve ünlü hatiplere sahip olan Arapların yazıyla karşılık veremediklerini, kılıç, inat ve iftira ile kendilerini savunduklarını ifade etmektedir.¹⁹¹ Kurtubî ayrıca, Allah Teâlâ'nın Kur'an'da tedricî bir usûl ile meydan okumasının, onu edebî yönden daha tesirli ve güçlü kıldığını da ifade etmektedir.¹⁹² Daha sonraki tarihlerde Müseylimetülkezzâb (ö 12/633) gibi peygamberlik iddiasında bulunan kişiler dahil olmak üzere, Kur'an'ın bu iddiasına cevap vermek maksadıyla kaleme aldıkları birkaç satırlık yazılar olsa da¹⁹³ onların düştükleri acziyetlerini ve gülünç durumlarını ispat etmekten ileri gidememiştir.

Allah Teâlâ'nın mu'ciz kelâmı olan Kur'an'ın mükemmel üslûbunun özelliklerinden birisi de tekrarlardır. Hz. Peygamber'e Kur'an'ın indirildiği dönemdeki Arap toplumunun kendi aralarında kullandıkları ve yabancı olmadıkları tekrar metodu, onların benzerini getiremeyeceği ve alışık olduklarının dışında bir tarzda geçmektedir. Böylece insanların Kur'an'ın bir benzerini getirememesi hususu, yabancıları olmadıkları halde bir benzerini getirmekten aciz kaldıkları tekrar metodu ile daha sağlam bir zemine oturmaktadır.¹⁹⁴ Bazen kısa bazen de uzun ve daha detaylı

¹⁸⁹ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1971), 155-158; Erdoğan Baş, *Kur'an'ın Üslûbu ve Tekrarlar* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2003), 22.

¹⁹⁰ Kur'an'ın bu meydan okumasına İslâmî literatürde tehaddî denilmektedir. Tehaddî; Kur'ân-ı Kerîm'in ilâhî kaynaklı olduğunu kabul etmeyenlere Kur'an'ın bir benzerini getirmeleri hususunda meydan okumasıdır. Bu konudaki bazı ilgili âyetler için bk. Kasas, 28/49; İsra, 17/88; Tûr, 52/34; Hûd, 11/13; Bakara, 2/23; Yûnus, 10/37-38.

¹⁹¹ Mekke müşriklerinin Kur'an'ın Hz. Peygamber'e yabancı (Arap olmayan) biri tarafından öğretildiğini ve Allah (c.c.) tarafından vahyedilmediği iddiası üzerine, Allah Teâlâ vahiy aracılığı ile onlara şöyle cevap verdi: وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ لِّسَانُ الَّذِي يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِيٌّ وَهَذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ “Hiç kuşkusuz, “Kesin olarak bunları ona bir insan öğretiyor” dediklerini biliyoruz. Oysa ona öğretiyor dedikleri kişinin dili yabancısıdır, bunun dili ise açık seçik Arapça’dır.” Nahl, 16/103.

¹⁹² Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Hazrecî el-Kurtubî, *el-Câmi' li-Âhkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî-İbrahim İtfeyyîş (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1384/1964), 1/77.

¹⁹³ Ebü'l-Hasen (Ebü'l-Kâsım) Seyfüddîn Ali b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî el-Âmidî, *Gayetu'l-Meram fi ilmi'l-kelem*, thk. Hasan eş-Şâfi (Kahire: Vizeratü'l-Evkaf, 2012), 344; Ebü'l-Fazl Adudüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-İcî, *el-Mevakıf fi 'ilmi'l-kelem*, (Beyrut: Alemü'l-Kutûp, 1995), 3/393.

¹⁹⁴ Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, 3/9.

anlatımlarla benzer âyetlerin ve mevzuların tekrar edilmesi, Kur'an'ın i'câz yönünün ve eşsiz üslûbunun ne kadar kuvvetli olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Kur'an-ı Kerîm'in kendine has üslûbunun ve i'câz özelliklerinden bir tanesi de tekrarların usandırıcı ve bıktırıcı olmaması, her birinde eşsiz belâgat sanatının bulunmasıdır. Tekrarların geçtiği âyetlerin siyak ve sibakına bakıldığı zaman, tekrar gibi görünen yerlerde üslûp değişmekte ve konunun başka bir yönüne ağırlık verildiği görülmektedir.¹⁹⁵ Usandırıcı tekrar gibi görünen Rahmân sûresindeki âyetler de böyledir. Her bir tekrarda konunun yönü değişmektedir.

Kur'an'ın bu eşsiz üslûbuna şu âyeti örnek gösterebiliriz:

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعدَ الْمُتَّقُونَ فِيهَا أَنْهَارٌ مِنْ مَّاءٍ غَيْرِ آسِنٍ وَأَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرَ طَعْمُهُ وَأَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ وَأَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى

“Rabbine itaatsizlikten sakınanlara vaad edilen cennetin temsili şudur: İçinde doğal nitelikleri bozulmamış su **irmakları**, tadı bozulmamış süt **irmakları**, içenlere lezzet veren şarap **irmakları**, süzölmüş bal **irmakları** bulunan bir bahçedir.”¹⁹⁶

Bu âyette Yüce Allah, cennette takva sahibi kullarına vadettiği her bir nimetin yanında el-enhâr/الأنهار kelimesini zikretmiştir. Halbuki bu âyet: **انهار من ماء ومن لبن ومن خمر ومن عسل** şeklinde okunabilirdi. Fakat bu âyette **الأنهار** kelimesi hakiki anlamda su için kullanılmış olup, suyun dışındakiler için ise mecazî bir teşbih olarak kullanılmıştır. Şayet âyetin başlangıcında su için kullanılan **الأنهار** kelimesi zikredilip diğerleri ona atıf yapılsaydı, o zaman hakikat ile mecaz bir arada kullanılmış olurdu.¹⁹⁷

23 yıl boyunca Allah Teâlâ tarafından Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ilahî vahiy olarak gönderilen Kur'an, yalnız Müslümanlar için mukaddes bir kitap olarak kalmayıp, üslûp tarzındaki eşsizliği bakımından Arap edebiyatının ebedî ve edebî bir şaheseridir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ebedî mucizesi olan Kur'an'ın bir benzeri tarih boyunca, mükemmel üslûbu ve hoş nazmı sayesinde dost ve düşman olan herkes onun üstünlüğünü kabul etmeye mecbur kalmışlardır.¹⁹⁸

3.4. Kur'an'da Tekrarın Varlığı ile İlgili Görüşler

¹⁹⁵ Baş, *Kur'an'ın Üslûbu ve Tekrarlar*, 23.

¹⁹⁶ Muhammed, 47/15.

¹⁹⁷ Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*, 3/32-33.

¹⁹⁸ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 161.

Tarih boyunca İslâm âlimleri arasında Kur'an'da tekrarların bulunup bulunmadığı ile ilgili iki görüş bulunmaktadır. Birinci görüşü savunan âlimlere göre, Kur'an'da tekrar yoktur. Zira Kur'an'daki tekrarlar, Kur'an üslûbunun bir i'câz özelliğidir. Bu görüşü savunan âlimlerin başında Taberî (ö. 310/923) gelmektedir. Nitekim Taberî, Kur'an'da tekrarın bulunmadığını Fâtiha sûresinin الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ “O rahman ve rahimdir”¹⁹⁹ âyetini açıklarken, daha önce besmelede Allah'ın rahman ve rahim sıfatları geçtiği halde, ikinci bir defa bu sıfatların neden tekrar edildiğine ilişkin soruya verdiği cevap şu şekildedir:

Bu soru, bismelenin Fâtiha'dan bir âyet olduğunu savunanların bu iddiasının yanlışlığı hususunda bizi haklı çıkaran bir delildir. Aksi hâlde, Kur'an'daki bir âyetin arada hiçbir fasıla bulunmaksızın aynı lafızlarla iki kez tekrar edilmiş olması gerekirdi. Hâlbuki Kur'an'da bu şekilde tekrar edilen hiçbir âyet yoktur. Bir âyetin bütünüyle aynı sürede tekrar edildiği vâkidir. Ancak bu tekrarlarda, mükerrer âyetleri birbirinden ayıran fasilalar veya ara sözler mevcuttur. Bu ayraçlar sayesinde her âyet farklı bir anlam kazanır.²⁰⁰

Taberî²⁰¹ ve daha sonra Said Nursi (1878-1960), Seyyid Kutub (1906-1966), Muhammed Kutub (1919-2014) ve Fadl Hasan Abbas (1932-2011) gibi İslâm bilginleri, Kur'an'da tekrar edilen âyetlerin esasen tekrar olmadığı ve Kur'an'ın i'câz özelliklerinden biri olduğunu savunmuşlardır.²⁰² Söz gelimi Mısırlı düşünür ve aksiyon adamı Seyyid Kutub, Kur'an'daki geçen kıssalarda tekrar olup olmadığıyla ilgili tartışmalar bağlamında, Kur'an kıssalarında tekrar olmadığı hakkındaki fikirlerini *Fî Zilâli'l-Kur'ân* adlı eserinde şu şekilde dile getirmektedir:

Kur'an'daki tarihsel anlatımlar, kıssalar, çeşitli konular ve münasebetler bağlamında aktarılmıştır. Kıssanın aktarım mahallini, biçim ve üslûbunu, ilgili pasajın nüzûlüne sebep teşkil eden münasebetler belirler ve bu münasebetler sayesinde kıssanın psikolojik, fikrî ve edebî atmosferi arasında uyum sağlanır. Böylece kıssa işlevini yerine getirmiş ve kendisinden beklenen etkiyi gerçekleştirmiş olur. Bazıları Kur'an kıssalarında tekrar bulunduğunu zannederler. Çünkü Kur'an'daki bir kıssa muhtelif sûrelerde yinelenmektedir. Fakat dikkatle okunup incelendiğinde, Kur'an'daki hiçbir kıssanın veya kıssadaki hiçbir pasajın bir başka yerde aynıyla veya aynı anlatım tarzıyla aktarılmadığı görülür. Şayet kıssanın herhangi bir pasajı bir yerde sürede tekrarlanmışsa, ilgili pasajın orada yeni bir unsur içerdiği ve dolayısıyla menfî anlamdaki tekrarı ortadan kaldırdığı görülür.²⁰³

İkinci görüşü savunanlara göre ise, Kur'an'da tekrar bulunmaktadır. Bu görüşü İslâm alimlerinin çoğunluğu ve bir kısım oryantalistler savunmuşlardır. Bu görüşü savunan İslâm bilginleri arasında, Arap dili ve tefsir âlimi el-Ferrâ (ö. 207/822), Arap edebiyatının en büyük nesir yazarlarından ve Mu'tezili kelamcılardan olan el-Câhız (ö. 255/869), Arap dili ve edebiyatı, tefsir, ahhâr ve nesep âlimi olan Ebu Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî el-Basrî (ö. 209/824), İbn Kuteybe (ö. 276/889), Arap dili ve edebiyatına dair çalışmaları ile

¹⁹⁹ el-Fâtiha Sûresi, 1/3

²⁰⁰ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî (b.y.: Dâru Hicr, 1422/2001), 1/147-148.

²⁰¹ Taberî'nin bu konudaki görüşü için bakınız: Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 1/148.

²⁰² Demirci, *Tefsir Usûlü*, 193-194; Mustafa Öztürk, *Kur'an Dili ve Retoriği* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 27-29.

²⁰³ Seyyid Kutub, *Fî zilâl'il-Kur'ân*, Kahire 1986, 1/55

tanınan çok yönlü Mu‘tezile âlimî olan Zemahşerî (ö. 538/1143), Zerkeşî ve Celâleddin es-Süyûtî gibi meşhur dil âlimleri, müfessir ve usûlcüler bulunmaktadır.

Bu görüşü savunan İslâm âlimlerine göre Kur’an, yazılı bir metinden ziyade sözlü geleneğin meşhur olduğu Arap coğrafyasında, vahyin ilk muhatabı olan Arapların diline ve dildeki örfüne uygun şekilde nâzil olmuştur. Nitekim Arap edebiyatında tekrarların gerek günlük konuşmalarda gerekse nesir ve şiirde kullanılan bir üslûp olduğu pek çok Arap dil bilgini tarafından teyit edilmiştir.²⁰⁴ Zira tekrar olgusu, vahyin muhatabı olan Arap toplumunun yabancı olmadığı bir husus olduğundan dolayı bu görüşte olan âlimlere göre, Arapça indirilen Kur’an, Arapların dil kurallarına ve örfüne uyumlu bir şekilde belağat ilminin bir mekanizması olan tekrarı sıkça kullanarak nazil olmuştur.

Örneğin hicrî 2. yüzyılda yaşamış el-Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân* adlı eserinde: “Arapların daha önce söylenen bir kelimeyi; muhatabı korkutmak, uyarmak ve yanılmasına mâni olmak amacıyla tekrar ettiğini ve Tekâsür süresi 3-4. âyetlerindeki tekrarın bu kabil olduğunu ifade etmiştir.”²⁰⁵

Daha önce ifade edildiği üzere, Kur’ân’daki tekrarları müstakil bir başlık altında inceleyen ilk âlim olan İbn Kuteybe bu durumu şu şekilde anlatmaktadır:

Şüphesiz ki Kur’ân, Arapların diline, dildeki örflerine uygun şekilde vahyedildi. Onların dildeki anlatım tekniklerinden biri de tekrardır. Tekrarda tekit ve bir şeyi anlatma iradesi mevcuttur. Arapların bir diğer anlatım tekniği de ihtisardır. Bu teknikte ise, sözün formüle edilışinde özetleme ve kısaltma işlemi vardır. Mesela bir Arap; ثم والله لا افعله (Allah'a yemin ederim ki, bu işi yapmayacağım; yemin ederim ki yapmayacağım) dediğinde, onun bu sözü, tekidin yanı sıra kendisinin bu işi yapacağını uman muhatabının beklentisine son verme iradesini yansıtır.

Allah Teâlâ’nın, Tekâsür süresinde: كَلَّا سَوَفَ تَعْلَمُونَ ثُمَّ كَلَّا سَوَفَ تَعْلَمُونَ “Hayır! Yakında anlayacaksınız! Hayır hayır! Elbette yakında anlayacaksınız”,²⁰⁶ İnşirah süresinde: فَانَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا “Demek ki zorlukla beraber bir kolaylık vardır. Evet, doğrusu her güçlüğü yanında bir kolaylık var.”,²⁰⁷ Kıyâme süresinde: أُولَىٰ لَكَ فَأُولَىٰ ثُمَّ أُولَىٰ لَكَ فَأُولَىٰ “(Ey insan!) Acı sonun yaklaştıkça yaklaşıyor! Evet o sana yaklaştıkça yaklaşıyor!”²⁰⁸ ve İnfitâr süresindeki: وَمَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمَ الدِّينِ ثُمَّ مَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمَ الدِّينِ “Ceza günü nedir bilir misin? Evet, ceza günü nedir bilir misin?”²⁰⁹ âyetlerinde tekrar ettiği ibarelerdeki maksadı, anlamı pekiştirmektir.

Şairin; كم نعمة لكم كم كم “Size nice nice ve daha nice nimetler bahşedildi!” sözü de bu kabildendir. Araplar, pekiştirme maksadıyla herhangi bir sıfatı zikrettiklerinde ise, bazen aynı kelimeyi tekrarlamaktan kaçınır ve onun bir harfini değiştirip ilk kelimenin ardına eklerlerdi (Sözelimi, “عطشان عطشان” (susuz susuz) yerine “عطشان نطشان” (supsusuz) veya حسن حسن (güzel güzel) yerine حسن بسن (güpgüzel) terkinin kullanılması, bu türdendir.²¹⁰

²⁰⁴ Öztürk, *Kur’an Dili ve Retoriği*, 31-32.

²⁰⁵ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd ed-Deylemî el-Ferrâ’, *Me’âni’l-Kur’ân*, thk. Ahmed Yûsuf en-Necâtî v.dğr. (Mısır: y.y., ts.), 3/287.

²⁰⁶ et-Tekâsür, 102/3-4.

²⁰⁷ el-İnşirah, 94/5-6.

²⁰⁸ el-Kıyâme, 75/34-35.

²⁰⁹ el-İnfitâr, 82/17-18.

²¹⁰ Ebû Muhammed Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dineverî İbn Kuteybe, *Te’vîlu Muşkilî’l-Kur’ân*, thk. İbrâhîm Şemsuddîn (Beyrut: y.y., ts.), 149-150.

Dolayısıyla yaptığımız araştırmalar neticesinde; sözlü geleneğin meşhur olduğu Arap coğrafyasında Arapça indirilen Kur'an'ın; Arapların örfüne ve dil kurallarına riayet ederek tekrarı sıkça kullandığı fikrini benimseyen İslam âlimlerinin çoğunluğunun savunduğu ikinci görüş olarak aldığımız Kur'an'da tekrarı kabul edenlerin görüşü daha makul görülmektedir. Nitekim Arapların tekrarı, Kur'an nazil olmadan önce de hem günlük hayatta hem de şiir ve edebiyatta belağat ilminin önemli mekanizması olarak kullandıkları gerçeği, Kur'an'da tekrarın olmadığı görüşünü zayıflatmaktadır.

3.5. Tekrârü'l-Kur'ân Konusunun Tarihçesi

Kur'ân-ı Kerîm; tarih boyunca Müslüman olsun veya olmasın herkes tarafından merak ve araştırma konusu olmuştur. Şüphesiz Kur'an'daki merakı celbeden bu konulardan bir tanesi de tekrarlar olgusudur. Hicrî 3. asır gibi erken sayılabilecek bir dönemde başlayan bu tartışma,²¹¹ bugün de halihazırda canlılığını korumakta ve devam etmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm, âyetlerin ve konuların tekrarlanmasıyla ilgili kendisine yönelik yapılabilecek bu itirazları cevaplandırarak bazı faydaları olduğuna işaret etmektedir.²¹² Ancak Kur'an'daki tekrarlar mevzûunun tarihçesini incelediğimiz zaman, klasik tefsir kaynakları aracılığıyla vahyin inişine şahit olan müşriklerin, Kur'an'da birtakım tekrarların bulunması veya tekrarın sözel metinde bir ifade kusuru olacağı fikrinden hareketle Hz. Peygamber'i eleştirdiklerine dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Dolayısıyla, buldukları her fırsatta Kur'ân'a dil uzatan ve hakaret eden müşriklerin peyderpey nazil olan Kur'an'daki tekrarlar karşısındaki bu tutumu, tekrarı kelimada bir kusur, eksiklik veya ifade zaafiyeti olarak değerlendirmediklerini göstermektedir.²¹³

Klasik dönemde kaleme alınan kaynakları incelediğimiz zaman, tarihte ilk defa tekrârü'l-Kur'ân meselesinin ne zaman tartışılmaya başlandığıyla ilgili kesin bir tespit yapmak pek mümkün gözükmemektedir. Ancak, Zerkeşî'nin aktardığına göre; Hz. Hasan'ın (ö. 49/669) "Kur'ân'da birtakım tekrarlar görüyorum" diyen bir kişinin itirazına, Kâfirun sûresi bağlamında verdiği cevaplar göz önüne alındığında,²¹⁴ bilhassa İslâm karşıtları tarafından erken sayılabilecek dönemlerde bu konunun tartışılmaya başlandığı söylenebilir.²¹⁵

²¹¹ Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 3/21.

²¹² Zâriyât, 51/54-55; Kâf, 50/45, Tûr, 52/29.

²¹³ Öztürk, *Kur'an Dili ve Retoriği*, 25-27.

²¹⁴ Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 3/21.

²¹⁵ Öztürk, *Kur'an Dili ve Retoriği*, 25.

Kur'an'daki tekrar olgusunun erken sayılabilecek dönemde tartışıldığının en somut bir diğer örneği ise, dil, edebiyat, Kur'ân ilimleri, hadis ve tarih sahalarındaki eserleriyle tanınan İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) te'lif ettiği *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân* isimli kitabıdır. Zira İbn Kuteybe, bu eserinde İslâm karşıtlarının Kur'an'daki tekrarlar, çelişik gibi görünen bazı ifadeler ve daha başka konularla ilgili yaptıkları itirazları cevaplandırmak maksadıyla kaleme aldığını şu sözlerle izah etmektedir:

Onlar, fitne çıkarmak ve kendilerine göre yorumlamak için Kur'ân'ın müteşâbihlerinin ardına düşüp, Allah'ın kitabına dil uzatıp lüzumsuz sözler söyleyerek doğrudan saptılar. Onlar kıt anlayışları ve sakat görüşleriyle Kur'ân âyetlerini yorumsal açıdan tahrif ettiler. Onun gösterdiği yoldan saptılar. Sonra Kur'an'da çelişki ve lahn bulunduğunu ve nazmının bozuk olduğunu ileri sürdüler.²¹⁶

Hicrî 3. asırdan itibaren başlayan bu tartışmayla ilgili İslâm âlimleri arasında da Kur'an'da tekrarların bulunup bulunmadığıyla ilgili farklı görüşler ve bunu dair argümanlar ileri sürülmüştür. Her ne kadar ileride müstakil bir başlık altında İslâm âlimlerinin bu konudaki görüşlerine yer verecek olsak da burada bazı bilgileri aktarmak yerinde olacaktır. Bazı İslâm âlimleri bu meseleyi, esasen Kur'an'ın değişik hikmetleri içeren i'câz özelliklerinden birisi olduğunu ve dolayısıyla Kur'an'da tekrar olmadığı şeklinde görüşlerini ifade etmişlerdir. Diğer taraftan İslâm âlimlerinin çoğunluğunun savunduğu ve bir kısım oryantalistlerin benimsediği görüşe göre ise, Kur'an'da bazen bir kelimenin, bazen bir âyet veya kıssanın tekrarlanması, hem Arap dilinin bir özelliğinden hem Arapların günlük konuşmalarında, şiirde ve nesirde alışık oldukları bir durum olduğunu söylemişlerdir.²¹⁷ Daha sonra özellikle İslâm düşmanları ve bazı oryantalistler tarafından Rahmân ve Mürselât gibi bazı Mekkî sûrelerde dikkat çeken tekrarların hakikatte gereksiz ve anlamsız olduğu noktasında yoğunlaşan eleştiriler devam etmiş ve günümüze kadar gelmiştir. Özellikle son asırlarda Reinhart Dozy (1820-1883) ve Thomas Carlyle (1795-1881) gibi insaf ölçüsünden uzak ve husumet kokan eleştiriler yapan oryantalistler, Kur'an'daki tekrarlar meselesini metinsel bir kusur gören çevrelerin başında gelmektedir.²¹⁸

Tekrârü'l-Kur'ân olgusunun, İslâmî literatürdeki yeri incelendiği zaman bazen bu konuda müstakil eserlerin te'lif edildiği ve bazen de kitapların alt başlıklarında bu meseleye izahat getirildiği tespit edilmiştir. Bu konunun müstakil bir başlık altında incelendiği ilk eser daha önce zikri geçen İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân* isimli eseridir. Daha sonra Hattâbî'nin (ö. 388/998) *Beyânü i'câzi'l-Kur'ân*'ı, Hatîb el-İskâfî'nin (ö. 420/1029)

²¹⁶ İbn Kuteybe, *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân*, 22-24.

²¹⁷ Demirci, *Tefsir Usûlü*, 193-194.

²¹⁸ Öztürk, *Kur'an Dili ve Retoriği*, 26-27.

Dürretü't-tenzîl ve Gurretü't-te'vîl'i, Şerîf el-Murtazâ'nın (ö. 436/1044) *Emâli'l-Mürteza'sı*,²¹⁹ İbn Reşîk'in (ö. 456/1063) *el-Umde'si*,²²⁰ Mahmud b. Hamza el-Kirmânî'nin (ö. 505/1111) *el-Burhân fî Tevcihi Müteşâbihi'l-Kur'ân'ı*, İbn Esir'in (ö. 637/1239) *el-Meselü's-Sâir'i*,²²¹ İbn Nakîb'in (ö. 698/1289) *Mukaddimetü tefsiri İbn Nakîb'i*,²²² İbnü'z-Zübeyr es-Sekafî'nin (708/1308) *Milâkü't-Te'vîl'i*, Zerkeşî'nin *el-Burhân'ı*, Zekerîyyâ el-Ensârî'nin (ö. 926/1519) *Fethu'r-Rahmân'ı*, İbn Atîk'in (ö. 1088/1677) *Nuhbetu'l-Beyân'ı* gibi bazı önemli eserler bu konuda kaleme alınmıştır.²²³

Son asırlarda ülkemizde ve yurt dışında bu konuda bazı eserler ve makaleler kaleme alınmıştır. Muhammed İbn Gazzî'nin (ö. 1277/1891) *Hidâyetü'l-Enâm'ı*, İbn Abidîn'nin (ö. 1343/1925) *et-Takrîr fî't-Tekrîr'i*, Ali Erbaş'ın *Kurandaki Tekrarlar ve Hikmetleri*, Erdoğan Baş *Kur'ân'ın Üslûbu ve Tekrarları*, Mustafa Öztürk *Kur'ân Dili ve Retoriği* gibi bazı eserleri, Necati Kara'nın *Kur'ân'da Tekrarlar* ve Sabri Demirci'nin *Kur'ân-ı Kerîm'deki Tekrarlar Meselesi ve Mefâtîhu'l-Gayb Tefsirinde Râzi'nin Yaklaşımı* isimli makaleleri bu konuda kaleme alınmış önemli çalışmalarındandır.²²⁴ Zira herhangi bir konuda okuma ve araştırma yapmak isteyen kişilerin, klasik eserler ile son yüzyıllarda kaleme alınan kitapları mukayeseli bir şekilde değerlendirmesi, kişiye farklı bir bakış açısı kazandıracağı gibi aynı şeyleri tekrar etmekten de koruyacaktır.

3.6. Tekrarın Çeşitleri

İslâmî ilimlerin teşekkül ettiği ilk dönemlerden itibaren, Kur'ân-ı Kerîm'deki lafzî tekrarların tasnifi ile ilgili olarak, âlimler tarafından farklı sınıflandırmalar yapılmıştır. Bu konuda Hattâbî (ö. 338/998) *Beyânü i'câzi'l-Kur'ân* adlı eserinde, tekrarları memdûh ve mezmûm olmak üzere iki kısma ayırmıştır. Ancak müellif bu eserinde, kelama katkısı olmayan ve bu sebeple kendisinden istiğna edilebilecek kelimeler diye tanımladığı mezmûm tekrarın Kur'an'da bulunmadığını şu şekilde ifade etmektedir:

²¹⁹ Müellif bu kitapta Kâfirûn ve Rahmân sûrelerindeki tekrarlayan âyetleri Arap dilinde kullanılan örneklerle açıklamaya çalışmıştır.

²²⁰ Müellif Şiir ve Edebiyatın güzelliklerini anlattığı bu eserde tekrara da yer vererek onun bazı yerlerde güzel ve bazı yerlerde çirkin olduğunu ifade etmektedir. Tekrarın yüceltmek, övmek, takrir etmek gibi amaçlarla şiirlerde kullanıldığını aktarmıştır.

²²¹ Müellif kâtip ve şairleri anlatmak üzere kaleme aldığı bu meşhur eserinde tekrarı incelemiş ve onu kısımlara ayırarak her birine örnekler vermek suretiyle açıklamıştır.

²²² Müellif bedî, beyân, meânî ve Kur'ân'ın i'câzına dair kaleme aldığı bu eserinde, genel olarak tekrarları kısımlara ayırarak izah etmiştir.

²²³ Bu konuda daha fazla bilgi için bk. Erdoğan Baş, *Kur'an'ın Üslûbu ve Tekrarlar* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2003), 14-20; Mustafa Öztürk, *Kur'an Dili ve Retoriği* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 33-35.

²²⁴ Baş, *Kur'an'ın Üslûbu ve Tekrarlar*, 14-20.

Kelamın tekrarı iki şekilde olur: Birincisi mezmûm olanıdır ki, bu da ilk kelama mâna itibariyle katkısı olmayan ve dolayısıyla kendisinden istiğna edilebilecek olan kelimedir. Çünkü bu durumda kelam zaid hükmüne girmektedir. İşte bu türden tekrar Kur'ân-ı Kerîm'de varid olmamıştır. İkinci çeşit tekrar ise bunun tam karşıtı olan bir tekrardır ki; ihtiyaç olmadığı ve tekellüfe meydan verdiği durumlarda tekrar yerine hazf ve ihtisara başvurulur; çok önemli ve üzerinde durulması gereken hususlarla, tekrar edilmemesi durumunda bir yanlış anlaşılmaya, unutkanlığa veya kaale alınmamaya mahal olacak yerlerde ise tekrar kaçınılmaz bir ihtiyaç haline gelir.²²⁵

İbnü'l-Cevzî (ö.597/1201) *Fünûnü'l-efnân* adlı Kur'an ilimleri eserinde, lafzî tekrarları üç kısma ayırmakta ve bunları detaylı bir şekilde açıklamaktadır. Birinci kısım, bir kelimenin başka bir kelimeyle ibdâli veya bir harfin başka bir harf ile ibdâli şeklinde oluşan tekrarlardır. İkinci kısım, harflerin ziyâde-noksan olması ile ilgili gerçekleşen tekrarlardır. Üçüncü kısım ise takdim ve tehir sebebi ile meydana gelen tekrarlardır.²²⁶

Belâgat âlimî olan İzzeddin İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233) ise kâtipler ve şairlerle ilgili kaleme aldığı *el-Meselü's-sâ'ir fî edebi'l-kâtib ve's-şâ'ir* adlı eserinde, tekrarları güzel bir tahlile tutarak iki kısma ayırmıştır. Birinci kısımda olanlar aynı lafız ile aynı mânayı ifade eden tekrarlardır. İkinci kısımda olanlar ise farklı lafızlar ile aynı anlamı ifade eden tekrarlardır. Müellif daha sonra her iki kısımdan da faydalı ve faydasız olanların olduğuna dikkat çekerek meseleyi izah etmeye çalışmaktadır.²²⁷

İbnü'l-Esîr'in yukarıda işaret ettiği üzere, Kur'an'daki tekrarları lafız ve mâna tekrarı olmak üzere iki kısımda değerlendirilebilir.²²⁸ Birinci kısım; bir harfin, bir kelimenin ve cümlelerin aynı şekilde hiçbir değişikliğe uğramadan tekrar etmesi veya takdim-tehir, ziyâde-noksan, ibdâl ve hazf gibi sebeplerle değişiklik cereyan eden lafzî tekrarlardır. İkinci kısım ise lafzî tekrar olmaksızın Kur'an'daki bazı kıssaların farklı yerlerde tekrarlanması sebebiyle meydana gelen mana tekrarlarıdır.

Yapılan araştırmalar neticesinde, Kur'an'daki tekrarlar ile ilgili sistematik ve kapsamlı sınıflandırmayı ilk defa Zerkeşî'nin yaptığı tespit edilmiştir. Müellif ulûmü'l-Kur'ân'ın önemli kaynaklarından kabul edilen *el-Burhân* adlı eserinde, tekrarları sekiz kısma ayırmaktadır. Zerkeşî bu eserinde sırasıyla tekrarları ziyâde-noksan, marife-nekre, takdim-tehir, müfred-cem', zikir-hazf, ibdâl, tezkir-te'nis, idğamlı ve idğamsız gelmesi şeklinde sistematik bir sınıflandırmaya tabi tutmuş ve onlar hakkında geniş ve kapsamlı izahatlarını serdetmiştir.²²⁹

²²⁵ Ebû Suleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. el-Hattâb el-Bustî el-Hattâbî, *Beyânu İ'câzi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Halefullâh - Muhammed Zaglûl Selâm (b.y.: y.y., 1976), 52.

²²⁶ İbnü'l-Cevzî, *Fünûnu'l-Efnân fî Uyûni Ulûmi'l-Kur'ân*, 420-477.

²²⁷ Ebu'l-Feth Diyâuddîn Nasrullâh b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî Diyâeddîn İbnü'l-Esîr, *el-Meselu's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâ'ir*, thk. Ahmed el-Havfi - Bedevî Tabâne (Kahire: Dâru Nehdati Mısır, ts.), 3/3-5.

²²⁸ Râğîb el-İsfehânî, *el-Mufredât fî Ğaribi'l-Kur'ân*, 443.

²²⁹ Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 112-132.

Hakeza Süyûtî de *el-İtkân* adlı eserinde Zerkeşî'ye benzer bir şekilde tekrarları sınıflandırmaya tabi tutmuşsa da Zerkeşî kadar geniş bilgilere yer vermemiştir.²³⁰

Kitabımızın müellifi Kirmânî ise, eserinin mukaddimesinde tekrarın kısımlarıyla ilgili görüşlerini net bir şekilde ifade etmese de nasıl bir sınıflandırmaya tabi tuttuğuyla ilgili şu ifadelerle yer vermektedir:

Kur'an-ı Kerim'deki lafızları aynen tekrar eden benzer âyetlerin bazılarında ziyâde veya noksanlık, takdim veya te'hîr, bir harfin başka bir harf yerine gelmesi veya ziyâde ve noksan olmaksızın tekrar eden âyetler bulunmaktadır. Bu âyetlerde tekrar, ziyâde, noksan, takdim, te'hîr, ibdâli gerektiren sebep ve hikmetlerin neler olduğunu bu kitabımda açıklayacağım.²³¹

Kirmânî kitabının mukaddimesinde aktardığı bu bilgilerden hareketle, Kur'an'daki lafzî tekrarları iki kısma ayırmaktadır. Bunlardan birinci kısım; ziyâde-noksan, takdim-tehir ve bir harfin başka bir harfle ibdâli gibi nedenlerle birbirinin benzeri olup tekrar eden âyetlerdir. Söz gelimi Kirmânî Mâide sûresindeki *يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ* “Onlar kelimelerin yerlerini değiştiriyorlar”²³² âyeti ile aynı sûre de geçen *يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ مِنْ بَعْدِ مَوَاضِعِهِ* “Onlar kelimeleri konulduğu anlamlarından kaydırıp değiştirirler”²³³ âyetleri arasında harf ibdâli yoluyla meydana gelen tekrarlar ilgili şu açıklamaları yapmıştır:

Birinci âyet, Hz. Peygamber'den önce yaşamış olan Yahudilere hitap ediyorken, ikinci âyetin muhatabı ise Hz. Peygamber zamanında yaşayan Yahudilerdir. Bu, Yahudilerin Allah Teâlâ'nın onlara yerli yerinde gönderdiği kitabıyla belli bir süre amel ettikten sonra onu tahrif ettikleri anlamına gelmektedir.²³⁴

Mâide sûresinde yer alan bu âyetlerin geçtiği pasajlar dikkatle incelendiğinde Kirmânî'nin bu yoruma muhtemelen âyetlerin siyâk-sibâkına bakarak ulaştığını söylenebilir.

İkinci kısım ise; ziyâde-noksan, takdim-tehir ve ibdâl gibi sebeplerden hiçbirisi olmaksızın, birbirinin aynısı olarak tekrar eden âyetlerdir. Mesela, Mürselât sûresinde on defa tekrarlanan *وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ* “Hakkı yalanlayanların o gün vay haline!”²³⁵ âyetiyle ilgili Kirmânî şu değerlendirmeleri yapmaktadır:

Bu âyet on defa tekrar edilmiştir. Çünkü bunlardan her biri farklı bağlamlarda tekrar edildiği için kusurlu tekrarlardan sayılmazlar. Şayet her birinde tekrar edilmeseydi, bu vaîd hepsini kapsamazdı. Başka bir görüşe göre ise, tekrar ve itnâp aynı ihtisar ve icâz gibi Arap dilinin özelliklerindendir. Zira bazen kelimada icâz yöntemi kullanıldığı gibi bazen de özellikle terğîp ve terhîb gibi konularda kelâmı uzatmak daha uygundur.²³⁶

²³⁰ Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 3/390-396.

²³¹ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 63-64.

²³² el-Mâide, 5/13.

²³³ el-Mâide, 5/41.

²³⁴ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 101.

²³⁵ el-Mürselât, 77/15, 19, 24, 28, 34, 37, 40, 45, 47, 49.

²³⁶ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 244-245.

Kirmânî'nin Mürselât sûresinde geçen tekrarlarla ilişkin yaptığı değerlendirmeler dikkatli bir şekilde incelendiğinde, müellifin tekrarları, Hattâbî'nin memdûh ve mezmûm diye ifade ettiği²³⁷ tasnife benzer şekilde kusurlu olan ve kusurlu olmayan diye ayrı bir tasnif yaptığı da görülmektedir.

3.7. Tekrarın Önemi

Kur'an-ı Kerîm'in insanların gönlündeki etkisini artırma, kendisine kulak veren kişilerin kalplerini yumuşatma, manayı kuvvetlendirme, öğüt verme, iyiliğe teşvik etme, kötülükten sakındırma ve bu tekrarlar tedricen zihniyet inşasını gerçekleştirme maksadıyla aynı veya benzeri bir kelime, âyet veya pasajın tekrarlandığı yerleri inceleyen tekrârü'l-Kur'an, ulûmü'l-Kur'an'ın önemli konularındandır. Sâmi Arap dilinin üslûbuna hâkim olmayıp ruhunu kavrayamayan ve onu kendi dillerine kıyas ederek hüküm veren bazı Avrupalı müsteşrikler, Kur'an'da mevcut olan tekrarları gereksiz bularak usandırıcı ve bıktırıcı olduklarını söylemişlerdir. Onların bu fikirleri, Kur'an'ın hakiki mânasını anlamadıklarını ve onun yüksek edebî kıymetini idrak edememiş olduklarını göstermektedir. Nitekim Mekkeli müşriklerin putperestlik ve şirk konusundaki inatlarına cevap olarak söylenen tembih ve tehditlerin ehemmiyetini yükseltmek, ifade ve hükümlerin kuvvetini artırmak için âyet ve kıssaların tekrarlanmasından daha doğal bir şey olamazdı. Fransız müsteşrik Henry Massé ise *L'İslam* isimli kitabında Kur'an'daki tekrarların lüzumunu ve onun mantıklı bir izahının olduğunu kabul etmiştir.²³⁸

Tekrârü'l-Kur'an meselesinin ilk incelendiği eserin sahibi olan İbn Kuteybe bu konunun önemine şu şekilde dikkat çekmektedir:

Haber ve kıssaların tekrarına gelince, Allah Teâlâ Hazretleri kullarına kolaylık olsun diye Kitab-ı Mübin'ini yirmi üç yıl boyunca parça parça inzal buyurmuştur... Arap kabilelerine mensup heyetler İslâm'a girmek üzere Hz. Peygamber'e (s.a.v.) geldiklerinde, Ashab-ı Kiram o kimselere biraz Kur'an öğretiyor, bu da onlara kâfi geliyordu. Aynı şekilde Hz. Peygamber (s.a.v.) değişik kabilelere birtakım sûreleri öğretmek üzere okuyucular gönderiyordu. İşte eğer geçmiş ümmetlere ait kıssa ve tarihi kesitler Kur'an'da tekrar edilmemiş olsaydı, Hz. Musa'nın kıssası bir başkasına, Hz. Nuh'un kıssası bir diğerine ve Hz. Lût'un kıssası başka bir kabilenin payına düşmüş olacaktı. Ancak Allah Teâlâ bunları tekrarlamak suretiyle lûtfu ve rahmetiyle bu kıssaları dünyanın dört bir tarafına ve herkese duyurmayı murâd etmiş ve bu yolla muhataplarına birtakım mesajlar göndermeyi amaçlamıştır.²³⁹

Son ilahî vahiy olan Kur'an'ın bizatihi kendisi bazı âyetlerinde tekrarın; hatırlatma, öğüt verme, tebliğe devam etme ve İslâm'ı kalplere yerleştirme gibi önemli faydaları olduğuna işaret etmektedir.²⁴⁰ Örneğin Osmanlı şeyhülislâmı, fakih ve müfessir olan Ebüssuûd Efendi

²³⁷ Hattâbî, *Beyânu İ'câzi'l-Kur'an*, 52.

²³⁸ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 173.

²³⁹ İbn Kuteybe, *Te'vilü Muşkili'l-Kur'an*, 148-149.

²⁴⁰ ez-Zâriyât, 51/54-55; Kâf, 50/45, et-Tûr, 52/29.

(982/1574) *İrşâdû'l-Akli's-Selîm* adlı eserinde Zâriyât sûresinde geçen قَتُولَ عَنْهُمْ فَمَا أَنْتَ بِمَلُومٍ وَذَكَرَ “Artık onlarla ilgilenme. Bundan dolayı (çağrına uymadılar diye) sen kınanacak değilsin. Ama sen (tekrar tekrar) öğüt vermeye devam et, zira öğüt inananlara fayda verir”²⁴¹ âyetinin tefsirinde tekrarlarla ilgili şu ifadelere yer vermektedir:

Ey Muhammed! Sen onlarla cedelleşmekten vazgeç. Fakat onları hakka davet etmeye tekrarla. Sen, tebliği yerine getirme ve onları İslâm’a davet etmede, elinden gelen her türlü gayreti gösterip, her yolu denedikten sonra, kâfirlerle mücadelede dolayı kınanacak değilsin. Yalnız, onlara hakkı hatırlatmaya ve öğüt vermeye devam et. Sakın bir kere ile yetinme. Yani bir defa davet edip arkalarını bırakma. Çünkü öğüt ve hatırlatmayı sık sık tekrarlamak müminlerin imanını artırır, onların yakinen iman konusundaki basiretlerini ziyadeleştir.²⁴²

Ebüssuûd efendinin yukarıda zikri geçen âyetin tefsirinde işaret ettiği üzere, Kur’an’daki tekrarların kendisine inanan ve kulak veren insanların imanını artırma, kalplerini yumuşatma, yakinen iman hususundaki basiretlerini ziyadeleştirme, öğüt verme ve iyiliğe teşvik etme gibi faydaları bulunmaktadır. Bununla beraber Ebüsuûd Efendi bir de inanmayan kişilerle de cedelleşmeden tebliğ vazifesi gereği onları bir kere ile yetinmeden tekrar tekrar hidayete davet edilmesi gerektiğinin bu kabilden olduğunu vurgulamaktadır.

Tekrar, esasen Arap toplumunun günlük konuşma, nesir ve şiir edebiyatında çokça kullandıkları bir üslûp olduğundan dolayı, Kur’an da Arapların yabancı olmayıp alışık oldukları bu üslûba riayet etmiştir. Örneğin, son dönem müfessirlerinden olan tefsir ve Arap edebiyatı âlimi Mustafa el-Merâgî (1883-1952) *Tefsîrû'l-Merâgî* adlı eserinde, Kur’an’da tekrar meselesinin önemini izah ederken, tekrarın Arapların günlük konuşmalarında sıkça kullandığı bir üslûp olduğunu ifade etmiş ve bu mevzuyu aklen daha iyi kavranabilmesi için şöyle bir misal ile izah etmeye çalışmıştır:

Bir adamın, kendisine iyilik edip bu yolla onu güzel bir hale getirmesine rağmen, bu nimete karşı küfürde bulunup nankörlük eden kimseye aynı cümleleri tekrar ederek demesi gibi:

؟ / ألم تكن فقيرا فأغنيتك أفتنكر هذا ؟ / Sen fakir değil miydin? Ben seni zengin ettim; Bunu inkâr mı ediyorsun?

؟ / ألم تكن عريانا فكسوتك أفتنكر هذا ؟ / Sen çıplak değil miydin? Ben seni giydirdim; Bunu inkâr mı ediyorsun?

؟ / ألم تكن خاملا فرفعتك أفتنكر هذا ؟ / Sen avamdan bir kimse değil miydin? Ben seni yükselttim; Bunu inkâr mı ediyorsun?²⁴³

Bu konuyla ilgili verebilecek bir diğer örnek ise, son dönem Osmanlı âlimi Bedîüzzamân Said Nursî’nin (1878-1960) *Sözler* adlı eserindeki aktardığı bilgilerdir. O Kur’an’daki tekrarların önemiyle ilgili şu değerlendirmeleri yapmaktadır:

Kur’an bütün beşerin tabakâtına hitap ve deva olduğu için, zeki-gabî, takî-şakî, zâhid gayr-ı zâhid, bütün insan tabakaları şu hitab-ı İlahiyeye mazhar ve bu eczahane-i Rahmaniyeden ilâç almaya hakları vardır.

²⁴¹ ez-Zâriyât, 51/54-55.

²⁴² Muhammed b. Muhammed b. Mustafâ el-‘Îmâdî Ebu’s-Su‘ûd, *İrşâdu'l-‘Âkli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm* (Beyrut: y.y., ts.), 8/144.

²⁴³ Ahmed Mustafa el-Merâgî, *Tefsîrû'l-Merâgî* (Kahire: Mektebetü Mustafa Bâbâ el-Halebî, 1946), 27/109.

Hâlbuki Kur'an'ı tamamen ve daima okumak herkese müyesser değildir. Bunun için, lüzumlu olan maksadlar, hüccetler bilhâssa uzun sûrelerde tekrar edilmiştir ki, her bir sûre hemen hemen bir küçük Kur'an hükmünde olsun ki, herkes sühuletle istediği vakit istediği sûreyi okumakla tam Kur'an'ın sevabını kazanabilsin.²⁴⁴

3.8. Tekrarın Gayeleri

İslâm âlimleri, Kur'an'daki tekrarların bazı faydaları ve gayelerinin olduğunu beyan etmişlerdir. Bu bağlamda belâğatta büyür bir tesiri olan tekrar olgusu, sözü fasihleştirmek suretiyle değerini yükseltir ve ifade açısından erişilmez/eşsiz bir noktaya çıkarır. Bu konuda Zerkeşî *el-Burhan* adlı eserinde bununla ilgili olarak şu ifadelerle yer vermiştir: “Kim faydasız olduğunu zannederek tekrarın, fesahat üslûbundan olmadığını iddia ederse hata yapmış olur. Tam aksine tekrar, fesahatin güzelliklerindendir... Kur'an'daki öğüt, va'd ve vaîdlerle ilgili konulardaki tekrarlar da buna hamledilebilir.”²⁴⁵

Yukarıda ifade edildiği üzere, Kur'an'ın i'câzı kapsamında değerlendirilen bir üslûp özelliği olan tekrarların bazı faydaları olduğuna dikkat çeken İslâm âlimleri, klasik belâgat mantığını da esas alarak bunlardan bir kısmını şu şekilde sıralamışlardır:²⁴⁶

- **Te'kid:** Lugat anlamı bir sözü kuvvetlendirmek olan te'kid, Kur'an'daki tekrarların en önemli gayelerinden biridir.²⁴⁷ Zira Kur'an'ın temel hedefi insanları dünya ve ahiret saadetine ulaştırmak olduğu için, mesajlarının tam manasıyla anlaşılması ve daha iyi kavranması amacıyla anlamı kuvvetlendiren te'kid metodunu kullanmıştır. Başka bir ifadeyle Kur'an, müminlerin imanını arttırmak ve onları hayra teşvik etmek, inanmayanları uyarmak amacıyla pek çok yerde bu metodu kullanmıştır. Söz gelimi İbn Kuteybe te'kid konusuyla ilgili şu ifadeleri aktarmıştır:

Te'kid amacıyla yapılan tekrara Kâfirûn sûresi en güzel örnektir. Bu sûrede kâfirler Hz. Peygamber'den, kendilerinin taptıkları putlara ibadet etmesini isteyerek, buna karşılık kendilerinin de bir müddet onun ibadet ettiği Allah'a kulluk edeceklerini söylemişlerdir. Allah Teâlâ onların bu isteklerine karşı içinde çokça tekrar barındıran Kâfirûn sûresini indirerek sert bir üslûp ile cevap vermiş ve Hz. Peygamber'in: *قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ وَلَا أَنَا عَابِدٌ مَا عَبَّدْتُمْ وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ* “De ki: Ey Kâfirler! Ben sizin kulluk ettiklerinize kulluk etmem. Siz de benim kulluk ettiğime kulluk edecek değilsiniz. Ben sizin kulluk ettiklerinize kulluk edecek değilim. Siz de benim kulluk ettiğime kulluk edecek değilsiniz. Sizin dininiz size, benim dinim de banadır”²⁴⁸ bu ifadeleri tekrar tekrar okumasını istemiştir.²⁴⁹

²⁴⁴ Said Nursi, *Sözler* (İstanbul: Zehra Yayıncılık, 2002), 231.

²⁴⁵ Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 3/9.

²⁴⁶ Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 3/11-18; Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 3/224; Muhammed b. Raşid el-Bereke, *el-Müteşâbihü'l-Lafzî fî'l-Kur'an'il Kerim ve Tefcihu* (Camiatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslamiyye, ts.), 120-123; Öztürk, *Kur'an Dili ve Retoriği*, 41-44; Demirci, *Tefsir Usûlü*, 195-196; Erbaş, *Kur'an'daki Tekrarlar ve Hikmetleri*, 33-76.

²⁴⁷ Yâr Zaman Cennet Gül, *el-Tekraru fî'l-Kur'an'il-Kerim ve Esraruhu'l-Belağiyye*, 2011, 51.

²⁴⁸ el-Kâfirûn, 109/1-6.

²⁴⁹ İbn Kuteybe, *Te'vilu Muşkili'l-Kur'ân*, 151.

- **Takrir:** Takrir, lugat manası bir yerde karar kılmaktır. Zerkeşî *el-Burhân* adlı eserinde takririn, Kur'an'daki tekrarın en büyük gayelerinden biri olduğunu aktarmakta ve âlimlerin “الكلام إذا تكرر تقرر / Söz tekrarlandığında pekişir ve zihinlerde yerleşir” sözüyle bunu teyit etmektedir.²⁵⁰ Nitekim Allah Teâlâ Kur'an'daki tekrarlanan kıssalarının gayelerini وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا وَصَرَّفْنَا فِيهِ مِنَ الْوَعِيدِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ أَوْ يُحْدِثُ لَهُمْ ذِكْرًا “İşte, sakınsınlar yahut hatırlamalarını sağlasın diye onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik ve onda uyarılarımıza tekrar tekrar yer verdik”²⁵¹ Tâhâ sûresindeki bu âyet ile açıklamaktadır.²⁵² Nitekim Rahmân suresinde geçen رَبِّكُمْ تَكْذِبَانَ “Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?”²⁵³ bu âyet ile Allah Teâlâ farkında olmadığımız nimetlere bizlere hatırlatmak ve daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla tekrarlamaktadır. Dolayısıyla Allah Teâlâ Kur'an'daki birçok kıssa aracılığı ile verilmek istenen mesajın daha iyi anlaşılması ve zihinlere yerleşmesi amacıyla tekrar metodunu kullanmıştır.
- **Tehvîl:** Lugat olarak korkutmak anlamına gelen tehvîl kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de bulunan tekrarların önemli gayelerinden biridir. Zira Allah Teâlâ özellikle Mekkî sûrelerin ilk âyetlerinde bazen yeminlerle mevzunun dehşetine dikkat çekmekte²⁵⁴ ve bu suretle muhatabı korkutmayı hedeflemektedir.²⁵⁵ Söz gelimi el-Hâkka sûresinde geçen الْحَاقَّةُ مَا الْحَاقَّةُ “Gerçekleşecek olan kıyamet! Nedir o gerçekleşecek olan kıyamet? Gerçekleşecek olan kıyametin ne olduğunu sen ne bileceksin?”²⁵⁶ bu ifadelerle Allah Teâlâ kıyamet günü manasına gelen الحاقّة kelimesini tekrar ederek, o günün dehşetine ve azametine dikkat çekmektedir.
- **Zecr:** Zecr kelimesi sözlük anlamı itibariyle engelleme ve sakındırma gibi anlamlara gelmektedir. Kur'an'da bu minvalde bulunan tekrarlar, âyet tekrarından ziyade iyiliğe ve hayra davet, Allah'a ve Peygamber'e itaat, Allah'a karşı isyandan, haramlardan ve şeytanın yolunu takip etmekten sakındırma gibi mevzularda konu tekrarı olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁵⁷ Örneğin Bakara sûresinde iki defa tekrarlanan وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ “Onlar bir ümmetti gelip geçti. Onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandıklarınız sizindir. Siz onların yaptıklarından sorguya çekilecek

²⁵⁰ Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 3/10.

²⁵¹ Tâhâ, 20/113.

²⁵² Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 3/10; Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 3/224.

²⁵³ er-Rahmân, 55/13, 16, 18, 21, 23, 25, 28, 30, 32, 34, 36, 38, 40, 42, 45, 47, 49, 51, 53, 55, 57, 59, 61, 63, 65, 67, 69, 71, 73, 75, 77.

²⁵⁴ Bu konuda örnekler için bakınız. Hâkka sûresi, 69/1-3, Kadr sûresi, 97/1-3, Kâria sûresi, 101/1-3.

²⁵⁵ Demirci, *Tefsir Usûlü*, 195.

²⁵⁶ el-Hâkka, 69/13.

²⁵⁷ Erbaş, *Kur'an'daki Tekrarlar ve Hikmetleri*, 41-43.

değilsiniz”²⁵⁸ âyeti, geçmişleriyle övünüp sâlih amel işlemeden atalarının yaptıklarına güvenen insanların bu durumdan sakınmaları gerektiğine dikkat çekerek tekrar etmiştir.²⁵⁹

- **Tebşîr:** Sözlük manası itibariyle müjdeleme, iyi ve sevindirici haber gibi anlamlara gelen tebşîr kelimesi, Allah Teâlâ’nın Kur’an’da kendisine itaat etmek suretiyle; emir ve yasaklarının gerekliliklerini yerine getiren mümin kullarına birçok defa bazen aynı bazen de benzer âyetler ile büyük müjdeler vermesi ve mükâfatlar vadetmesidir. Örneğin Allah Teâlâ Kur’an’da farklı yerlerde hidayet yolunu takip edenlerle ilgili olarak فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ “Artık onlara ne korku vardır ne de üzüleceklerdir”²⁶⁰ ifadelerini birçok yerde farklı bağlamlarda tekrarlamak suretiyle, Allah’a ve âhiret gününe iman edip²⁶¹ Hz. Peygamber’in yolunu takip eden,²⁶² sâlih amel işleyip²⁶³ istikamet üzere olan²⁶⁴ mümin kullarını müjdelemektedir.
- **Tembih:** Lugat manası uyarma, ihtar ve ikaz gibi anlamlara gelen tembih, Kur’an’daki tekrarların amaçlarından biridir. Şüphesiz Kur’an’da tekrarlanan tembihlerin farklı bağlamlarda zikredilmesi ve uyarıların hatırlatılması, insanların hidayete ve selamete ulaşması için önemli bir metottur. Mesela Mü’min sûresinde geçen وَقَالَ الَّذِي آمَنَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُونِ أَهْدِيكُمْ سَبِيلَ الرَّشَادِ يَا قَوْمِ إِنَّمَا هِيَ الدُّنْيَا مَتَاعٌ “Mümin kişi sözlerine şöyle devam etti: ‘Ey kavmim! Bana uyun, sizi doğru yola götüreceğim. Ey kavmim! Bu dünya hayatı bir sürelik yararlanmadan ibarettir”²⁶⁵ âyetlerindeki يَا قَوْمِ nidası bir defa söylenmesi gereken bir hitap iken, kelâmın muhatap kitlede kabul görmesini sağlamak ve hitabetin etkisini artırmak amacıyla iki kere tembih ederek tekrarlanmıştır.²⁶⁶
- **Tasvir:** Lugat anlamı herhangi bir şey hakkında detaylı bilgiler vererek onu zihinde canlandırmak ve resmini yapmak gibi anlamlara gelen tasvir kelimesi, daha çok âhiret hayatının betimlendiği pasajlarda bulunmaktadır. Örneğin أُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ وَأُولَئِكَ الْأَغْلَالُ “Onlar, rablerini inkâr edenlerdir; işte onlar boyunlarında demir halkalar bulunanlardır, işte onlar cehennemliklerdir; orada ebedî

²⁵⁸ el-Bakara, 2/134,141.

²⁵⁹ Erbaş, *Kur’an’daki Tekrarlar ve Hikmetleri*, 42.

²⁶⁰ el-Bakara, 2/38; el-Mâide, 5/69; el-En’âm, 6/48; el-A’râf, 7/36; el-Ahkâf, 46/13.

²⁶¹ el-Mâide, 5/69.

²⁶² el-En’âm, 6/48.

²⁶³ el-A’râf, 7/35.

²⁶⁴ el-Ahkâf, 46/13.

²⁶⁵ el-Mü’min 40/38-39.

²⁶⁶ Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, 3/13-14.

kalacaklardır! ”²⁶⁷ âyetinde bulunan اُولَٰئِكَ kelimesi bu kabilden bir tekrarı ifâ etmek için kullanılmıştır.²⁶⁸

Yukarıda zikrettiğimiz tekrarların faydaları dışında bazı âlimler, Kur’an’daki tekrarların vaîd-tehdid, teşvik, unutulma ihtimalini yok etme, öğüt, tâzim, övme ve mükâfatlandırma, eğitim-öğretim, şüpheleri yok etme, nimetlere şükretmek, dua, irşad, ikna ve tespit gibi faydaları olduğunu aktarmışlardır.²⁶⁹

Bu bölümü bitirmeden evvel kelâm, felsefe ve tefsir gibi çeşitli alanlardaki eserleri ile tanınan Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210), *Mefâtihu’l-Gayb* adlı eserinde Kur’an’daki tekrarların faydalarıyla ilgili önemli değerlendirmeleri aktarmak faydalı olacaktır. Râzî, kıssaların tekrarlanması bağlamında şu bilgileri aktarmaktadır:

Bil ki; Allah Teâlâ evvelki kavimlerin kıssalarından bahsedince اُولَٰئِكَ “Sana kıssa olarak bildirmekte olduğumuz bu haberler, helak olmuş memleketlerin haberlerindendir”²⁷⁰ buyurmuştur. Bu kıssaların zikredilmesinin pek çok faydaları vardır:

Birinci Fayda: Sırf aklî delilden istifade etmektir ki ancak kâmil kimseler için söz konusudur. Bu ise, çok nâdir olur. Ama, delilleri zikredip sonra da onları evvelkilerin kıssalarıyla te’kid ettiğinde, bu kıssalar adeta o aklî delilleri akıllara sokan unsurlar gibi olurlar.

İkinci Fayda: Allah Teâlâ bu kıssalara, peygamberlerin tutunduğu çeşitli delilleri de eklemiş, kâfirlerin o delillere karşı delil getirmelerinden o delilleri savuşturmak hususundaki şüphelerinden bahsetmiş, bazıları peşinden de peygamberlerin o şüphelere karşı vermiş oldukları cevapları zikretmiş, daha sonra da küfürlerinde ısrar edip büyüklendikleri için, onların dünya azabına düştüklerini ve onların hem dünyada hem de ahirette lanet ve ceza içinde kalakaldıklarını belirtmiştir. Binâenaleyh, bu kıssaların ele alınması, delillerin ve şüphelere karşı verilen cevapların, münkirlerin kalplerine girmesine, onların kalplerindeki katılık ve sertliğin yok olmasına vesile olmuştur. Böylece, Allah’a davet hususunda en güzel yolun, işte bu şey olduğu sabit olmuş olur.

Üçüncü Fayda: Hz. Peygamber (s.a.v.) bu kıssaları hiçbir kitap karıştırmadan ve hiç kimseden öğrenmeden anlatıyordu ki bütün bunlar, daha önce de anlattığımız gibi, onun peygamberliğine delâlet eden büyük bir mucize gibi olmuş olurlar.

Dördüncü Fayda: Bu kıssaları dinleyenlerin aklına şu husus yerleşmiştir: Sıddık, zındık, hakka uyan ve münafık olanın akıbeti, er ya da geç bu dünyadan ayrılmaktır. Ancak ne var ki mümin, dünyadan, bırakmış olduğu güzel övgülerle ayrılır, ahirette de bol mükâfat elde eder. Kâfir ise dünyadan, orada maruz kaldığı lanetlerle çıkar, ahirette de ilahî cezaya uğrar.

Binâenaleyh, dinleyenlere bu kıssalar tekrarlandığında, onların mutlaka kalplerinin yumuşaması, gönüllerinin boyun emesi, düşmanlıklarının da silinmesi gerekir ve onların kalplerinde, onları tefekkürde bulunmaya sevk eden bir korku meydana gelir. Bu, kıssaların zikredilmesinin faydaları hususunda, yazılmış olan güzel bir açıklama’dır.²⁷¹

3.9 Tekrârü’l-Kur’ân ile İlgili Kaleme Alınan Eserler

²⁶⁷ er-Ra’d 13/5.

²⁶⁸ Demirci, *Tefsir Usûlü*, 196.

²⁶⁹ Muhammed Luthfil Anshori, “Üslûbu’t-Tekrar fi’l-Kur’an’îl-Kerim”, *Arap Eğitimi ve Edebiyatı dergisi* 1/1 (2017), 15; Erbaş, *Kur’an’daki Tekrarlar ve Hikmetleri*, 27-74; Demirci, *Tefsir Usûlü*, 195-196.

²⁷⁰ Hûd, 11/100.

²⁷¹ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, 1420), 18/395.

Kur'an-ı Kerim'deki tekrarlar ile ilgili kaleme alınan kitaplar iki kısma ayrılmaktadır.²⁷² Birincisi Kur'an'ı ezberlemek isteyen kişilerin benzer âyetleri daha kolay ezber yapması ve birbirine karıştırmaması sebebiyle²⁷³ tekrar edilen âyetlerin bir araya getirilmesiyle iktifa edilen eserlerdir. Bu şekilde eser veren kişiler çoğunlukla kıraat âlimleridir.²⁷⁴ İkinci kısımda olanlar ise, Kur'an'da tekrar eden âyetlerin tekrar olup olmadığı, tekrar edildiyse bunun hikmetinin ve sebebinin açıklanmasıyla ilgili kaleme alınmış eserlerdir.

3.9.1. Lafzî tekrarları bir araya getiren eserler

Kur'an'daki lafzî tekrarlanan âyetlerin bir araya getirilmesi ile meydana gelen bu eserler, yukarıda ifade edildiği üzere kıraat âlimleri tarafından hafızlık yapan öğrencilerin daha kolay ezber yapması ve zihin karışıklığını önlemek amacıyla kaleme alınmış eserlerdir. Bunlardan bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1- *Kitâbü Nâfi*, Ebû Ruveyr Nâfi b. Abdîrahmân b. Ebî Nuaym el-Medenî (ö. 169/785): Nâfi yedi kıraat imamından biridir. Arap bibliyografya âlimi olan İbnü'n-Nedîm *el-Fihrist* adlı eserinde bu kitabı Müteşâbihü'l-Kur'an alanında kaleme alınmış eserler arasında zikretmektedir.²⁷⁵
- 2- *Müteşâbihü'l-Kur'an*, Ebü'l-Hasen Alî b. Hamza b. Abdillâh el-Kisâî el-Kûfî (ö. 189/805): Süyûtî, yedi kıraat imamından biri olan el-Kisâî'nin bu eserini, lafzî tekrarlarla ilgili yazılmış ilk eser olduğunu iddia ederek şu şekilde ifade etmektedir: "Bu konuda bazı ulema müstakil eserler telif etmişlerdir. Hatırladığıma göre bunların ilki, Kisâî'nin eseridir. Şehâvî bunu nazma çevirmiştir."²⁷⁶
- 3- *Müteşâbihü'l-Kur'an*, Ebû Muhammed Halef b. Hişâm b. Sa'leb (Tâlib) el-Esedî el-Bağdâdî el-Bezzâr (ö. 229/844): Kıraat-i aşere imamlarından Halef b. Hişâm'ın bu eserini bizlere aktaran İbnü'n-Nedîm'dir.²⁷⁷ Ancak yaptığımız araştırmalarda kitabın günümüze ulaşmış ulaşmadığı bilinmemektedir.
- 4- *Müteşâbihü'l-Kur'âni'l-'azîm*, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ca'fer b. Muhammed b. Ubeydillah el-Münâdî el-Bağdâdî (ö. 336/947): İbnü'n-Nedîm, el-Münâdî'nin çeşitli

²⁷² Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh Hatîb el-İşkâfî, *Dürretü't-tenzîl ve gurretü't-te'vîl*, ed. Muhammed Mustafa Aydın (Mekke: Fihrist mektebetü el-Melik Fahd el-Vataniyye Esnâi'n-neşr, 1990), 69-82.

²⁷³ Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ca'fer b. Muhammed b. Ubeydillah İbnü'l-Münâdî, *Müteşâbihü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 1993, 60.

²⁷⁴ el-Bereke, *el-Müteşâbihü'l-Lafzî fi'l-Kur'an'il Kerim ve Tevcihuhu*, 71.

²⁷⁵ Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-Verrâk el-Bağdâdî İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. İbrahim Ramadân (Beyrut: y.y., 1417/1997), 56.

²⁷⁶ Süyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an*, 3/390.

²⁷⁷ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 56.

ilimlerde kaleme alınmış 120 küsur kitabı olduğunu aktarsa da²⁷⁸ günümüze ulaşan tek eseri *Müteşâbihü'l-Kur'ânî'l-'azîm* 'dir. Bu eser bu alanda yazılmış önemli kitaplardandır.²⁷⁹

- 5- *Hidâyetü'l-mürtâb ve gayetü'l-huffâz ve 't-tullâb fî tebyîni müteşâbihi 'l-kitâb*, Ebü'l-Hasen Alemüddîn Alî b. Muhammed b. Abdissamed es-Sehâvî (ö. 643/1245): Bu eserde müellif Kur'an'daki lafzî benzerliği olan kelimeleri alfabetik olarak sıralamıştır.²⁸⁰

3.9.2. Lafzî tekrarların açıklandığı eserler

Kur'an'daki lafzî tekrarlar konusu tefsir usulünün önemli konularındandır. Tefsir usulünün diğer konuları gibi bu alanda da müstakil eserler telif edilmiştir. Bu kısım ile ilgili kaleme alınmış olan bazı önemli eserler şunlardır:

- 1.) *Beyânü i 'câzi 'l-Kur'ân*, el-Hattâbî (ö.388/998): Müellif bu eserinde genel olarak tekrarın mahiyetiyle ilgili açıklamalar yapmış, daha sonra bunları memduh ve mezmûm olmak üzere iki kısma ayırmıştır. Hattâbî Kur'ân'daki tekrarların Memduh olduğuna dikkat çekerek mezmûm tekrarın bulunmadığını açıklamaya çalışmış ve Rahmân ve Mürselât sûrelerindeki tekrarları kısaca izah etmiştir.
- 2.) *Dürretü 't-tenzîl ve gurretü 't-te'vîl*, Hatîb el-İskâfî (ö. 420/1029): İskâfî'nin bu eseri, Kur'an'daki lafzî tekrarların sebeplerini ve hikmetlerinin izahını ihtiva etmesi bakımından bu alanda ilk yazılan eserdir.²⁸¹ Bununla beraber bu alanda yazılmış en önemli eser olarak kabul edilmektedir. Müellif bu eserinde mushaftaki sıralamayı esas almak üzere; Bakara sûresinden başlayıp Nâs sûresine kadar birbirine benzer âyetleri tahlil etmiştir.²⁸²
- 3.) *el-Burhân fî tevcîhi müteşâbihi 'l-Kur'ân*, Tâcülkurrâ Burhânüddîn Mahmûd b. Hamza b. Nasr el-Kirmânî (ö. 500/1106'dan sonra): Kirmânî bu eserinde hocası Ebû Müslim'in kaleme aldığı tefsir kitabında yer verdiği rivayetler vasıtasıyla İskâfî'nin yöntemini takip etmiş ve bazı yerlerde onun görüşlerine yer vermiştir.²⁸³
- 4.) *Milâkû 't-te'vîli 'l-katı bi-zevî 'l-ilhâd ve 't-ta 'tîl fî tevcîhi 'l-müteşâbihi 'l-lafz min âyi 't-tenzîl*, Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrâhîm b. ez-Zübeyr es-Sekafî el-Gırnâtî el-Endelüsî (ö. 708/1308): Müellif bu eserinde her bir sûredeki tekrarlanan veya birbirine benzeyen âyetlerin

²⁷⁸ İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 59.

²⁷⁹ el-İskâfî, *Dürretü 't-tenzîl*, 74.

²⁸⁰ el-İskâfî, *Dürretü 't-tenzîl*, 75; Tayyar Altıkulaç, "Sehâvî, Alemüddîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009).

²⁸¹ el-İskâfî, *Dürretü 't-tenzîl*, 79; el-Bereke, *el-Müteşâbihü 'l-Lafzî fî 'l-Kur'an'il Kerim ve Tevcihuhu*, 71; Salih Abdullah Muhammed eş-Şesrî, *el-Müteşâbihü 'l-Lafziyyu fî 'l-Kur'an'il Kerim ve Esraruhu'l Belağîyye* (Camiatü Ümmü'l-Kurâ, ts.), 8-9.

²⁸² eş-Şesrî, *el-Müteşâbihü 'l-Lafziyyu fî 'l-Kur'an'il Kerim ve Esraruhu'l Belağîyye*, 13-41.

²⁸³ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 17; eş-Şesrî, *el-Müteşâbihü 'l-Lafziyyu fî 'l-Kur'an'il Kerim ve Esraruhu'l Belağîyye*, 9.

hikmetleri üzerinde durmuş ve bu âyetler ile ilgili ortaya atılan iddiaları cevaplandırmaya çalışmıştır.²⁸⁴ Bu alanda yazılan diğer kitaplara göre konu çeşitliliği açısından en geniş eserdir.²⁸⁵

- 5.) *Keşfü'l-me'ânî 'ani (fi)'l-müteşâbih mine'l-mesânî*, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Sa'dillâh b. Cemâa el-Kinânî el-Hamevî (ö. 733/1333): İbn Cemâa, bu eserini Kirmani'nin yazdığı *el-Burhân* ve İbnü'z-Zübeyr es-Sekafî'nin kaleme aldığı *Milâkü't-te'vîl* adlı eserinden istifade ederek Kur'an'daki tekrarların anlam bakımından farklılıklarını ve edebi incelikleri üzerine kaleme almıştır.²⁸⁶
- 6.) *Fethu'r-rahmân bi-keşfi mâ yeltebisü fi'l-Kur'ân*, Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekerîyyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî el-Ensârî el-Hazrecî (ö. 926/1520): Müellif Kur'an'daki müteşâbih âyetlerin esrarı hakkında kaleme aldığı bu eserini, Kirmânî'nin *el-Burhân* adlı eserini ihtisar etmek suretiyle oluşturmuştur.²⁸⁷

3.9.3. Müstakil eserler dışında kalanlar

Bu konuda kaleme alınan müstakil eserler dışında kitaplarının içerisinde alt başlıklarında veya ilgili âyetler bağlamında tekrârü'l-Kur'ân mevzûuna temas eden âlimler de bulunmaktadır.²⁸⁸ Bunlar arasında önemli olan bazı eserler şunlardır:

- 1- *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân*, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (ö. 276/889): Müellifin Kur'an'a karşı yapılan saldırılara cevap vermek için kaleme aldığı bu eser; tekrar olgusunu, kıssa ve haberlerin tekrar edilmesindeki hikmetleri, Kur'an-ı Kerîm'in parça parça indirilmesinin tahlili/analizi ve Rahmân, Kıyâme, Tekâsür, Târik ve Kâfirûn sûrelerinde bulunan lafzî tekrarları kısa bir şekilde açıklamaktadır.²⁸⁹
- 2- *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923): Taberî'nin rivayet yöntemi ile kaleme aldığı meşhur tefsir eseridir.²⁹⁰

²⁸⁴ eş-Şesrî, *el-Müteşâbihü'l-Lafziyyu fi'l-Kur'an'il Kerim ve Esraruhu'l Belağîyye*, 64-84.

²⁸⁵ el-İskâfî, *Dürretü't-tenzîl*, 80.

²⁸⁶ eş-Şesrî, *el-Müteşâbihü'l-Lafziyyu fi'l-Kur'an'il Kerim ve Esraruhu'l Belağîyye*, 9; Cemil Akpınar, "İbn Cemâa, Bedreddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999).

²⁸⁷ el-İskâfî, *Dürretü't-tenzîl*, 101-109; eş-Şesrî, *el-Müteşâbihü'l-Lafziyyu fi'l-Kur'an'il Kerim ve Esraruhu'l Belağîyye*, 9.

²⁸⁸ el-İskâfî, *Dürretü't-tenzîl*, 82-85.

²⁸⁹ Bu konuda örnek için bakınız. İbn Kuteybe, *Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân*, 52, 235, 239.

²⁹⁰ Bu konuda örnek için bakınız. Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fi Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 9/297, 14/33.2

- 3- *Me'âni'l-Kur'ân*, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî el-Mısırî (en-Nehhâs)(ö. 338/950): Kur'an'daki garip lafızların, kelime, âyet ve cümle yapılarının mana ve kıraat farklılıkları, nasih-mensuh ve ahkam âyetleri ile ilgili kaleme alınmış bir eserdir.²⁹¹
- 4- *El-Keşşâf 'an haka'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö. 538/1144): Müellifin dirayet yöntemi ile kaleme meşhur tefsir eseridir.²⁹²
- 5- *El-Muharrerü'l-vecîz fî tefsiri'l-kitâbi'l-'azîz*, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî (ö. 541/1147): Müellifin dirâyet²⁹³ ve rivayet metodunu birlikte kullanarak Kur'an'ın tefsirine dair kaleme aldığı bir eserdir.
- 6- *Mefâtihu'l-gayb*, Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî (ö. 606/1210): Müellifin tefsir alanına dair kaleme aldığı önemli bir eseridir.²⁹⁴
- 7- *Garâ'ibü'l-Kur'ân ve regâ'ibü'l-furkân*, Nizâmüddîn Hasen b. Muhammed b. Hüseyin el-A'rec en-Nîsâbü'rî (ö. 730/1329 [?]): Müellifin tefsir kitapları, hadis, fıkıh, felsefe ve tasavvuf kaynaklarından yararlanarak kaleme aldığı hacimli bir eserdir.²⁹⁵
- 8- *El-Bahrü'l-Muhîr*, Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344): Dil âlimî ve müfessir olan Ebû Hayyân'nın, nahvî-edebî bir yöntem ile kaleme aldığı bir eseridir.²⁹⁶
- 9- *Rûhu'l-me'ânî fî tefsiri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'î'l-mesânî*, Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseyinî el-Âlûsî (ö. 1270/1854): Müellifin tefsir alanında kaleme aldığı bu eserine, 34 yaşında iken başladığı ve 16 yılda tamamlamıştır.²⁹⁷

²⁹¹ Bu konuda örnek için bakınız. Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Murâdî en-Nehhâs, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Alî es-Sâbûnî (Mekke: y.y., 1409), 2/271, 3/63.

²⁹² Bu konuda örnek için bakınız. Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Amr ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407), 1/530, 2/39.

²⁹³ Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahman b. Temmâm el-Endelüsî İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz fî Tefsiri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk. Abdusselâm Abduşşâfi Muhammed (Beyrut: y.y., 1422), 5/400.

²⁹⁴ Bu konuda örnek için bakınız. Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1420), 3/152, 13/97, 110, 117, 240, 247, 18/52, 21/108, 25/267.

²⁹⁵ Bu konuda örnek için bakınız. Nizâmüddîn el-Hasan b. Muhammed b. Hüseyin el-Kummî en-Nîsâbü'rî, *Ğarâibu'l-Kur'ân ve Regâibu'l-Furkân*, thk. Zekeriyâ Umeyrât (Beyrut: y.y., 1416), 1/398, 403, 409, 410, 418, 431, 7/166, 9/23.

²⁹⁶ Bu konuda örnek için bakınız. Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhîr fî't-Tefsîr*, thk. Sıdkî Muhammed Cemîl (Beyrut: y.y., 1420), 3/263, 4/185, 247, 252, 6/115, 8/263.

²⁹⁷ Bu konuda örnek için bakınız. Mahmûd b. Abdullâh el-Hüseyinî el-Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîr el-Kur'âni'l-'Azîm ve's-Seb'ü'l-Mesânî*, thk. Alî Abdubârî Atiyye (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye; Beyrut: y.y., 1415), 3/277, 5/46, 7/236, 244, 8/144, 149, 150, 12/31, 15/241.

4. KİRMÂNÎ'NİN *EL-BURHÂN* İSİMLİ ESERİNİN TANITIMI VE İNCELENMESİ

4.1. Eserin İsmi

Tâcül-Kurrâ el-Kirmânî'nin Kur'ân-ı Kerîm'deki tekrarın kısımlarından olan lafzî tekrarları açıkladığı bu kitabını, tefsir ve kıraat üzerine kaleme aldığı “*Lübâbu't-tefâsîr*”, “*Garâibu't-tefâsîr ve acâibu't-te'vîl*”, ve “*Hattu'l-mesâhif*” adlı eserlerinden önce kaleme almışsa da²⁹⁸ tam olarak ne zaman yazıldığıyla ilgili herhangi bir kesin bilgi mevcut değildir.²⁹⁹ Tabakat kaynakları, bu eserin adını farklı şekillerde aktarmışlardır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu kitabın ismi ilgili kaynaklarda, “*Burhânü'l-Kur'ân*”³⁰⁰, “*el-Burhân fî me'ânî müteşâbihî'l-Kur'ân*”³⁰¹, “*el-Burhân fî müteşâbihî'l-Kur'ân*”³⁰² ve “*el-Burhân fî tevcîhî müteşâbihî'l-Kur'ân limâ fihî mine'l-hücceti ve'l-beyân*”³⁰³ gibi farklı biçimlerde geçmektedir. Tabakat kaynakları her ne kadar bu eseri farklı adlarla aktarsa da Kirmânî bu kitabına eserinin mukaddimesinde “*el-Burhân fî müteşâbihî'l-Kur'ân limâ fihî mine'l-hücceti ve'l-beyân*” ismini koyduğunu açıklamaktadır.³⁰⁴

Burada muhtemelen eserin isminden hareketle yanlış anlaşılmaya müsait olan bir ayrıntıya dikkat çekmek faydalı olacaktır. Yukarıda ifade edildiği üzere, bu eserin isminde “*müteşâbihü'l-Kur'ân*” ifadesi geçmektedir. Esasen müteşâbih kavramı ıstılahî olarak ‘birçok manaya ihtimali olup, bu manalardan birini tayin edebilmek için harici delile ihtiyaç duyan âyetler’³⁰⁵ demektir. Fakat Sehâvî (902/1497) gibi usûlcüler, tekrârü'l-Kur'ân yerine müteşâbihî'l-Kur'ân ifadesini kullanmış ve bununla da birbirine benzeyen âyetleri kastetmişlerdir. Keza Süyûtî'nin de *el-İtkân* adlı eserinde tekrar eden âyetleri ‘el-Âyâtü'l-müştebihât’ başlığı altında kaleme alması bunun başka bir örneğidir.³⁰⁶ Bu sebeple olacak ki, İsmail Cerrahoğlu gibi bazı müellifler, Kirmânî'nin *el-Burhân* adlı eserini Muhkem ve Müteşâbih konusundan bahseden eserler arasında zikretmişlerdir.³⁰⁷

Dolayısıyla Kirmânî'nin bu eserini ilk defa duyan kişi kitabın adında geçen “*Müteşâbihî'l-Kur'ân*” ifadesinden muhkemin karşılığı olan ve mana yönünden birden fazla anlam ihtimali

²⁹⁸ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 64.

²⁹⁹ Keskin, “Müfessir el-Kirmânî”, 215.

³⁰⁰ Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 25/153.

³⁰¹ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, 2/291.

³⁰² Şemsuddîn ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, 2/312; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/168.

³⁰³ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/241; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifn*, 2/402; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifn*, 1957, 12/161.

³⁰⁴ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 64.

³⁰⁵ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 124.

³⁰⁶ Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 3/390.

³⁰⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 129.

taşıdığı için anlaşılmasında güçlük bulunan lafız veya ifadeleri konu edinen bir kitap olduğu vehmine kapılmamalıdır. Bilakis müellif kitabının mukaddimesinde “Bu kitabımda Kur’ân-ı Kerîm’deki tekrar eden müteşâbih âyetleri zikredeceğim”³⁰⁸ ifadesiyle, müteşâbih kavramını ıstılahî olarak değil lugavî anlamıyla kullanmış ve Kur’ân’daki lafzî tekrarları açıklamıştır.

4.2. Eserin Muhtevası

Kirmânî bu kitabında, ulûmü’l-Kur’ân’ın önemli konularından³⁰⁹ olan tekrârü’l-Kur’ân’ın lafzî kısmı olan tekrarlardan bahsetmektedir. Müellif, bu eserinde birbirinin aynısı veya ziyâde-noksan, takdim-tehir, ibdâl ve hazf gibi nedenlerden dolayı yakın lafızlar ile tekrar eden âyetlerdeki lafzî tekrarların sebeplerini, illetlerini ve hikmetlerini açıklamaktadır. Kirmânî, lafzî tekrarları izah ederken daha önceki müfessirlerin eserlerini kaleme alırken takip ettiği yöntemi kendi eserinde uygulamak suretiyle Mushaf’taki sıralamayı esas almakla beraber, el-Hadîd, Abese ve el-Burûc sûrelerine yer vermemiş ve bu sûrelerde bulunan tekrarlarla ilgili herhangi bir şey söylememiştir. Müellif sûrelerdeki tekrarları incelerken konu bütünlüğünü sağlamak için, her bir sûreyi kendi içerisinde değerlendirmekte ve her sûrede benzerlik teşkil eden âyetlerin ilkinin esas alıp, diğer âyetleri esas aldığı ilk âyet etrafında izah etmeye çalışmaktadır. Bununla beraber benzer veya tekrar eden âyetler başka bir sûrede ise ona da dikkat çekmektedir. Kirmânî bütün sûrelerde tekrar olarak gördüğü âyetler hakkında gerekli açıklama ve izahatları yapmaktadır.

Müellifin yukarıda izah etmeye çalıştığımız eserin muhtevasıyla ilgili kitabının mukaddimesinde şu ifadelerle yer vermektedir:

Bu eserimi lafızları bir olan ancak ziyâde-noksan, takdim-tehir, bir harfin başka bir harf ile ibdâli ve bunun dışında birtakım değişikliklerle tekrar eden veya herhangi fazlalık-eksiklik olmaksızın tekrarlayan âyetleri açıklamak maksadıyla yazdım.³¹⁰

Yaptığımız araştırmalar neticesinde Kirmânî’nin bu eserin, tekrârü’l-Kur’ân konusuyla ilgili ilk dönemden günümüze kadar ulaşmış eserler arasında, Kur’ân’daki lafzî tekrarlar konusunda metot açısından bilgi edinmek isteyen kişiler için önemli çalışmalardan biri olduğunu söyleyebiliriz.

4.3. Eserin Yazılması

³⁰⁸ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 63.

³⁰⁹ Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, 1/12; Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, 1/24.

³¹⁰ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 63-64.

Kur'an'daki tekrarlar konusu, tarihte ve günümüzde birçok çalışmaya konu olmuştur. Bu çalışmalardan bazıları müstakil birer eser iken,³¹¹ bazıları ise tefsir kitapları ve diğer ulûmü'l-Kur'an alanlarında yazılan eserlerdeki alt başlıklarda verilen bilgilerden ibarettir.³¹² Kirmânî'nin tefsir ve kıraat alanında kaleme alınmış birçok âlimin kitaplarından istifade ederek te'lif ettiği bu eseri, lafzî tekrarlarla ilgili yazılmış ilk müstakil eserlerdendir.

Kirmânî, eserinin mukaddimesinde bu kitabı neden kaleme aldığına dair bazı bilgiler aktarmaktadır. Şöyle ki; daha önce tekrârü'l-Kur'an meselesini ihtiva eden bazı kitapların var olduğunu ancak bu kitaplarda tekrar eden âyetlerin zikriyle yetinildiğini ifade etmektedir. Ona göre daha önce bu konuda yapılan çalışmalarda, benzer âyetlerin bir araya getirilmesiyle iktifa edildiği ve bunların sebepleri, illetleri ve hikmetlerinin izahının yapılmadığını savunmaktadır. Kendisi ise, benzer âyetlerin sebeplerini, illetlerini ve hikmetlerini açıklamak üzere kaleme aldığı bu eserinin, takip ettiği yöntem ve metot ile bir ilk olduğunu aktarmaktadır. Kirmânî, bu eserini daha önce lafzî tekrarlarla ilgili eser te'lif eden diğer âlimlerin kitaplarından farklı bir metodoloji kullanarak yazdığını şu sözlerle ifade etmektedir:

Bu eserimi lafızları bir olan ancak ziyâde-noksan, takdim-tehir, bir harfin başka bir harf ile ibdâli ve bunun dışında birtakım değişikliklerle tekrar eden veya herhangi fazlalık-eksiklik olmaksızın tekrarlayan âyetleri açıklamak maksadıyla yazdım. Bu âyetlerin tekrarlama sebeplerini, faydalarını ve âyetlerdeki ziyâde-noksan, takdim-tehir ve ibdâlin getirdiği gereklilikleri ve tekrarlayan âyetin benzerlerinden farklı kılan hikmeti beyan edeceğim... Çünkü âlimler bu konuda birtakım eserler yazmışlarsa da onlar, bu çalışmalarında sadece benzer âyetleri ve bunların nâzirelerine yer vermişlerdir. Fakat bu âyetlerdeki vecihleri, illetleri, farklılıkları ve benzer yönlerini beyan etmemişlerdir. Bu da sadece Allah'ın muvaffak kıldığı kimselerin altından kalkacağı müşkil bir iştir. Ebû Müslim tefsirinde bu konuyla ilgili Ebû Abdullah el-Hatîb'in bazı sözlerine yer vermektedir. Ben de yeri geldiği zaman bu sözlerden bahsedeceğim.³¹³

Esasen klasik dönemde Kur'an'daki lafzî tekrarların sebepleri ve hikmetlerine dair müstakil olarak kaleme alınan ilk eser İskâfî'nin *Dürretü't-tenzîl* adlı kitabıdır. Bununla birlikte Kirmânî'nin mukaddimesinde daha önce âlimlerin bu konuda bazı eserler kaleme aldıkları fakat tekrarlanan âyetlerin illetleri, sebepleri ve hikmetlerini açıklamadıklarına dair geçen ifadeleriyle İskâfî'nin bu eserini kastetmemiş olması muhtemeldir. Zira yaptığımız araştırmalar neticesinde Kirmânî'nin, İskâfî'nin böyle bir eseri müstakil olarak kaleme aldığından haberi

³¹¹ Hattâbî, *Beyânu İ'câzi'l-Kur'an*; Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh el-İsbahânî el-Hatîb el-İskâfî, *Durretu't-Tenzîl ve Ğurretu't-Te'vîl* (Mekke: Câmî'atu Ummi'l-Kurâ, 1422/2001); Ebû Yahyâ Zekerîyyâ b. Muhammed Zekerîyyâ el-Ensârî, *Fethu'r-Rahmân bi-Keşfi mâ Yeltebisu fî'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî (Beyrut: y.y., 1403/1983); Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrâhîm es-Sekafî İbnu'z-Zubeyr el-Ğirnâtî, *Milâku't-Te'vîli'l-Kâtı bi-zevî'l-İlhâdi ve't-Ta'tîl fî Tevcihi'l-Muteşâbihi'l-Lafzi min Âyi't-Tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.); Ebû Abdullâh Muhammed b. İbrâhîm el-Kinânî İbn Cemâ'a, *Keşfu'l-Me'ânî fî'l-Muteşâbihi min'el-Mesânî*, thk. Abdulcevâd Halef (Mansure: y.y., 1410/1990).

³¹² İbn Kuteybe, *Te'vîlu Muşkili'l-Kur'an*, 52, 235, 239; Taberî, *Câmî'u'l-Beyân fî Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, 9/297, 14/33; Nehhâs, *Me'ânî'l-Kur'an*, 2/271, 3/63; Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl*, 1/530, 2/39; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 3/152, 13/110, 240, 18/52.

³¹³ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 64.

yoktur.³¹⁴ Nitekim müellifin yukarıda aktardığımız mukaddimesindeki ifadeleri bu durumu desteklemektedir. Fakat Kirmânî, hocası Ebû Müslim el-İsfahânî'nin tefsir kitabında İskâfî'nin lafzî tekrarlara dair aktardığı bazı rivayetleri görmüştür. Daha sonra Kirmânî, hocasının kitabında yer verdiği İskâfî'nin bu alıntılarından etkilenecek, Kur'an'daki lafzî tekrarların sebepleri, illetleri ve hikmetlerini açıklayan bir kitap kaleme almak istemiştir.³¹⁵

Yaptığımız araştırmalarda ulaştığımız önemli bir diğer husus ise; İskâfî'nin böyle bir eseri kaleme aldığından haberi olmayan müellifin, yukarıda aktardığımız iddiasında muhtemelen kendisinden önceki kıraat âlimlerinin hafızlık yapan öğrencilerin benzer âyetleri daha kolay ezberlemeleri için tekrar eden âyetleri bir araya getirdikleri eserleri³¹⁶ kastetmiş olmasıdır. Dolayısıyla hocasının tefsir kitabı vasıtasıyla İskâfî'nin lafzî tekrarları izahındaki metot ve yönteminden etkilenen Kirmânî'nin, kıraat âlimlerinin Kur'an'daki tekrarlarla ilgili kaleme aldıkları eserleri yeterli bulmadığı için bu konuyla ilgili olarak *el-Burhân* adlı eserini müstakil bir kitap olarak te'lif etmiş olması en mümkün ve muhtemel izah olarak görünmektedir.

4.4. Eserin Tahkik Edilmesi

Yaptığımız araştırmalar sonucunda, Kirmânî'nin bu eserinin birçok tahkik ve neşir çalışmasına konu olduğunu görmekteyiz. Fakat bunlar arasında Ahmed Abdulkadir Ata ve es-Seyyid el-Cumeylî'nin yaptığı tahkik ve neşir çalışmalarına ulaşabildik. Abdulkadir Ata, Kirmânî'nin bu eserini iki defa neşretmiştir. İlki 1976 yılında Kahire'de *Esraru't-Tekrar fî'l-Kur'ân el-Musemma el-Burhân fî Tevcîhî Müteşâbihi'l-Kur'ân* adıyla tahkikini yaparak, Darü'l-Fazile Yayınevi tarafından neşredilmiştir. Daha sonra ikinci defa ise 1986 yılında Beyrut'ta eserin orijinal ismi olan *el-Burhân fî Tevcîhî Müteşâbihi'l-Kur'ân* ismiyle Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından yeniden yayınlamıştır. Es-Seyyid el-Cumeylî ise 1994 yılında Kahire'de Kirmânî'nin bu eserinin tahkikini yaparak neşretmiştir. es-Seyyid el-Cumeylî'nin tahkik yaparak neşrettiği eserin mukaddimesinde sadece önsöz ve müellifle alakalı bazı bilgiler aktarılmaktadır. Abdulkadir Ata ise Cumeylî'nin aksine uzun bir mukaddimeye yer vermiştir. Abdulkadir Ata, bu mukaddimeye Kur'an-ı Kerim ve semavî kitaplarla ilgili genel bilgiler,

³¹⁴ Mahmud b. Hamza b. Nasr el-Kirmânî, *el-Burhân fî Müteşâbihi'l-Kur'ân*, ed. Ahmed İzzüddin Abdullah Halefullah (Mansure: Darü'l-Vefâ, 2012), 40; el-Kirmânî, *el-Burhân*, 17.

³¹⁵ eş-Şesrî, *el-Müteşâbihü'l-Lafziyyu fî'l-Kur'an il Kerim ve Esraruhu'l Belağiyye*, 47-51; el-Kirmânî, *el-Burhân fî Müteşâbihi'l-Kur'ân*, 40.

³¹⁶ Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Ca'fer b. Muhammed b. Ubeydillah el-Münâdî el-Bağdâdî, *el-Müteşâbihü'l-Kur'âni'l-azîm*, ed. Abdullah b. Muhammed el-Guneymân (Demenhûr: Mektebetü Lîne, 1993), 17, 226.

Kur'ân'la ilgili yapılan araştırmalar, Kirmânî'nin hayatı, *el-Burhân* eseri ve İ'câzü'l-Kur'ân ile ilgili önemli ve faydalı bilgiler vermektedir.³¹⁷

Bu eserin Ezher kütüphanesi koleksiyonunda, Kur'ân ilimleri 121 ve 117,148, 156 numaralı olmak üzere 4 adet el yazması nüshası bulunmaktadır. Abdulkadir Ata, bu yazma eserler ile ilgili şu bilgileri aktarmaktadır:

Bunlar arasında 149 numaralı eser, 117 numaralı eserden kopyalanarak çoğaltılmıştır. 156 numaralı eseri ise, muhtemelen Kur'ânî ilimlere vakıf olmayan birisinin çoğaltması sebebiyle çok fazla hata ve yanlışlıklar barındırmaktadır. Bu nedenle, Kirmânî'nin *el-Burhân* isimli eserinin tahkik çalışması yapılırken Ezher Kütüphanesindeki 121 ve 148 numaralı yazma eserler esas alınmıştır.³¹⁸

Abdulkadir Ata kitabın mukaddimesinde; Kirmânî'nin bu eserinin âlimler tarafından bilinmesine rağmen şimdiye kadar insanlar arasında meşhur olmamasının sebebini ismindeki “*Müteşâbihi'l-Kuran*” ifadesinden kaynaklandığını ifade etmektedir. Nitekim kitabın isminde geçen bu ibareyi okuyan veya duyan kişi, bu eserin Kur'ân'daki esrarengiz ve kuruntu sayılabilecek izahatları konu edinen bir kitap olduğunu, dolayısıyla bu eserin ulûmü'l-Kur'ân'ın önemli bir mevzuu olan Kur'ân'daki tekrarlar konusunu ele alan bir kitap olduğuna kanaat getirememiş olabileceğine dikkat çekmektedir.³¹⁹ Zira daha önce ifade edildiği üzere, İsmail Cerrahoğlu'nun, Kirmânî'nin bu eserini muhkem ve müteşabih konusunda yazılan eserler arasında zikretmesi,³²⁰ eserin isminde geçen müteşabih kelimesinin birçok mânaya gelme ihtimalinden dolayı, bu eserin ismini ilk defa duyan kişilerin başka konuları ihtiva ettiği zannını desteklemektedir.

Kirmânî'nin bu kitabını neşreden Abdulkadir Ahmet Ata, eserin neşir çalışmasına başlamadan önce Kirmânî'nin mukaddimesinde beyan ettiği üzere; daha önce bu konuda yazılan eserlerden farklı bir yöntem ve metot takip ederek kaleme alacağı iddiasını araştırdığını ve daha sonra kitabı neşrettiğini ifade etmektedir.³²¹ Abdulkadir Ata, Kirmânî'nin bu iddiasını, tefsir alanında yazılmış önemli eserler olan Zemahşerî'nin (ö.538/1144) *el-Keşşâf'ı*, el-Kurtubî'nin (ö.671/1273) *el-Camî li-ahkâmi'l-Kur'ân'ı*, Ebu Hayyân el-Endelüsî'nin (745/1344) *el-Bahrü'l-Muhît'i*, Ebüssuûd Efendinin (ö.982/1574) *İrşâdü'l-Akli's-Selim'i* ve müellifimiz ile çağdaş sayılan Kadî Abdülcebbâr'ın (ö. 415/1025) kaleme aldığı *Müteşâbihü'l-Kur'ân* gibi eserlerle mukayeseli olacak biçimde araştırmalar yaptığını ve müellifin ortaya koyduğu

³¹⁷ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 5-63.

³¹⁸ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 23.

³¹⁹ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 19-20.

³²⁰ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 129.

³²¹ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 20.

yorumların herhangi bir kitaptan intihal veya benzerlik taşımadığını, dolayısıyla alanında özgün bir eser olduğunu ifade ederek Kirmânî'yi bu iddiasında haklı bulmaktadır.³²²

Ayrıca yaptığımız araştırmalarda Kirmânî'nin bu eserinin tahkik çalışmalarıyla ilgili ulaştığımız tespitleri aktarmak yerinde olacaktır. Örneğin müellif mukaddimesinde lafzî tekrarların sebeplerini ve hikmetlerini açıklayan ilk kitabı olacağı iddiası ile daha önce bu konuda İskâfî'nin *Dürretü't-tenzîl* adlı eserini kaleme almış olması, birbiriyle çelişen bir durum iken, bu eserin tahkikini yapan kişiler, zihinlerde soru işareti bırakacak bu önemli konuyu, Kirmânî'nin bu eseri görmediği gibi sathi bir ifadeyle açıklamışlardır. Halbuki mukaddimelerinde bu konuya kısa bir şekilde de olsa temas etmeleri yerinde olacaktı. Bizler de bu konuyla ilgili vardığımız sonuçları bir önceki bölümde açıkladığımız için burada tekrar etmeyeceğiz.³²³

Aynı şekilde müellif bu eserinde el-Hadîd, Abese ve el-Burûc surelerine yer vermemiştir. Bu eseri tahkik eden kişiler müellifin bu sûrelere neden yer vermediği hakkında da herhangi bir şey söylememişlerdir. Halbuki bu sûrelerde de tekrarlar olmasına rağmen, müellifin bu sûreleri neden almadığıyla ilgili açıklama yapsalardı isabetli olurdu. Bu konuyla ilgili yaptığımız araştırmalar sonucunda, ulaştığımız şu tespiti aktarabiliriz; Kirmânî, daha önce ifade edildiği üzere eserinin mukaddimesindeki iddiasıyla, kendisinden önce kıraat âlimlerinin eserlerini kastettiğini aktarmıştı.³²⁴ Mesela Kisâî'nin Kur'an'daki lafzî tekrarları bir araya getirmek üzere yazdığı *müteşâbihi'l-Kur'ân* adlı eserinde de bu sûrelere yer vermediğini tespit ettik. Dolayısıyla müellif bu eserine kıraat âlimlerinin bu konudaki kitaplarını kaynak olarak aldığı ve muhtemelen onlar bu sûrelere yer vermediği için kendisinin de eserine almadığı ihtimali ortaya çıkmaktadır.

4.5. Kirmânî'nin Kaynakları

Kirmânî bu eserini; ulûmü'l-Kur'ân, tefsir kitapları, kıraat, nahiv ve lugat ilmi gibi pek çok kaynaktan istifade ederek kaleme almıştır. Kirmânî faydalandığı ve yer yer alıntı yaptığı bu kaynakları bazen açık bir şekilde ifade ederken bazen de isim vermeden bu kaynaklardan aktarım yapmıştır.

Kirmânî'nin istifade ettiği kaynakları şöyle sıralamak mümkündür:

- **Ulûmü'l-Kur'ân**

³²² el-Kirmânî, *el-Burhân*, 20.

³²³ bk. 57.

³²⁴ bk. 57

Kirmânî, *el-Burhân* adlı eserinde lafzî müteşâbih âyetleri izah ederken, âyetlerin birbiri ile tefsiri, sûre ve âyetlerde siyâk-sibâk ilişkisi,³²⁵ Mushaf'ın tertibi, esbâbu'n-nüzûl³²⁶ ve nâsih-mensûh³²⁷ gibi ulûmü'l-Kur'ân içerisinde yer alan konulardan istifade etmiştir.

• Tefsirler

Kirmani'nin bu eserinde faydalandığı önemli kaynakların başında tefsir kitapları gelmektedir. Müellif bu kitabında Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88)³²⁸, Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721)³²⁹, Taberî (ö. 310/923), Ebû Müslim el-İsfahânî (ö. 322/934)³³⁰ ve Rummânî (ö. 384/9994) gibi âlimlerden birçok yerde aktarımlar yapmak suretiyle açıklamalar yapmaktadır. İncelediğimiz bu eserde Kirmânî, bazen açık müfessir ismi belirtmeksizin *بإجماع المفسرين*, *وذهب جماعة من* gibi ifadelerle nakiller de yapmaktadır.³³¹

• İskâfî'nin Dürretü't-Tenzîl ve Gurretü't-Te'vîl adlı eseri

Hatîb el-İskâfî'nin Kur'an'daki lafzî tekrarları açıklamak üzere kaleme aldığı bu eseri, Kirmânî'nin hocası Ebû Müslim el-İsfahânî'nin (ö. 459/1067) tefsir kitabı aracılığıyla bu konu hakkında *el-Burhân* adlı eserini kaleme almayı esinlendiği ve istifade ettiği önemli kaynakları arasında yer almaktadır. Fakat daha önce ifade edildiği üzere, müellifin İskâfî'nin böyle bir eseri olduğundan haberi olmamıştır. Kirmânî, hocası Ebû Müslim'in tefsir kitabında İskâfî'nin Kur'an'daki lafzî tekrarlara dair görüşlerini aktardığı kadarıyla görmüş ve kendisine bu konuda müstakil bir eser kaleme alması için ilham kaynağı olmuştur. Daha sonra müellif hocasının kitabında aktardığı kadarıyla İskâfî'nin bu konudaki görüşlerinden istifade etmiş ve İskâfî'nin yöntemine benzer bir metot kullanarak bu kitabını kaleme almıştır.³³²

Kirmânî'nin mukaddimesinde hocasının tefsir eserinde İskâfî'den aktarımlar yaptığını ve kendisinin de yeri geldiği zaman bunlara değineceğini ifade etmesi,³³³ müellifin bu konuda daha İskâfî'nin eserine rastlamadığını desteklemektedir.

Tâcû'l-Kurrâ el-Kirmânî bu kitabında İskâfî'nin eserinde uyguladığı metoduna benzer bir yöntem kullanmış ve bazen kendisinin görüşlerine *قال ابو مسلم عن الخطيب...*, *قال ابو حكاة ابو مسلم عن الخطيب...*

³²⁵ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 101.

³²⁶ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 69, 96, 227.

³²⁷ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 68, 76, 86, 87, 92, 102.

³²⁸ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 153, 169, 197.

³²⁹ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 214, 257.

³³⁰ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 86, 111.

³³¹ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 66, 67, 68, 86, 107, 156, 235, 243, 246, 251.

³³² bk. 57.

³³³ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 64.

وسأل الخطيب... gibi ifadelerle ismini açıkça zikrederek yer verirken bazen de isim vermeden İskâfî'nin yorumuna yer vermiştir.³³⁴

- **Kıraat ilmî**

Kirmânî, Tâcül-Kurrâ lakabı ile yaşadığı dönemde kıraat alanında otorite sayılan bir alimdir. Bu eserinde birbirinin benzeri ve tekrarı gibi görünen âyetleri açıklarken âyetlerin birden fazla kıraati mevcut ise, bunlara da ذهاب بعض القراء، واختلف القراء، وقرأ حمزة gibi ifadelerle temas ederek lafzî müteşâbih âyetlerin arasındaki ihtilaf gibi görünen durumları da izah etmiştir.³³⁵

- **Nahiv ve lugat ilmî**

Kirmânî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi aktaran kaynaklar, onun çok yönlü bir âlim olduğunu ve nahiv alanında da önemli eserleri bulunduğunu ifade etmişlerdir.³³⁶ Müellif, lafzî tekrarları açıklamak üzere kaleme aldığı bu eserinde, Arap dili ve gramerinden delil getirmek suretiyle tekrar eden âyetlerin sebeplerini, illetlerini ve hikmetlerini izah ederken pek çok yerde nahiv ve lugat ilminden istifade etmiştir.³³⁷ Bu konuda özellikle Arap dili ve edebiyatında otorite kabul edilen Ahfeş (ö.177/793)³³⁸, Sîbeveyh (ö. 180/796)³³⁹ ve Zeccâc (ö.311/923)³⁴⁰ gibi önemli alimlerin eserlerine başvurmuş, Basra³⁴¹ ve Kûfe³⁴² dil mektebine mensup olan âlimlerin görüşlerine de yer vermiştir.³⁴³

- **Şiirler**

Kirmânî'nin Kur'ân'daki lafzî tekrarları izah ederken kullandığı bir diğer istişhad yöntemi ise şiirlerdir.³⁴⁴ Kur'ân âyetleri arasında Arap grameri açısından ilk bakışta hatalı gibi görünen bazı

³³⁴ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 64, 86, 111, 118, 125, 129, 132, 143, 144, 146, 156, 161, 217.

³³⁵ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 85, 171, 206, 241.

³³⁶ Ebû Abdullâh Yâkût b. Abdullâh er-Rûmî Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-'Udebâ = İrşâdu'l-Erîb 'ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1414/1993); Salâhuddîn Halîl b. Aybek b. Abdullâh es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâvût - Turkî Mustafâ (Beyrut: y.y., 1420/2000), 25/152; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, ts.), 2/277; Muhammed b. Alî b. Ahmed el-Mâlikî Şemsuddîn ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 2/312; Bağdatlı İsmâil Paşa bu eseri kitabında "el-İfâde fi'n-Nucûm" adında hatalı bir şekilde nakletmiştir. Daha fazla bilgi için bk. Bağdadî, *Hediyetü'l-ârifn, esmâ'ü'l-mü'ellifn ve âsârü'l-musannifîn* (İstanbul: Müessise't-Tarihü'l-Arabiyye, 1951), 2/402.

³³⁷ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 77, 79, 91, 136, 186, 187, 215, 256.

³³⁸ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 197.

³³⁹ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 197.

³⁴⁰ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 167, 235.

³⁴¹ Basra dil mektebi: II-IV. (VIII-X.) yüzyıllar arasında Basra'da yetişen ve Arapçanın gramer kaidelerini tespit etmeye çalışan dilcilerle bunların görüşlerini benimseyen âlimlere verilen ad. Daha fazla bilgi için bk. Hulusi Kılıç, "Basriyyûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992).

³⁴² Kûfe dil mektebine mensup âlimlere verilen ad. Daha fazla bilgi için bk. Hulusi Kılıç, "Kûfiyyûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002).

³⁴³ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 108, 256.

³⁴⁴ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 65, 75, 100, 172, 186, 251.

yerlerde nahiv ilmî açısından ilgili detayları açıkladıktan sonra Arap kelimelerinden şiirleri de delil olarak getirmekte ve kendi yorumunu desteklemektedir.

- **Kirmânî'nin *Lübâbu't-Tefâsîr* adlı eseri**

Kirmânî *el-Burhân* adlı eserinin mukaddimesinde ifade ettiği üzere, bu kitabını Kur'an'ın tefsiri ve te'vîli ile ilgili kaleme almış³⁴⁵ ve eser günümüze ulaşmıştır. Müellif tefsir ve te'vil ile ilgili açıklama gereği duyduğu âyetlerde konuyla ilgili kısa bir açıklama yaptıktan sonra وقد سبق بيانه gibi ifadelerle bu eserine atıfta bulunmuş, bazen hangi sûrede geçtiğiyle ilgili bilgi verirken bazen de nerede geçtiğine dair herhangi bir şey söylememiştir.³⁴⁶

4.6. *El-Burhân'ın ulûmü'l-Kur'ân'a etkisi*

Kirmânî'nin kaleme aldığı *el-Burhân* adlı eseriyle ilgili yaptığımız araştırmalar neticesinde, tabakat kaynaklarında meşhur bir eser olduğu,³⁴⁷ İslâm dünyasında kendisinden sonra birçok âlimi ve eserleri etkilediğini söyleyebiliriz. Söz gelimi Kirmânî'den sonra tekrârü'l-Kur'ân'la ilgili müstakil olarak kaleme alınan; Bedreddin İbn Cemâa'nın (ö.733/1333) *Keşfü'l-Me'ânî*, Fîrûzâbâdî'nin (ö.817/1415) *Besâ'iru zevi't-temyîz'i*³⁴⁸ ve Zekerîyyâ el-Ensârî'nin (926/1520) *Fethu'r-Rahmân*³⁴⁹ gibi eserlerini etkilemiştir. Zira Kirmânî'den sonra bu eserleri kaleme alan müellifler, yöntem ve üslûp olarak müellifin çizgisini takip etmiş ve yer yer ondan aktarım yapmışlardır. Ancak bazen Kirmânî'den aktarım yaptıkları yerlerde ismini açıkça belirtmemişlerdir.³⁵⁰

Yukarıda zikrettiğimiz eserler dışında kitaplarının alt başlıklarında Kirmânî'ye atıfta bulunmak suretiyle etkilenenler de bulunmaktadır. Örneğin; Kur'an ilimlerine dair temel kaynaklar arasında sayılan Zerkeşî'nin *el-Burhân*³⁵¹ ve Süyûtî'nin *el-İtkân*³⁵² adlı eserleri, Kirmânî'nin *el-Burhân* kitabına ilgili bölümlerde birçok defa atıfta bulunmak ve görüşlerine yer vermek suretiyle istifade etmişlerdir. Hem Zerkeşî hem de Süyûtî yukarıda ismi geçen eserlerinin *Müteşâbihü'l-Kur'ân* bölümlerinde Kirmânî'nin *el-Burhan* eserini zikretmişlerdir. Yine Süyûtî

³⁴⁵ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 64.

³⁴⁶ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 117, 204, 243, 255.

³⁴⁷ Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 25/153; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye fî Tabakâtü'l-Kurrâ*, 2/291; Şemsuddîn ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Mufessirîn*, 2/312; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/241; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin*, 2/402; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/168; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, 1957, 12/161.

³⁴⁸ Ebû't-Tâhir Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî, *Besâ'iru Zevî't-Temyîz fî Letâ'ifi'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Muhammed Alî en-Neccâr (Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ, ts.), 1/474, 1/548.

³⁴⁹ Zekerîyyâ el-Ensârî, *Fethu'r-Rahmân bi-Keşfi mâ Yeltebisu fî'l-Kur'ân*, 467.

³⁵⁰ Bu konuda örneğin; el-Kirmânî, *el-Burhân*, 116-118, 135; Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/115; Süyûtî, *Mu'tereku'l-Akrân fî İ'câzi'l-Kur'ân: İ'câzu'l-Kur'ân ve Mu'tereku'l-Akrân*, 1/9293.

³⁵¹ Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/112, 1/259, 3/19, 3/188.

³⁵² Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/217, 2/362, 3/390.

bir başka eseri olan *Mu'terekü'l-akrân fî I'câzi'l-Kur'ân* adlı eserinde birçok yerde Kirmânî'den alıntılar yapmaktadır.³⁵³

4.7. Kirmânî'nin Yöntemi ve Metodu

Kirmânî'nin eserini yazarken kullandığı yöntem ve metotları anlatacağımız bu bölümde, evvelen Kirmânî'den önce Kur'an'daki lafzî tekrarları izah etmek üzere müstakil eser kaleme alan ilk kişi sayılan İskâfî ile yöntem ve metot benzerliklerini tespit edip daha sonra müellifin ayrıldığı noktaları beyan edeceğiz.

Kur'an-ı Kerîm'deki müteşâbih âyetleri açıklamak için *Dürretü't-Tenzîl* adlı eserini te'lif eden İskâfî, mütekaddimîn ve müteahhirîn âlimlerin eserlerini araştırdıktan sonra kitabını kaleme almıştır. İskâfî, kendisinden önce kaleme alınan eserlerin Kur'an'daki müteşâbih âyetlerin sırlarını ve hakikatlerini tam manasıyla açıklayamadıkları için bu eseri yazmak istediğini ifade etmektedir. Ayrıca müellifin bu eseri kaleme almasının önemli başka bir sebebi ise, sapkın/dinsiz kişilerin Kur'an'daki tekrarları üslûp açısından bir kusur ve eksiklik olarak dillendirip, Kur'an'a saldırımlarına karşı cevap vermektir.³⁵⁴

İskâfî bu eserini Bakara sûresinden başlamak üzere Mushaf'taki sûre tertibine uygun bir şekilde kaleme almış, her sûredeki birbirine benzeyen âyetlerin başlangıcı olan ilk âyeti ve ardından diğer benzer âyetleri de bu âyet etrafında maddeler halinde geniş bir şekilde izah etmiştir.³⁵⁵

Daha önce ifade edildiği üzere müellif, muhtemelen İskâfî'nin yukarıda yer verdiğimiz metodunu, hocası Ebû Müslim'in tefsir kitabında aktardığı kadarıyla görüp takip etmiştir. Ancak Kirmânî, İskâfî'nin eserinde yer vermediği pek çok âyeti kitabına almış ve tekrarlayan âyetlerin hikmetlerini ve sebeplerini açıklarken İskâfî'nin aksine kısa ve öz açıklamalarda bulunmuştur. Kirmânî, *el-Burhân* adlı eserinin mukaddimesinde dikkat çektiği üzere Kur'an-ı Kerîm'deki lafzî tekrarları açıklayacağını beyan etmektedir.³⁵⁶ Müellif bunu yaparken de müfessirlerin eserlerinde uyguladığı gibi Fâtiha sûresinden başlamak suretiyle Mushaf'taki sıralamayı esas almakta ve sûreleri değerlendirirken konu bütünlüğünü sağlamak için her sûreyi kendi içerisinde değerlendirmektedir. Bununla beraber birbirine benzeyen veya tekrar eden âyetler başka bir sûrede ise ona da dikkat çekmektedir.³⁵⁷ Kirmânî, daha önce de belirtildiği

³⁵³ Süyûtî, *Mu'tereku'l-Akrân fî I'câzi'l-Kur'ân: I'câzu'l-Kur'ân ve Mu'tereku'l-Akrân*, 1/61, 1/66, 3/484.

³⁵⁴ el-İskâfî, *Dürretü't-tenzîl*, 1/215-221.

³⁵⁵ el-İskâfî, *Dürretü't-tenzîl*, 1/138-151, 215-221.

³⁵⁶ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 63.

³⁵⁷ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 21, 22, 23.

gibi tekrarın kısımlarından olan lafzî tekrarları açıkladığı bu eserinde el-Hadîd, Abese ve el-Burûc sûreleri ve bu sûrelerdeki tekrar eden âyetler ilgili herhangi bir şey söylememiştir.

Fâtiha sûresiyle başlayıp Nâs sûresiyle bitirdiği bu kitabında Kirmânî, sırasıyla her sûrede benzer gördüğü âyetleri açıklamaktadır. Tâcül-Kurrâ bu eserinde öncelikle benzer âyetlerde tekrar olup olmadığını irdelemekte, bir veya daha fazla tekrar edilmişse neden tekrarlandığının izahını yapmaktadır. Bu tekrarlarda noksan-ziyâde, takdim-tehir, ibdâl ve hazf gibi sebepler var ise bunları bazen hikmetleriyle beraber açıklamaktadır.³⁵⁸

Tâcül-Kurrâ bu kitabında lafzî tekrar eden âyetleri izah ederken nahiv,³⁵⁹ kıraat,³⁶⁰ belâgat³⁶¹ ve fıkıh³⁶² gibi konulara yer vermiş, benzer âyetlerin tefsir ve te'vîliyle ilgili herhangi bir yorum yapmamıştır.³⁶³ Ayrıca müellif bu kitabının ilk bölümlerinde son kısımlarına nispetle daha fazla izahatta bulunmuştur. Eserde daha evvel zikrettiği bir konuya tekrara düşmeden قد سبق ifadesiyle işaret etmiş ve bazen hangi sûrede geçtiğini ifade etse de bazen konunun nerede geçtiğine dair herhangi bir kayıt düşmemiştir.³⁶⁴

Kirmânî bu eserini kaleme alırken, kronolojik sıralamasına göre Abdullah b. Mûbarek'in (181/797) *el-Vâdih fî tefsiri'l-Kur'ân*, Îsâ er-Rummânî'nin (384/994) *Tefsîrû'l-Kur'ân*, Hatîb el-İskâfî'nin *Dürretü't-Tenzîl* ve İsfahânî'nin (459/1066) *Tefsîrû'l-Kur'ân* gibi önemli kitaplardan istifade ederken, bunların yanında sahâbe, tâbiîn, nahiv, lugat ve kıraat alimlerinin görüşlerine de yer vermiştir.³⁶⁵

Müellif eserinde zikretmeyi düşündüğü lafzî tekrarları iki kısma ayırmaktadır. Birinci kısımdaki âyetler; aralarında ihtilafı gerektirecek eksiklik-fazlalık, takdim-tehir ve ibdal gibi sebeplerin bulunduğu âyetlerdir. Müellif bu grupta yer alan âyetlerdeki eksiklik-fazlalık, takdim-tehir ve ibdal gibi nedenlerin faydalarını ve sebeplerini açıklamaktadır. İkinci kısımda yer alan âyetler ise; aralarında eksiklik-fazlalık olmaksızın tekrar edilen âyetlerin neden tekrar edildiğini, hikmetlerini ve illetlerini açıklamaktadır.³⁶⁶ Başka bir ifadeyle Kirmânî tekrar edilen âyetleri açıklarken Kur'an ilimlerden destek alarak bunların hikmetlerini, faydalarını

³⁵⁸ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 63-63.

³⁵⁹ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 108, 197, 235.

³⁶⁰ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 85, 171, 206, 241.

³⁶¹ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 76, 87, 256.

³⁶² el-Kirmânî, *el-Burhân*, 96, 168, 234, 237.

³⁶³ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 64.

³⁶⁴ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 160, 210, 217.

³⁶⁵ Keskin, "Müfessir el-Kirmânî", 216.

³⁶⁶ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 63, 64.

açıklamakta,³⁶⁷ Arap edebiyatı şiirlerinden de delil getirmekte³⁶⁸ ve Arapça gramerinden³⁶⁹ istifade etmektedir. Bazen tekrar edilen âyetlerin Kur’ân-ı Kerîm’de kaç defa tekrar edildiğine de değinmektedir.³⁷⁰

Kirmânî’nin eserinde yukarıda anlatmaya çalıştığımız metodunu maddeler halinde şu şekilde sıralayabiliriz;

- **Benzer âyetleri bütüncül inceleme metodu:** Kirmânî bu eserinde sûre ve âyetlerin tertibini, müfessirlerin tefsirlerini kaleme alırken izlediği metoda uygun bir şekilde yazmıştır. Müellif evvelen sûrelerdeki tekrarlanan ilk âyeti esas almış daha sonra aynı sûrede veya başka bir sûrede ziyâde-noksan, takdim-tehir, ibdâl, hazf-ispâat gibi herhangi bir değişikliğe uğramadan tekrar eden³⁷¹ veya az önce ifade ettiğimiz nedenlerden dolayı birbirine benzeyen³⁷² âyetleri sebepleri, illetleri ve hikmetleriyle ayrı ayrı değerlendirmekte ve açıklamaktadır.
- **İstadrâk metodu:** Bedî‘ ilmine ait bir terim olan İstadrâk kavramı, bir sözdeki yanlışlığı veya hatayı düzeltmek anlamına gelmektedir. Kirmânî, kendi eserini kaleme alırken daha önce yaptığı hataları düzeltmektedir. Söz gelimi daha önce zikretmesi gereken bir âyet ile karşılaşınca *وَكَانَ حَقَّهُ أَنْ يَذْكُرَ هُنَاكَ* ve *وَحَقَّهُ أَنْ يَذْكُرَ هُنَاكَ* gibi ifadelerle bu düzeltmeye işaret etmekte³⁷³ ve daha sonra gerekli gördüğü açıklamaları yapmaktadır.
- **Îcâz Metodu:** Meânî ilmî terimlerinden olan îcâz kavramı, az sözle çok şey ifade etme anlamına gelmektedir. Kirmânî’nin bu kitabı İskâfî’nin *Dürretü’t-tenzîl* adlı eseriyle mukayese edildiğinde, müellifin tekrara düşmeden açıklamayı düşündüğü meseleyi veciz bir şekilde izah ettiği görülmektedir. Söz gelimi İskâfî’nin Bakara sûresinde geçen *أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخَلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ* “Yoksa sizden öncekilerin çektikleriyle karşılaşmadan cennete girebileceğinizi mi sandınız?”³⁷⁴ âyetinin diğer iki sûrede daha tekrarlanmasının³⁷⁵ sebeplerini ve hikmetlerini dört sayfada uzun bir şekilde izah ederken,³⁷⁶ Kirmânî ise birkaç satır ile İskâfî’ye atıfta bulunmak suretiyle meseleyi şu şekilde izah etmektedir: “Hatîb bu âyetlerde itnâp³⁷⁷ yapmıştır. İskâfî’nin kelâmının özeti

³⁶⁷ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 68, 76, 85, 86, 87, 92, 102, 111, 153, 167, 171, 214, 257.

³⁶⁸ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 65, 75, 100, 172, 186, 251.

³⁶⁹ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 108, 167, 197, 235, 256.

³⁷⁰ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 79, 103, 133, 228, 231, 242, 243, 244.

³⁷¹ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 65,66,87, 101, 182, 231, 238, 253, 257.

³⁷² el-Kirmânî, *el-Burhân*, 72, 77, 79,98, 121, 132, 155, 181, 199.

³⁷³ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 182,218.

³⁷⁴ el-Bakara, 2/214.

³⁷⁵ Âl-i İmrân, 3/142, Tevbe, 9/16.

³⁷⁶ el-İskâfî, *Dürretü’t-tenzîl*, 335-340.

³⁷⁷ Itnâp: Bir düşüncenin gereğinden fazla sözle ifade edilmesi anlamında kullanılan belâgat (meânî) terimidir.

şudur; İlk âyet³⁷⁸ Hz. Peygamber'i ve mü'minleri, ikinci âyet³⁷⁹ sadece mü'minleri, üçüncü âyet ise³⁸⁰ bütün muhatapları kapsamaktadır.”³⁸¹

- **Tekrardan kaçınma:** Kirmânî bu eserinde daha önce açıkladığı bir âyete rastladığı zaman tekrardan kaçınmak suretiyle قد سبق ve benzeri ifadelerle daha önce bu âyeti açıkladığına işaret etmektedir. Müellif bazen daha önce zikri geçen âyetin hangi sûrede geçtiğine işaret ederken³⁸² bazen de nerede geçtiğiyle ilgili herhangi bir bilgi vermemektedir.³⁸³
- **Bağlamsal yaklaşım metodu:** Kur'an'ı anlamanın temel parametrelerinden birisi de âyetler arasındaki siyâk-sibâk ilişkisidir. Siyâk-sibâk, “Bir kelimenin ve bir cümlemin önündeki ve arkasındaki kelime ve cümlelerle olan irtibatı” şeklinde tanımlanmaktadır.³⁸⁴ Kirmânî bunun farkında olarak, Kur'an'da birbirinin aynısı veya benzeri olarak tekrar eden âyetlerin sırlarını ve hikmetlerini anlatmak için لموافقة ما بعده ve لموافقة ما قبله ifadeleriyle âyetlerin siyâk-sibâk ilişkisine dikkat çekmektedir.³⁸⁵ Mesela Nahl ve Câsiye sûrelerinde âyetlerin siyâk-sibâk ilişkisine dikkat çekmektedir.³⁸⁶ Mesela Nahl ve Câsiye sûrelerinde “Sonunda yaptıklarının kötülüğü yine kendilerine dokundu”³⁸⁷ âyetinde وَبَدَا لَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُوا ifadesi kullanılırken, Zümer sûresindeki “İşledikleri kötülükler önlerine apaçık konacak”³⁸⁸ benzer âyette ise مَا كَسَبُوا şeklinde ifade edilmektedir. Kirmânî, Nahl ve Zümer sûrelerindeki bu âyetlerin siyâk-sibâk ilişkisini dikkate alarak burada مَا كَسَبُوا ifadesinin³⁸⁹ kullanılmasının uygun ve yerinde olduğunu aktarmaktadır.³⁹⁰
- **Bazen Kur'an'da tekrar etmeyen âyetlere temas etmesi:** Müellif bazen Kur'an'da tekrar etmeyip nâdiren geçen âyetlere ليس في القرآن غيره (Kur'an'da bundan başka yoktur) ifadesiyle işaret etmektedir.³⁹¹ Söz gelimi Yûsuf sûresinde إِنَّ رَبَّكَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ “Kuşkusuz rabbin çok iyi bilendir, hikmet sahibidir”³⁹² âyetini aktardıktan sonra “Kur'an'da bundan başka yoktur” değerlendirmesini yapmak suretiyle âyetle ilgili açıklamasını yapmaktadır.³⁹³

4.8. El-Burhân'da Tekrarların İncelenmesi

³⁷⁸ el-Bakara, 2/214.

³⁷⁹ Âl-i İmrân, 3/142.

³⁸⁰ et-Tevbe, 9/16.

³⁸¹ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 84.

³⁸² el-Kirmânî, *el-Burhân*, 178, 219.

³⁸³ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 142, 160, 209, 210, 217, 226.

³⁸⁴ Demirci, *Tefsir Usûlü*, 274.

³⁸⁵ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 75, 112, 124, 134, 139, 146, 159.

³⁸⁶ en-Nahl, 16/34, Câsiye, 45/33.

³⁸⁷ ez-Zümer, 39/ 48, 51.

³⁸⁸ en-Nahl, 16/28, 111.

³⁸⁹ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 159.

³⁹⁰ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 68, 119, 148.

³⁹¹ Yûsuf, 12/6.

³⁹² el-Kirmânî, *el-Burhân*, 148.

Ulûmü'l-Kur'ân'ın mühim mevzularından olan tekrârü'l-Kur'ân meselesinin daha iyi anlaşılması için, İslâm âlimleri tarafından farklı tasnifler yapılmak suretiyle örnekler verilmiştir. Bu bağlamda daha önce *Tekrar Çeşitleri* bölümünde³⁹³ İslâm âlimlerinin yaptığı sınıflandırmalara dair bilgileri aktardığımızdan dolayı bu bölümde Kirmânî'nin eserindeki tekrarın kısımlarıyla ilgili örnekler verilecektir. Aşağıdaki başlıkların tasnif edilmesinde Kirmânî'nin eserinin mukaddimesinde zikrettiği bilgiler esas alınmış olup,³⁹⁴ klasik dönemde bu konuda kaleme alınmış kaynaklardan³⁹⁵ ve son dönemlerde yazılmış olan eserlerden de³⁹⁶ istifade edilerek zenginleştirilmiştir.

4.8.1. Tekrar eden benzer âyetler

Bu bölümde ziyâde-noksan, takdim-tehir, ibdâl, hazf-ispat, tezkir-te'nis, ifrad-cem' ve sarf açısından oluşan değişimler sebebiyle birbirinin benzeri olup, bazen aynı sûrede bazen de farklı sûrelerdeki tekrar eden âyetler incelenecektir.

4.8.1.1. Ziyâde-noksan

Lugatta ziyâde ve noksan kelimeleri, fazlalık³⁹⁷ ve eksiklik³⁹⁸ gibi anlamlara gelmektedir. Bu durum Kur'an'da birbirinin benzeri olan âyetlerde; harf,³⁹⁹ zamir,⁴⁰⁰ kelime⁴⁰¹ veya cümlelerin⁴⁰² bir ayette bulunup diğer âyette bulunmaması şeklinde gerçekleşmektedir. Bunlardan bazılarını şu şekilde örnek verebiliriz:

- Bakara sûresinde **إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ** “İnkâr edenleri uyarsan da uyarmasan da **onlar için birdir**, asla iman etmezler”⁴⁰³ şeklinde geçen **سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ** ifadesi, Yâsîn sûresinde **وَسَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ** (vav) harfinin ziyâdesiyle **وَسَوَاءٌ عَلَيْهِمْ** biçiminde geçmektedir.⁴⁰⁴ Her iki âyet arasında mâna açısından herhangi bir fark bulunmasa da⁴⁰⁵ i'rab konumlarının farklılıklarına dikkat çeken Kirmânî bu durumu şöyle açıklamaktadır: “Bakara sûresinde

³⁹³ bk. 41-43.

³⁹⁴ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 64.

³⁹⁵ Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 3/390-396; Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 112-113.

³⁹⁶ Abdülfettâh Mustafa el-Ceyrî, *Tevcihu'l-Müteşâbihu'l-Lafzî fî'l-Kur'an'il-Kerim inde'l-Mufessirin-Dirasetü'n fî tefsiri'r-Râzî ve'l-Âlûsî*, ts., 18-23; Tarık Osman er-Rufai, *İtticâhâtü't-Tasnif fî Tevcihi'l-Müteşâbihi'l-Lafzî fî'l-Kur'an'il-Kerim Kadimen ve Hadisen*, el-Minye Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Mecelletü't-Dirasatu'l-Arabiyye, (ts.), 852-854.

³⁹⁷ İbn Manzûr, *Lisân'l-Arab*, 3/198.

³⁹⁸ İbn Manzûr, *Lisân'l-Arab*, 7/100.

³⁹⁹ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 69, 87, 96, 105, 136, 154, 168.

⁴⁰⁰ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 96, 154.

⁴⁰¹ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 148.

⁴⁰² el-Kirmânî, *el-Burhân*, 108, 204.

⁴⁰³ el-Bakara, 2/6.

⁴⁰⁴ Yâsîn, 36/10.

⁴⁰⁵ Her iki âyette geçen ifadeler “Onlar için birdir/aynıdır” anlamına gelmektedir.

geçen سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ cümlesi İnne'nin haberi iken, Yâsîn sûresinde vav harfinin ziyâdesiyle geçen cümlede ise ondan önceki bir cümleye atıf olarak geçmektedir.”⁴⁰⁶

Dolayısıyla müellif, yukarıda aktardığımız örneklerde tekrar olarak görünen bu âyetleri nahvi kurallarla açıklamaktadır.

- Yûsuf sûresinde bulunan الْمُحْسِنِينَ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ “Yûsuf olgunluk çağına erişince, ona hikmet ve ilim verdik. İşte güzel davrananları biz böyle mükâfatlandırırız”⁴⁰⁷ âyeti, Kasas sûresinde Hz. Musa'nın kıssası anlatılırken وَاسْتَوَى kelimesinin ziyâdesiyle Mûsâ yetişip olgunlaşınca, ona hikmet ve ilim verdik. İşte güzel davrananları biz böyle ödüllendiririz”⁴⁰⁸ şeklinde geçmektedir.

Kirmânî bu duruma şöyle izah etmektedir: “Bu âyet Hz. Yûsuf'a kuyuda olduğu zaman vahyedilmiş iken, Hz. Mûsâ'ya ise kırk yaşından sonra vahyedilmiştir. Dolayısıyla وَاسْتَوَى kelimesinin ziyâdesiyle iki âyet arasındaki bu farka işaret edilmektedir.”⁴⁰⁹

- Lokmân sûresinde بَعْدَ الْبَيْتِ بَعْدَ الْبَيْتِ وَفَرَّاقُ بَيْتَيْهِ وَفَرَّاقُ بَيْتَيْهِ بَعْدَ الْبَيْتِ “Böyle birine âyetlerimiz okunduğunda sanki kulaklarında ağırlık varmış da onu işitemiyormuş gibi büyüklük taslayarak sırt çevirir. Ona acıklı bir azabı müjdele!”⁴¹⁰ âyetinde geçen بَعْدَ الْبَيْتِ بَعْدَ الْبَيْتِ وَفَرَّاقُ بَيْتَيْهِ وَفَرَّاقُ بَيْتَيْهِ بَعْدَ الْبَيْتِ cümlesi, Câsiye sûresinde كَانَتْ لَمْ يَسْمَعْهَا كَانَتْ فِي أُنْفِئِهِ وَفَرَّاقُ بَيْتَيْهِ بَعْدَ الْبَيْتِ “Kendisine Allah'ın âyetleri okunurken işitip de sonra büyülenerek işitmemişçesine inkârda ısrar eden”⁴¹¹ biçiminde diğer âyete nazaran noksan bir şekilde geçmektedir. Kirmânî bu durumu şu şekilde açıklamaktadır:

Müfessirlerin çoğunluğuna göre her iki âyet de Nadr b. Hâris hakkında nâzil olmuştur.⁴¹² Şöyle ki; Nadr b. Hâris, İran'a gittiğinde *Kelile ve Dimne* gibi *Rüstem ve İsfendiyar*'a ait Acemlerin hikayelerini ve masallarını konu edinen mitoloji kitapları satın alıyordu. Daha sonra Mekke'ye döndüğünde Mekkelilere hitaben ‘Muhammed size Âd ve Semûd kavminin hikayelerini anlatıyor, ben de size Rüstem ve İsfendiyar'a ait hikayeleri anlatacağım’ diyordu. Mekkeliler de onun sözlerine kulak verip, Kur'an'ı dinlemezlerdi. Allah Teâlâ onların Kur'an dinlemeyi terk etmelerini mübalağalı bir ifade ile eleştirerek “sanki kulaklarında ağırlık varmış” âyetini indirdi. Yani onu dinleyen kişi sağır biri gibi hiçbir sesi duymuyordu.

Câsiye sûresindeki âyetten sonra وَلَئِنْ عَلِمَ مِنْ آيَاتِنَا شَيْئًا اتَّخَذَهَا هُزُوًا “Âyetlerimiz hakkında bir parça bilgi sahibi olunca hemen onu alay konusu yapmakta”⁴¹³ âyeti geldiği için Lokmân sûresindeki gibi mübalağalı bir

⁴⁰⁶ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 67.

⁴⁰⁷ Yûsuf, 12/22.

⁴⁰⁸ el-Kasas, 28/14.

⁴⁰⁹ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 148.

⁴¹⁰ Lokmân, 31/7.

⁴¹¹ el-Câsiye, 45/8.

⁴¹² Kurtubî, *el-Câmi' li-Âhkâmi'l-Kur'ân*, 14/52; Ahmed b. Muhammed b. el-Mehdî b. Acîbe el-Hasenî el-İdrîsî eş-Şâzelî el-Fâsî İbn Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, thk. Ahmed Abdullâh el-Kuraşî Raslân (b.y.: y.y., 1419), 4/361; M. Hamdi Yazır Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Yenidoğan, 2001), 6/284-286.

⁴¹³ el-Câsiye, 45/9.

ifade kullanılmamıştır. Çünkü bir şey hakkında bilgi sahibi olmak ancak onu duymak, okumak ve benzeri şeylerle gerçekleşebilir.⁴¹⁴

Kirmânî burada her iki âyeti izah ederken nüzûl sebeplerinin ortak olduğuna işaret etmiş, daha sonra ise âyetlerin bağlamına dikkat çekerek, âyetlerdeki ziyâde-noksan nedeniyle meydana gelen tekrarı açıklamaya çalışmıştır.

4.8.1.2. Takdim-tehir

Arap edebiyatının edebî özelliklerinden olan takdim-tehiri; dil ve edebiyat âlimî olan İbn Fâris (ö. 395/1004), *Fıkhü'l-Luga* adlı eserinde şu şekilde tarif etmektedir: “Takdim; hakkı tehir olan bir lafzı öne almaktır; tehir ise, anlam bakımından önde olan bir lafzı sonraya bırakmaktır.”⁴¹⁵ Meşhur edebiyatçı ve dil âlimî olan Ali b. Halef el-Kâtib'in (ö. 437/1046) ise takdim ve tehiri şu şekilde tanımlamaktadır: “Takdim ve tehir; söz dizininde yer alan sözcüklerin başa veya sona alınması suretiyle yerlerinin değiştirilmesidir.”⁴¹⁶

Şâfiî fakihî İbn Manzûr (711/1311) daha kapsayıcı bir ifadeyle şu şekilde tarif etmektedir: “Takdim; cümledeki bir kelimenin herhangi bir sebepten ötürü başka bir kelimedenden önce getirilmesidir. Bir şeyi takdim etmek onu başkalarının önüne koymaktır. Tehir ise, bazı özel nedenlerden ötürü önce gelmesi gereken bir ögenin sona alınmasıdır.”⁴¹⁷ Yukarıda aktardığımız bilgiler nazarı itibara alındığında bu durum Kur'an'da bazen bir kelimenin,⁴¹⁸ bir zamirin⁴¹⁹ veya bir cümlenin⁴²⁰ takdim-tehiri şeklinde gerçekleşmektedir. Bunlardan bazılarını verilebilecek örnekler şunlardır:

- Bakara sûresinde şefaât konusuna dair iki âyet bulunmaktadır. İlk âyet وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ “Hiç kimseden şefaât kabul olunmaz, hiçbir kimsenin yerine başkası kabul edilmez”⁴²¹ şeklinde iken, ikinci âyette ise شَفَاعَةٌ ve عَدْلٌ kelimeleri takdim ve tehir ile وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ “Hiç kimsenin yerine başkası kabul edilmez, kimseye şefaât fayda vermez”⁴²² biçiminde gelmektedir. Müellif bu durumu şöyle izah etmektedir:

Allah Teâlâ ilk âyette شَفَاعَةٌ kelimesini عَدْلٌ kelimesinden önce getirmiş iken, daha sonra şefaâtle ilgili geçen ikinci âyette ise bunun tam tersini yapmıştır. İlk âyette شَفَاعَةٌ kelimesini mukaddem kılıp, عَدْلٌ kelimesini

⁴¹⁴ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 204.

⁴¹⁵ Ebü'l-Huseyn, Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ İbn Fâris, *es-Sahibî fi Fıkhî'l-Luga*, Thk.: Umer Faruk et-Tebbar, Mektebetü'l-Meârif, Beyrut, 1993, 244.

⁴¹⁶ Ali b. Halef el-Kâtib, *Mevaddu'l-Beyan*, Thk.: Hatem Sam ed-Damin, Dâru'l-Beşâir, Suriye, 2003, 147.

⁴¹⁷ İbn Manzûr, *Lisân'l-Arab*, 4/12, 12/466-467.

⁴¹⁸ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 71, 75, 89, 98, 107, 130, 132, 168.

⁴¹⁹ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 81.

⁴²⁰ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 87, 112.

⁴²¹ el-Bakara, 2/48.

⁴²² el-Bakara, 2/123.

muahher kılmasının sebebi; babalarının ve taptıkları putların kendilerine şefaate edeceğini düşünen kişilerin bu iddialarını kesin bir şekilde reddetmektir.

Diğer âyetlerde her ne kadar bu kelimeler yer değiştirmiş olsa da iki âyet beraber değerlendirildiği zaman aynı anlamı ifade etmektedir; ‘Onların faydalanabileceği hiçbir şefaate kabul edilmez. Zira faydalanabilmek, ancak kabul edildikten sonra gerçekleşebilir.’ İkinci âyetlerde ise لَا يُغْنِي عَنْكَ kelimesini mukaddem olarak getirmiştir.⁴²³

- Kasas sûresinde geçen مَنْ أَقْصَا الْمَدِينَةَ يَسْعَى “Şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi”⁴²⁴ ayeti, Yâsîn sûresinde مَنْ أَقْصَا الْمَدِينَةَ رَجُلٌ يَسْعَى “O sırada şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi”⁴²⁵ biçiminde geçmektedir.

Kirmânî bu âyetlerde رَجُلٌ ve مَنْ أَقْصَا الْمَدِينَةَ ifadelerinin takdim ve tehiriyle ilgili şu izahatları yapmaktadır:

Kasas sûresinde geçen bu kişi Firavun ailesine mensup ve marangoz olan Hazkiyel/Hizkil veya Şem’un adında birisidir. Yâsîn sûresindeki kişinin adı ise Habîb’dir. Bu âyetlerde bulunan مَنْ أَقْصَا الْمَدِينَةَ ifadesi ile ilgili üç yaklaşım vardır.

Birincisi, مَنْ أَقْصَا الْمَدِينَةَ رَجُلٌ kelimesinin sıfatı olabilir.

İkincisi, مَنْ أَقْصَا الْمَدِينَةَ جَاءَ fiiline müteallak olabilir.

Üçüncüsü, مَنْ أَقْصَا الْمَدِينَةَ يَسْعَى fiiline müteallak olabilir.

Kasas sûresinde geçen مَنْ أَقْصَا الْمَدِينَةَ cümlesinin sıfat olması, Yâsîn sûresinde ise müteallak olması en uygundur.

Kasas sûresinde daha önce فَوَجَدَ فِيهَا رَجُلَيْنِ يُتْتَلَانِ “İki adamın birbirleriyle kavga ettiğini gördü”⁴²⁶ ayeti geçtiği için, رَجُلٌ kelimesi mukaddem olarak bu âyete mahsus bir şekilde getirildi. Yâsîn sûresinde ise جَاءَ مَنْ أَقْصَا الْمَدِينَةَ biçiminde gelmiştir. Zira tefsir kaynakları bu âyetle ilgili şu yoruma yer vermişlerdir: ‘O mağarada Allah’a ibadet ediyordu. Resullerin haberlerini alınca koşarak geldi.’⁴²⁷

- En’âm sûresinde bulunan ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ “İşte bu Allah sizin rabbinizdir. O’ndan başka tanrı yoktur. O her şeyin yaratıcısıdır”⁴²⁸ ayeti, Mü’min sûresinde ise ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ “İşte rabbiniz olan Allah; her şeyin yaratıcısı olan O’dur. O’ndan başka tanrı yok”⁴²⁹ biçiminde geçmektedir.

Kirmânî her iki âyetlerde geçen هُوَ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ cümlesinin takdim ve tehiriyle ilgili şu değerlendirmeleri yapmaktadır:

En’âm sûresindeki geçen âyetin öncesinde, insanların cinleri Allah’a ortak koşmaları ve Allah’a oğullar ve kızlar yakıştırmaları sebebiyle هُوَ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ ifadesini mukaddem kılarak onların bu düşüncelerini reddedilmektedir. Mü’min sûresindeki bu âyetin öncesinde لَخَلْقُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ أَكْبَرُ مِنْ خَلْقِ النَّاسِ “Göklerin ve yerin yaratılması elbette ki insanların yaratılmasından daha büyük bir olaydır”⁴³⁰ ifadesiyle Allah’ın yaratıcı olduğunu konu edinen bu âyet geçtiğinden dolayı diğer âyete nazaren bu âyetin bağlamı değişmiş ve insanların yaratıcısının Allah olduğu bağlamına uygun bir şekilde هُوَ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ mukaddem ve هُوَ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ

⁴²³ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 71-72.

⁴²⁴ el-Kasas, 28/20.

⁴²⁵ Yâsîn, 36/20.

⁴²⁶ el-Kasas, 28/15.

⁴²⁷ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 194.

⁴²⁸ el-En’âm, 6/102.

⁴²⁹ el-Mü’min, 40/62.

⁴³⁰ el-Mü’min, 40/57.

ise muahher olarak gelmiştir. Her iki âyette de bağlam dikkate alınarak ilgili ifadeler mukaddem ve muahher olarak getirilmiştir.⁴³¹

4.8.1.3. İbdâl

Lugatta ibdâl kelimesi; “Değiştirmek, bir şeyin yerine başkasını getirmek, özüne dokunmaksızın bir şeyi diğer bir şeye çevirmek”⁴³² gibi mânalara gelmektedir. Yapılan araştırmalar neticesinde ibdâl kelimesinin lugat⁴³³ anlamının yanında nahiv,⁴³⁴ sarf⁴³⁵ ve kıraat⁴³⁶ gibi farklı ilim dallarında çeşitli anlamlara geldiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu başlıkta inceleyeceğimiz örnekler ile ibdâl teriminin nahiv, sarf ve kıraat ilim dallarındaki anlamları konumuzun dışında kalmaktadır.

Kur’an’da bu durum bir harfin⁴³⁷ veya zamirin⁴³⁸ yerine başka harf veya zamirin ibdâli, bir kelime⁴³⁹ veya daha fazla kelimenin⁴⁴⁰ yakın anlamlı kelimelerle ibdâli şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan bazılarına şu şekilde örnekler verebiliriz:

- Hûd sûresinde, Hz. Hûd ve Hz. Şuayb’ın kıssalarının anlatıldığı وَالَّذِينَ نَجَّيْنَا هُودًا وَالَّذِينَ نَجَّيْنَا هُودًا وَأَمْوَانًا نَجَّيْنَا هُودًا وَأَمْوَانًا “Emrimiz gelince, Hûd’u ve onunla beraber iman edenleri katımızdan bir rahmetle kurtardık”⁴⁴¹ âyetlerinde وَلَمَّا kelimesi vav (و) harfi ile başlamış iken, aynı sûrede Hz. Sâlih ve Hz. Lût’un kıssaların anlatıldığı فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا صَالِحًا “Emrimiz gelince Sâlih’i... kurtardık”⁴⁴² âyetinde فَلَمَّا kelimesi fe (ف) harfiyle başlamıştır.

Kirmânî harf ibdâli sebebiyle tekrar olarak gördüğü bu âyetleri şu şekilde açıklamaktadır:

Hz. Hûd kıssasında geçen فَوَيْلٌ لِلْكَافِرِينَ مِنْ يَوْمِ يُصْعَقُونَ “Eğer sırt çevirirseniz bilin ki size ulaştırmakla görevli olduğum şeyi size bildirdim. Rabbim yerinize başka bir kavmi getirebilir”⁴⁴³ âyetiyle, Hz. Şuayb’ın kıssasında geçen وَيَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَايِلٌ سَوْفَ تَعْلَمُونَ “Ey kavmim! Elinizden geleni yapın! Ben de yapacağım! Yakında öğreneceksiniz!”⁴⁴⁴ âyeti, her iki kıssadaki va’dedilen azabın ileri bir zaman da meydana geleceğini bildirdiği için vâv-ı mühmele ile başlamıştır. Hz. Sâlih’in kıssasında geçen يٰٓأَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنذِرْ “Yurdunuzda üç gün daha yaşayın!”⁴⁴⁵ âyetiyle Hz. Lût’un kıssasında geçen

⁴³¹ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 112-113.

⁴³² Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh*, Thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr, Dâru’l-İlmi li’l-Melâyin, Beyrût 1990, 4/1632; el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 39; İbn Manzûr, *Lisân’l-Arab*, 11/48.

⁴³³ el-Cevherî, *es-Sihâh*, 4/1632.

⁴³⁴ Cürcânî, *Kitâbü’t-Ta’rifât*, 5.

⁴³⁵ Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus İbnü’l-Hâcib, *el-Kâfiye fî İlmi’n-Nahv ve eş-Şâfiye fî İlmi’t-Tasrîf*, Thk. Sâlih Abdü’l Azîm Şâir, Mektebetü’l Adâb, Kahire 2010, 93.

⁴³⁶ Muhammed Sâlim Muhaysin, *el-İrşâdâtü’l-celiyye*, Kâhire 1971, 510; Suyûtî, *el-İtkân*, 209.

⁴³⁷ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 70, 72, 77, 79, 145.

⁴³⁸ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 89-90, 114.

⁴³⁹ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 72, 74, 89, 98, 112, 154-155, 168, 170.

⁴⁴⁰ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 80, 96, 103, 159.

⁴⁴¹ Hûd, 11/58, 94.

⁴⁴² Hûd, 11/66, 82.

⁴⁴³ Hûd, 11/57.

⁴⁴⁴ Hûd, 11/93.

⁴⁴⁵ Hûd, 11/65.

أَلَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ “Sabah da yakın, değil mi?”⁴⁴⁶ âyeti, va‘dedilen azabın yakın zamanda geleceğini bildirdiği için, bir işin hemen olacağına işaret eden fe harfiyle başlamıştır. ⁴⁴⁷

Müellif harf ibdâli nedeniyle tekrar olarak gördüğü bu âyetleri izah ederken, âyetlerin bağlamına dikkat çekerek her âyetin ilk harfindeki ibdâli, Arapça gramerdeki edatlarının kullanım biçimleriyle izah etmeye çalışmıştır.

- En‘âm sûresinde, fakirlik korkusuyla çocukların canına kıyılmamasını emreden âyetin devamında نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ “Biz, sizin de onların da rızkını veriz”⁴⁴⁸ şeklinde geçmekte iken, İsrâ sûresinde aynı bağlamda zamirlerin yerleri değiştirilerek نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ “Biz onların da sizin de rızkınızı veriz”⁴⁴⁹ biçiminde gelmektedir.

Kirmânî zamirlerin ibdâli sebebiyle gerçekleşen bu tekrarı şu şekilde izah etmektedir:

En‘âm sûresindeki âyetin takdiri şöyledir; İçinde bulunduğunuz yoksulluktan dolayı çocuklarınızın canına kıymayın. Biz sizin de onların da rızkını veriz. İsrâ sûresindeki âyetin takdiri ise şu şekildedir; Başınıza gelecek yoksulluk korkusundan dolayı çocuklarınızın canına kıymayın. Biz onların da sizin de rızkınızı veriz.⁴⁵⁰

- Hicr sûresinde Allah Teâlâ’nın meleklerle konuşmasının geçtiği pasajdaki bir âyet وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَأِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ “Hani rabbın meleklerle demişti ki: “Ben şekillenebilir özlü balçıktan, (şekil verilip) kurutulmuş çamurdan bir insan yaratacağım” demişti”⁴⁵¹ şeklinde geçmekte iken, Bakara sûresinde aynı bağlamdaki başka bir âyet ise kelime ibdâline uğrayarak وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَأِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً “Hani rabbın meleklerle, ‘Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım’ demişti”⁴⁵² formunda geçmektedir.

Kirmânî iki âyet arasındaki kelime ibdâli sebebiyle gerçekleşen bu farklılığı şu şekilde anlatmaktadır:

Bu şekilde kullanımın üçüncü bir örneği yoktur. Bakara sûresinde geçen جَاعِلٌ kelimesinin kökü olan جعل kelimesi خلق anlamında kullanıldığı zaman ‘yenilemek ve tekrar etmek’ anlamlarına gelmektedir. Bu duruma şu âyet örnek verilebilir: وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ “Gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve ışığı var eden”⁴⁵³ Zira karanlık ve ışık zaman zaman kendilerini yenilemektedir. Aynı şekilde خَلِيفَةٌ kelimesi de kıyamete kadar insanların birbirlerinin yerine geçeceğine delalet etmektedir. Hicr sûresinde geçen الْبَشَرِ kelimesi yenilemek ve tekrar etmeye delalet etmediği için bu âyet إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا şeklinde geçmektedir. Dolayısıyla her iki sûredeki âyetler bağlamına uygun bir şekilde gelmektedir.⁴⁵⁴

⁴⁴⁶ Hûd, 11/81.

⁴⁴⁷ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 145.

⁴⁴⁸ el-En‘âm, 6/151.

⁴⁴⁹ el-İsrâ, 17/31.

⁴⁵⁰ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 114.

⁴⁵¹ el-Hicr, 15/28.

⁴⁵² el-Bakara, 2/30.

⁴⁵³ el-En‘âm, 6/1.

⁴⁵⁴ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 154-155.

- Nisâ sûresinde Allah’a şirk koşanların affedilmeyeceğine dair iki âyetin sonları فَقَدْ أَفْتَرَىٰ إِنَّمَا عَظِيمًا “Allah’a ortak koşan kimse büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur”⁴⁵⁵ şeklinde ve فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا “Allah’a ortak koşan büsbütün sapıtmıştır”⁴⁵⁶ biçiminde bitmektedir.

Kirmânî her iki âyet arasındaki cümle ibdâli sebebiyle gerçekleşen farklılığı şu şekilde izah etmektedir:

Nisâ sûresinin 48. âyetinde geçen فَقَدْ أَفْتَرَىٰ إِنَّمَا عَظِيمًا bu ifade, kendilerine indirilen kitapta olmayan bazı şeyleri Allah’a isnad ederek iftirada bulunan Yahudiler hakkında inmiş iken, 116. âyetinde bulunan فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا ifadesi ise kendilerine kitap verilmeyen ve sapkınlıkları daha şiddetli olan kâfirler hakkında inmiştir.⁴⁵⁷

- Mâide sûresinde Allah’ın hükmüyle hükmetmeyenlerle ilgili bulunan üç âyet sırasıyla فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ “İşte onlar zalimlerin ta kendileridir”⁴⁵⁸ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ “İşte onlar kâfirlerin ta kendileridir”⁴⁵⁹ ve فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ “İşte onlar fâsıkların kendileridir”⁴⁶⁰ formunda bitmektedir.

Kirmânî birden fazla kelimenin ibdâli sebebiyle meydana gelen bu değişikliği şu şekilde açıklamaktadır:

Birinci âyetin Müslüman yöneticileri hakkında, ikinci âyetin Yahudi yöneticileri hakkında ve üçüncü âyetin ise Hristiyan yöneticileri hakkında olduğu söylenmiştir. Diğer bir rivayete göre ise; kâfir, fâsık ve zalim kelimeleri inkâr etmek anlamında kullanılmış olup, daha fazla fayda sağlamak ve tekrardan kaçınmak için farklı ifadeler kullanılmıştır.

Bu konuyla ilgili başka bir rivayete göre ise, Allah’ın indirdiğini inkâr etmek suretiyle hükmetmeyen kişi kâfir, Allah’ın indirdiğinin hak olduğunu benimsediği halde zıddıyla hükmeden kimse zalim ve Allah’ın indirdiğinden haberi olmayıp ama onun zıddıyla hükmeden kimse ise fâsık olur. Bir diğer rivayete göre ise, Allah’ın indirdiğiyle hükmetmeyen kişi, Allah’ın nimetini inkâr, hükmüne haksızlık/zulüm ve fiilinde fâsıklık yapmış olur.⁴⁶¹

4.8.1.4. Hazf-isbat

Hazf kelimesi lugatta bir şeyi koparma, düşürmek,⁴⁶² kesmek veya kısaltmak⁴⁶³ gibi anlamlara gelmektedir. Istılâhî bir terim olarak ise lugavî anlamını çağrıştıracak şekilde dilbilim ve ulûm’l-Kur’ân eserlerinde birbirine yakın bir şekilde tanımlanmıştır. Nitekim/örneğin Arap edebiyatı ve dil âlimî İbn Cinnî (ö. 392/1002) hazfî, “Hazfe delalet eden bir delil ve işaretle

⁴⁵⁵ en-Nisâ, 4/48.

⁴⁵⁶ en-Nisâ, 4/116.

⁴⁵⁷ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 96.

⁴⁵⁸ el-Mâide, 5/44.

⁴⁵⁹ el-Mâide, 5/45.

⁴⁶⁰ el-Mâide, 5/47.

⁴⁶¹ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 103.

⁴⁶² Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbü’l-‘ayn*, thk. Abdulhamid Hundâvî (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2003), “hzf”, 3/291.

⁴⁶³ el-Cevherî, *es-Sihâh*, 4/1341; İbn Manzûr, *Lisân’l-Arab*, 9/39.

cümleyi, cümlelerin cüzlerini, harfî ya da harekeyi düşürmektir”⁴⁶⁴ biçiminde tanımlarken, Zerkeşî ise şu şekilde tarif etmektedir: “Kelamdan bir kısmının veya cümlelerin tamamının belirli bir delile dayanarak düşürülmesi olayıdır.”⁴⁶⁵ İsbat kelimesinin ise “sabit kılmak ve belirlemek”⁴⁶⁶ gibi anlamlara geldiği tespit edilmiştir.

Bu durum Kur’an’da birbirinin benzeri olup tekrar eden âyetlerde harf⁴⁶⁷ ve kelimenin⁴⁶⁸ hazf-ispatı sebebiyle karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan bazılarını şu şekilde örnek verebiliriz:

- Nisâ sûresinde bulunan **وَالَّذِينَ فِيهَا ذَلِكِ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ** “Orada devamlı kalıcıdır; **işte büyük kazanç budur**”⁴⁶⁹ âyetindeki **وَالَّذِينَ** kelimesinde vav (و) harfî sabit kalırken (ispat), Tevbe sûresindeki benzer âyetlerde vav (و) harfî olmadan (hazf) **وَالَّذِينَ فِيهَا ذَلِكِ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ** “İçinde ebedî olarak kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. **Büyük bahtiyarlık işte budur**”⁴⁷⁰ şeklinde geçmektedir.

Müellif harfin hazf-ispatı sebebiyle gerçekleşen bu tekrarı şu şekilde izah etmektedir:

Bir cümlelerin farklı bir cümleden sonra gelmesi durumunda atıf harfinin getirilmesi güzel olur. Ancak ikinci cümlede birinci cümleye râci bir zamir var ise, atıf harfinin yerinde sabit kalması güzel olduğu gibi ikinci cümledeki râci zamire iktifa edilerek kelimeden düşürülebilir. Nitekim her iki cümlede de **وَالَّذِينَ** kelimesi bir önceki cümleye bağlı olduğu için vav (و) harfini sabit bırakmak da düşürmek de mümkündür/güzeldir. Nisâ sûresindeki âyette vav (و) harfî ile gelmesiyle ilgili olarak Tevbe sûresinde mevcut olmayan iki ihtimal vardır:

Birincisi; Nisâ sûresindeki âyetin başlarında vav (و) harfî ile gelen **وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ** “Kim Allah’a ve Peygamber’ine itaat ederse”⁴⁷¹ cümlesine uygun olarak vav (و) harfî gelmiştir.

İkincisi; Nisâ sûresindeki âyetten sonra **وَلَهُ عَذَابٌ مُهِينٌ** “Onun için alçaltıcı bir azap vardı” cümlesi vav (و) harfîyle geldiği için bu âyet de ona uygun bir şekilde gelmiştir.

Tevbe sûresindeki âyetin başlangıcı olan **إِنَّمَا آتَى اللَّهُ الْفَوْزَ الْعَظِيمَ** ifadesi vav (و) harfî olmadan geldiği için **وَالَّذِينَ** kelimesi de ona uygun olarak vav (و) harfî olmadan gelmiştir.⁴⁷²

- Nisâ sûresinde teyemmümün nasıl alınacağını anlatıldığı pasajda **فَامْسَحُوا بِوُجُوْهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ** “Yüzlerinize ve ellerinize sürün”⁴⁷³ ifadesi geçmekte iken, Mâide sûresinde ise **مِنْهُ** kelimesinin ziyâdesiyle **فَامْسَحُوا بِوُجُوْهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ** “Yüzünüzü ve ellerinizi onunla meshedin”⁴⁷⁴ şeklinde geçmektedir.

⁴⁶⁴ Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, Mısır: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1371/1952, 2/354; İbn Sinân el-Hafâcî, *Sırrü'l-Fesâha*, thk. Ali Fûde, Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1305/1932, 199.

⁴⁶⁵ Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 3/102.

⁴⁶⁶ el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 171; İbn Manzûr, *Lisân'l-Arab*, 2/19.

⁴⁶⁷ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 92, 95, 99-100, 136, 163.

⁴⁶⁸ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 72, 84, 137.

⁴⁶⁹ en-Nisâ, 4/13.

⁴⁷⁰ et-Tevbe, 9/89,100.

⁴⁷¹ en-Nisâ, 4/13.

⁴⁷² el-Kirmânî, *el-Burhân*, 95.

⁴⁷³ en-Nisâ, 4/43.

⁴⁷⁴ el-Mâide, 5/6.

Müellif bu durumu şu şekilde açıklamaktadır: “Nisâ sûresindeki âyet abdest ve teyemmümle ilgili hükümlerin bir kısmını kapsadığı için مِنْهُ kelimesinin düşürülmesi uygundur. Mâide sûresindeki âyet ise bütün hükümleri kapsadığı için مِنْهُ kelimesinin yerinde sabit kalması güzel olmuştur.”⁴⁷⁵

- Bakara ve A‘râf sûrelerinde insanların kendilerine kötülük/haksızlık yaptığıyla ilgili geçen وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ “Gerçekten onlar kendilerine kötülük ediyorlardı”⁴⁷⁶ ifadesi, Âl-i İmrân sûresinde كَانُوا kelimesi düşürülmek suretiyle وَلَكِنْ أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ “Fakat onlar kendilerine zulmediyorlar”⁴⁷⁷ şeklinde geçmektedir.

Kirmânî bu durumu şöyle açıklamaktadır: “Bakara ve A‘râf sûrelerinde geçen âyetlerin sibâkı Hz. Peygamber’in bi‘setinden önce ölmüş ve nesli tükenmiş bir toplumdan bahsettiği için وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ formunda gelmiştir.”⁴⁷⁸ Âl-i İmrân sûresinde ise Allah Teâlâ bu âyette bir misal üzerinden mevzuyu anlattığı için وَلَكِنْ أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ şeklinde gelmiştir.”⁴⁷⁹

- Bakara sûresinde fitnenin ortadan kaldırılıp ve din yalnızca Allah’ın oluncaya kadar savaşmakla ilgili geçen وَيَكُونُ الدِّينُ لِلَّهِ وَفَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ “Fitne ortadan kalkıncaya ve **din yalnız Allah’ın** oluncaya kadar onlarla savaşın”⁴⁸⁰ âyeti, Enfâl sûresinde كُلُّهُ kelimesi ilave edilerek وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ وَفَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ **dinin tamamı Allah** için oluncaya kadar onlarla savaşın”⁴⁸¹ şeklinde geçmektedir.

Müellif bu durumu şu şekilde izah etmektedir: “Bakara sûresindeki bu âyette Mekkeli müşrikler ile savaşmak emredildiği için böyle bir kayıt konulmamış iken, Enfâl sûresinde ise bütün kâfirler ile savaşmak emredildiği için كُلُّهُ (hepsi) kaydı konulmuştur.”⁴⁸²

4.8.1.5. Marife-nekre

Arapçada isimler çeşitli açılardan sınıflandırmalara tabi tutulmaktadır. Bu ayrımlardan bir tanesi de marife-nekre ayrımıdır. Belirli bir nesneyi gösteren isimlere marife denilirken, böyle olmayan isimlere ise nekre denilmektedir.⁴⁸³

⁴⁷⁵ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 96.

⁴⁷⁶ el-Bakara, 2/57, A‘râf, 7/160.

⁴⁷⁷ Âl-i İmrân, 3/117.

⁴⁷⁸ Bu âyetlerde geçmişte yaşamış bir topluma işaret edildiği için fiili mazi olan كَانُوا kelimesi ile bunlara işaret edilmektedir. Ancak Âl-i İmrân sûresindeki âyette ise anlatım bir örnek üzerinden gerçekleştiği için böyle bir yöntem kullanılmamıştır.

⁴⁷⁹ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 72.

⁴⁸⁰ el-Bakara, 2/193.

⁴⁸¹ el-Enfâl, 8/39

⁴⁸² el-Kirmânî, *el-Burhân*, 84.

⁴⁸³ es-Süyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye ‘alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. Mustafa el-Hüseynî ed-Deştî, Mektebetu’s-Sahâbe, Dimeşk, 2005, 1/159-160.

Kur'an'da bu durum birbirinin benzeri olan âyetlerdeki bir ismin/kelimenin birinde marife diğerinde nekre gelmesi şeklinde geçmektedir.⁴⁸⁴ Bunların bazılarına şu şekilde örnek verebiliriz:

Bakara sûresinde الْحَقَّ kelimesinin marife olarak gelmesi, Allah Teâlâ'nın En'âm sûresinde geçen وَلَا تَقُولُوا إِلَّا تَقُولُوا "Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın yasakladığı cana kıymayın"⁴⁸⁸ âyetinde إِلَّا تَقُولُوا "Haklı bir sebep olmadıkça" ifadesine işaret ettiği için burada marife olarak gelmiştir.

- Hz. İbrahim, Kur'an'da iki yerde Kâbe'nin inşasına başlarken burada kurulacak belde için Allah Teâlâ'ya niyazda bulunmaktadır. Bu bağlamda Bakara sûresinde geçen **وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا** "İbrâhim, 'Rabbim! Burayı güvenli **bir şehir** yap' diye dua etmişti"⁴⁹³ âyetinde **بَلَدًا** kelimesi nekre olarak gelirken, İbrâhim sûresinde geçen **وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا** "İbrâhim şöyle dua etmişti: "Rabbim! **Bu şehri** güvenli kıl"⁴⁹⁴ âyetinde ise **الْبَلَدَ** kelimesi marife kalıbında gelmiştir. Müellif bu durumu şöyle izah etmektedir:

⁴⁸⁴ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 75, 78, 236.

Dolayısıyla Bakara sûresindeki بَلَدًا kelimesi ikinci mef'ûl ve أَمِنًا kelimesi ise onun sıfatı olmaktadır. İbrâhim sûresindeki هَذَا الْبَلَدُ ifadesi ise birinci mef'ûl ve أَمِنًا kelimesi ise ikinci mef'ûl olarak gelmektedir.

Başka bir rivayete göre ise, nekre arka arkaya tekrarlandığı zaman marife olur. Bu durumda Bakara sûresindeki âyetin takdiri الْبَلَدُ بَلَدًا أَمِنًا şeklinde olmaktadır. İsmi işaretle iktifa edildiği için bir tanesi hafzedilmiştir. Bu durumda iki ayet de eşit olmuş olur.⁴⁹⁶

4.8.1.6. Müzekker-müennes

Arapçada kelimeler delâlet ettikleri varlıkların erkek veya dişi oluşlarına göre iki kısma ayrılmaktadır. Erkek kabul edilen varlıklara müzekker (المذكر), dişi kabul edilen varlıklara ise müennes (المؤنث) adı verilmektedir.⁴⁹⁷

Tekrârü'l-Kur'ân açısından bakıldığında da bu durum Kur'an'da birbirinin benzeri olan âyetlerdeki bir ismin/kelimenin veya zamirin birinde müzekker diğerinin ise müennes gelmesi şeklinde geçmektedir.⁴⁹⁸ Bu duruma şu örneği verebiliriz:

- Hûd sûresinde zulmedenlerin içine düştükleri durum anlatılırken bir âyette وَأَخَذَ الَّذِينَ ظَلَمُوا şeklinde fiili müzekker kalıbında gelirken, diğer âyette ise وَأَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةَ “Haksızlık edenleri de korkunç bir gürültü yakaladı”⁵⁰⁰ biçiminde olmak üzere أَخَذَتِ fiili müennes kalıbında gelmiştir. Bu durumu müellif şu şekilde izah etmektedir:

Her iki âyette de müzekker ve müennes olarak gelmesi uygundur. Ancak ilk âyette bir harfin düşürülmesiyle fiilin müzekker olarak gelmesi kelime açısından daha hafif olmasını sağlamıştır. Diğer âyette fiilin müennes olarak gelmesi ise kendisinden hemen sonra gelen كَمَا يَخْدُتُ ثَمُودُ “Semûd’un yıkıldığı gibi”⁵⁰¹ âyetine uygun olarak gelmiştir.

Haîb bu konuda şöyle demiştir: Hz. Şuayb’ın kıssasının anlatıldığı pasajlarda geçen ayetler içerisinde الظَّلَّةُ، الرَّجْفَةُ ve الصَّيْحَةُ gibi müennes kelimeler çoğunlukla geçtiği için Hûd sûresinde Hz. Şuayb’ın kıssasının anlatıldığı ikinci yerde de fiilin müennes olarak gelmesi uygun olmuştur.⁵⁰²

4.8.1.7. İfrad-cem‘

Arapça da isim veya isim cinsinden olan kelimeler nicelik yönünden müfred, tesniye ve cem‘ olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır. Bir varlığa delalet eden kelimelere müfred (tekil), iki

⁴⁹⁶ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 78-79.

⁴⁹⁷ Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberred, *el-Müzekker ve'l-Müennes*, nşr. Ramazan Abdüttetvâb Selâhaddin el-Hâdî Kahire: yy., 1970, 80.

⁴⁹⁸ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 146, 162, 179-180, 236.

⁴⁹⁹ Hûd, 11/67.

⁵⁰⁰ Hûd, 11/94.

⁵⁰¹ Hûd, 11/95.

⁵⁰² el-Kirmânî, *el-Burhân*, 146.

varlığa delalet edenlere kelimelere tesniye (ikil) ve ikiden fazla varlığa delalet eden kelimelere ise cem‘ (çoğul) denir.⁵⁰³

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Kur‘an‘da birbirinin benzeri olup bir âyette müfred diğer âyette ise cem‘ kalıbında gelen bazı isimler/kelimeler bulunmaktadır.⁵⁰⁴ Bunların bazılarına şu örnekleri verebiliriz:

- Bakara sûresinde Yahudilerin cehennemde kaç gün kalacakları iddiaları anlatılırken geçen **إِلَّا أَيَّامًا مَّعْدُودَةً** “Ancak sayılı birkaç gün”⁵⁰⁵ âyetindeki **مَّعْدُودَةً** kelimesi müfred kalıbında kullanılırken, Âl-i İmrân sûresinde geçen **إِلَّا أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ** “Ancak sayılı günler dışında”⁵⁰⁶ âyetinde ise **مَّعْدُودَاتٍ** kelimesi cem‘ kalıbında kullanılmıştır. Müellif bu durumu şu şekilde izah etmektedir:

Cem‘ olan bir kelimenin tekili müzekker ise, ona müennes olan bir sıfat ile yetinilmesi esastır. Bu duruma şu âyet örnek gösterilebilir: **فِيهَا سُرُورٌ مَّرْفُوعَةٌ، وَأَكْوَابٌ مَوْضُوعَةٌ، وَنَمَارِقُ مَصْفُوفَةٌ، وَزَرَائِبُ مَبْنُوتَةٌ** “Orada yüksek tahtlar, önlerine konmuş kadehler, sıra sıra dizilmiş yastıklar, serilmiş değerli halılar vardır”⁵⁰⁷ Asıl/orijinal olmamakla birlikte bazen **مَرْفُوعَاتٍ** **سُرُرٍ** şeklinde gelmektedir.⁵⁰⁸ O zaman bu örneğin takdiri **ثَلَاثَ سُرُرٍ مَرْفُوعَةٍ** veya **ثَلَاثَ سُرُرٍ مَرْفُوعَاتٍ** şeklinde olmaktadır. Dolayısıyla Bakara sûresindeki kullanımı asıl iken, Âl-i İmrân sûresindeki kullanımı ise fer‘idir.

Bakara sûresindeki **إِلَّا أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ** “Belirlenmiş günlerde”⁵⁰⁹ âyetinin anlamı ise **فِي سَاعَاتٍ أَيَّامٍ مَّعْدُودَاتٍ** (belirlenmiş günlerdeki saatlerde) manasına gelmektedir. Keza Hac sûresindeki **فِي أَيَّامٍ مَّعْلُومَاتٍ** “Belirlenen günlerde”⁵¹⁰ âyeti de aynı bunun gibidir.⁵¹¹

- Kur‘ân-ı Kerîm‘de İslâm‘ın ilk düşmanları olan putperest Arapların, Hz. Peygamber‘in tebliğini bizzat dinledikleri haber verilmektedir. Söz gelimi En‘âm sûresinde geçen **وَمِنْهُمْ مَّنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ** “Onlardan seni (Kur‘an okurken) dinleyenler de vardır”⁵¹² âyetinde **يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ** kelimesi müfred kalıbında gelirken, Yûnus sûresinde geçen **وَمِنْهُمْ مَّنْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ** “İçlerinde seni dinleyenler de var”⁵¹³ âyetinde ise **يَسْتَمِعُونَ** kelimesi cem‘ kalıbında gelmektedir. Kirmânî bu durumu şöyle açıklamaktadır:

En‘âm sûresindeki bu âyet Ebû Süfyân, Nadr b. el-Hâris, Utbe b. Rebîa, Şeybe b. Rebîa, Ümeyye b. Halef ve Übey b. Halef gibi kişiler hakkında nâzil olması hasebiyle ve Yûnus sûresindeki âyetin muhataplarından daha az kişiyi kapsadığı için **يَسْتَمِعُ** kelimesi müfred kalıbında gelmiştir. Zira Yûnus sûresinde bütün kâfirler kastedilmektedir.

⁵⁰³ Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî, *Muhtârü’s-Sihâh*. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1995, 518; Ahmed Fâris, *Mu‘cemu Mekayîsi’l-Luga*. thk. Abdusselam Muhammed Hârûn. 6 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Cil, 1991, 1/479, 4/500; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 4/327.

⁵⁰⁴ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 76, 97, 105, 122, 130, 157-158, 183.

⁵⁰⁵ el-Bakara, 2/80.

⁵⁰⁶ Âl-i İmrân, 3/24.

⁵⁰⁷ el-Gâşiye, 88/13-16.

⁵⁰⁸ Yukarıdaki örneklerde çoğulun sıfatı olan kelime müfred iken, burada cem‘ kalıbında gelmiştir

⁵⁰⁹ el-Bakara, 2/203.

⁵¹⁰ el-Hac, 22/28.

⁵¹¹ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 76.

⁵¹² el-En‘âm, 6/25.

⁵¹³ Yûnus, 10/42

Dolayısıyla En‘âm sûresinde bulunan يَسْتَمِعُ kelimesi, âyetin hakkında nazil olan kişiler sayı bakımından az olduğu için bazen مَنْ lafzına hamledilerek müfred mana kastedilirken, bazen de bu kişiler cemaat kabul edildikleri için manaya hamledilerek cem‘ manası kastedilmektedir. Yûnus sûresinde ise hem lafza hem de manaya uygun bir şekilde cem‘ kalıbında gelmiştir.⁵¹⁴

- Nisâ sûresinde malları ve canlarıyla cihad edenlerin derece bakımından üstün oldukları anlatılırken دَرَجَةً kelimesi müfred olarak gelirken,⁵¹⁵ aynı sûrede ve diğer sûrelerde bu kelime دَرَجَاتٍ şeklinde cem‘ kalıbında da geçmektedir.⁵¹⁶

Kirmânî bu durumu şöyle izah etmektedir: “Nitekim birincisinde dünyadaki derece kastedilirken, ikincisi ise cennetteki dereceler kastedilmektedir. Diğer bir rivayete göre ise, birinci âyet özür sahibi olan müminlere hitap etmekte iken, ikinci âyet ise herhangi bir özürlü bulunmayan müminleri kastetmektedir.”⁵¹⁷

4.8.2. Sarf/Morfoloji ilmî açısından sigaların değişmesi

Sarf ilminin tanımıyla ilgili olarak Sîbeveyh (ö. 180/796),⁵¹⁸ İbn Cinnî (ö. 392/1002),⁵¹⁹ İbnu‘l-Hâcib (ö. 646/1249)⁵²⁰ ve İbn ‘Usfûr (ö. 669/1270)⁵²¹ gibi ilk dönem âlimleri birçok tanım yapmışlardır. Yukarıda işaret ettiğimiz kaynaklarda geçen tanımlar ışığında, sarf ilmini efrâdına câmi ve ağıyârına mâni olacak biçimde şu şekilde tarif edilmiştir: “Asl-ı vâhidi/mastarı, sadece kendisiyle meydana gelen maksûd manaları oluşturmak için çeşitli kalıplara dönüştürmektir.”⁵²²

Kur‘ân-ı Kerîm’de sarf ilmine ait kelimelerin yapısıyla ilgili olarak idğam-fekk, mücerred-mezîd, mâzi-muzârî ve iltifat gibi durumların meydana gelmesi sebebiyle bazı tekrarlar bulunmaktadır. Aşağıda aktaracağımız âyetlerde bunların bazılarına örnekler verilecektir.

4.8.2.1. İdğam-Fekk

İdğam kelimesi lugatta “Bir şeyi başka bir şeyin içine girdirmek”⁵²³ anlamına gelmektedir. İstilahî bir terim olarak ise; “Bir harfin kendi benzeriyle, ikisi arasında bir hareke veya durağın

⁵¹⁴ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 106.

⁵¹⁵ en-Nisâ, 4/95.

⁵¹⁶ Âl-i İmrân, 3/163, Nisâ, 4/96, En‘âm, 6/83, 132.

⁵¹⁷ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 97.

⁵¹⁸ Ebû Bişr Amr b. Osman Sîbeveyh, *el-Kitâb*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Kahire: Mektebetu‘l-Hâncî, 1988, 4/242.

⁵¹⁹ İbn Cinnî, *et-Tasrîfu‘l-Mulûkî*, thk. Deyzîra Sekâl, Beyrut: Dâru‘l-Fikri‘l-Arabî, 1998, 12.

⁵²⁰ Osmân b. Ömer İbnu‘l-Hâcib, *eş-Şâfiye fî ilmi‘t-tasrîf*, thk. Hasan Ahmed Osmân, Mekke: el-Mektebetu‘l-Mekkiyye, 1995, 6.

⁵²¹ Ali b. Mu‘min İbn Usfûr, *el-Mumti‘ fî‘t-tasrîf*, thk. Fahrüddin el-Kabâve, Beyrut: Dâru‘l-Me‘rife, 1987, 1/30.

⁵²² Abdulfettâh ed-Decnî, *fî‘s-Sarfi‘l-Arabî*, thk. Abdusselâm Hârûn, Kuveyt: Mektebetu‘l-Felâh, 1983, 16.

⁵²³ el-Cürçânî, *et-Ta‘rifât*, 29-30.

bölmemesi koşuluyla birleşmeleridir”⁵²⁴ şeklinde tanımlanmıştır. Bir şeyi kesmek, koparmak ve ayırmak⁵²⁵ gibi anlamlara gelen fekk kelimesini ise birbirine benzer harflerin birleştirilmemesi şeklinde açıklayabiliriz.

Bu durum Kur'an'ın herhangi bir âyetinde idğamlı bulunan bir kelimenin başka bir âyette fekk ile geçmesi biçiminde gerçekleşmektedir. Bunlardan bazılarını şu şekilde örnekler verebiliriz:

- Bakara sûresinde geçen فَمَنْ تَبِعَ ifadesi⁵²⁶ Tâhâ sûresinde فَمَنْ اتَّبَعَ şeklinde⁵²⁷ gelmektedir. Kirmânî bu durumu şu şekilde izah etmektedir: “Esasen تَبِعَ ve اتَّبَعَ kelimeleri aynı mânaya gelmektedir. Tâhâ sûresinde bu şekilde kullanılmasının sebebi ise, daha önce geçen يَتَّبِعُونَ الدَّاعِيَ ifadesine uygunluk arz etmesidir.”⁵²⁸
- Nisâ ve Enfâl sûrelerinde يُشَاقُّ kelimesi açık bir şekilde (fek) ile kullanılırken,⁵²⁹ Haşr sûresinde benzeri konumda olup tekrar eden يُشَاقُّ kelimesi idğamlı bir biçimde geçmektedir.⁵³⁰ Kirmânî bu durumu şu şekilde izah etmektedir:

Aynı cins harflerden olan ikinci harf lazimî bir hareke aldığı zaman, birinci harfin ikinci harfe idğamı vacip olur. Nitekim أُرْدُدُ له örneğinde açık bir şekilde okumak caiz iken, اُرْدِدُوا, اُرْدِدُوا ve اُرْدِدُوا örneğinde aynı cinsten olan ikinci harf lazimî bir hareke aldığı için bu şekilde okumak caiz değildir.

Dolayısıyla Haşr sûresinde وَمَنْ يُشَاقِّ اللَّهَ (Allah) lafzındaki elif ve lam harfleri kelimenin aslından olduğu için, يُشَاقِّ kelimesindeki aynı cinsten olan ikinci kâf harfinin harekesi lazimî olarak gelmiş ve idğam vacip olmuştur.

Fakat Nisâ sûresinde geçen الرسول lafzındaki elif ve lam harfleri kelimenin aslından olmadığı için يُشَاقِّ kelimesi açık bir şekilde geçmektedir. Enfâl sûresinde ise وَرَسُولُهُ kelimesi الله lafzına atfedildiği için يُشَاقِّ kelimesi idğamlı olarak değil, açık bir şekilde gelmiştir. Zira vav ve kâf harflerinin takdirinin الله ve رَسُولُهُ kelimelerinin birbirleriyle birleşik olmasını gerekli kılmaktadır.⁵³¹

4.8.2.2. Mücerred-mezîd

Dilbilimciler tarafından Arapçada gerek isimlere ve gerekse fiillere uyarlanan bazı kalıplar farklı şekillerde tasnif edilmektedir. Kelimenin mücerred (yalın) ve mezîd (harf eklenmiş) hali, bu tasniflerden bazılarıdır. Arap dilinde mücerred kelime denilince, içerisinde o sözcüğü oluşturan asli harfler dışında herhangi bir harf bulunmayan ve i'lâl durumu dışında kendisinden harf düşmeyen isim ve fiiller kastedilmektedir.⁵³² Mezîd kelimesinin ise, “Aslî harfler

⁵²⁴ Ebû Ali el-Fârisî, *et-Tekmilê*, (thk. Hasen eş-Şâzili), Cezayir, 1984, 273; Ebu'l-Abbas el-Müberred, *el-Muktadab*, Kahire, h. 1386, 1/197.

⁵²⁵ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “fkk” md.

⁵²⁶ el-Bakara, 2/38.

⁵²⁷ Tâhâ, 20/123.

⁵²⁸ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 71.

⁵²⁹ en-Nisâ, 4/115, Enfâl, 8/13.

⁵³⁰ el-Haşr, 59/4.

⁵³¹ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 97.

⁵³² Ahmed b. Muhammed el-Hamlâvî, *Şeze'l-arf fi fenni's-sarf*, thk. Nasrullah Abdurrahman, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, ts., 21; Muhammed Semir Necîb Lübdî, *Mu'cemu'l-mustalahâtî'n-nahviyye ve's-sarfîyye*, Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1985, 42.

kendisinde bir veya daha fazla harf ziyâde edilen sözcüklerdir” şeklinde tanımlanmaktadır.⁵³³

Bu durum Kur’an’da aynı kelimenin bir âyette mücerred ve başka bir âyette mezîd kalıbıyla geçmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Bu duruma şu örneği verebiliriz:

- A‘râf sûresinde يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ “Bütün bilgili sihirbazları sana getirsinler”⁵³⁴ cümlesinde سَاحِرٍ kelimesi sülâsî mücerred ism-i fâil kalıbında geçmekte iken, Şuarâ sûresindeki يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ “Bütün bilgili sihirbazları sana getirsinler”⁵³⁵ âyetinde ise sülâsî mücerred mübalağa ism-i fâil kalıbı olan سَاحِرٍ vezninde geçmektedir. Kirmânî bu durumu şu şekilde açıklamaktadır:

A‘râf sûresinde يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ şeklinde gelmesinin sebebi, aynı sûrede daha önce geçen عَلِيمٍ “Bu gerçekten çok bilgili bir sihirbazdır”⁵³⁶ âyeti dikkate alınarak bu biçimde gelmiştir. Şuarâ sûresinde ise imamın⁵³⁷ kıraati dikkate alınarak بِكُلِّ سَاحِرٍ elif gelmiştir. Aynı şekilde bazı kıraatlara göre A‘râf sûresindeki âyet de سَاحِرٍ mübalağa vezninde ve Şuarâ sûresindeki biçime uygun bir şekilde okunmuştur.⁵³⁸

4.8.2.3. Mâzi-muzâri

Arapçada fiiller sarf açısından mâzi, muzâri ve emir olmak üzere temelde üç kısma ayrılmaktadır.⁵³⁹ Mâzi fiil genelde geçmiş zamanda gerçekleşen bir eyleme delalet etmekte iken,⁵⁴⁰ muzâri fiil ise şimdiki veya gelecek zamandaki bir eyleme delalet etmektedir.⁵⁴¹

Bu durum Kur’an’ın bir âyetinde mâzi kalıbında geçen fiilin, başka bir âyette muzâri formunda gelmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Bunlardan bazılarına şu örnekleri verebiliriz:

- A‘râf ve Rûm sûrelerinde, Allah Teâlâ’nın rüzgarları rahmetinin önünde bir müjde olarak gönderildiğinin anlatıldığı yerlerde الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ “Rüzgârları gönderen O’dur”⁵⁴² âyetlerinde geçen يُرْسِلُ kelimesi muzâri kalıbında gelmiş iken, Furkân ve Fâtır sûrelerindeki

⁵³³ Necmü’l-eimme Radiyyüddîn Muhammed b. el-Hasen el-Esterâbâdî, *Şerhu’ş-Şâfiye*, thk. Muhammed Nûr el-Hasan v.dğr., Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1975, 1/9.

⁵³⁴ el-A‘râf, 7/112.

⁵³⁵ eş-Şuarâ, 26/37.

⁵³⁶ el-A‘râf, 7/109.

⁵³⁷ Kirmânî’nin bu eserinin muhakkiklerinden biri olan Ahmed İzzüddîn Halefullah, müellifin burada ‘İmam’ kelimesiyle Hz. Osman’ın kendisi için ayırdığı imam mushafını kastettiğini ifade etmektedir. bk. Mahmud b. Hamza b. Nasr el-Kirmânî, *el-Burhân fî Müteşâbihi’l-Kur’ân*, ed. Ahmed İzzüddîn Abdullah Halefullah (Mansure: Darü’l-Vefâ, 2012), 197.

⁵³⁸ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 127.

⁵³⁹ İbn Hâcib, *Kâfiye*, Pakistan: Mektebu’l-Buşrâ, 2010, 44.

⁵⁴⁰ Süyûtî, *Hemu’l-hevâmi’ fî şerhi cem’i’l-cevâmi’*, thk. Ahmet Şemsettin, Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1998, 1/37; Mustafa el-Galâyînî, *Câmi’u’d-durûsi’l-Arabiyye*, Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsil’-‘Arabiyyi, ts., 578.

⁵⁴¹ el-Müberred, *el-Muktedab*, Kahire: Vizâratü’l-Evkâf, 1994, 2/2.

⁵⁴² el-A‘râf, 7/57, Rûm, 30/48.

“Rüzgârları rahmetinin önünde müjdeci olarak gönderen O’dur”⁵⁴³ âyetlerinde ise mâzî kalıbı olan أَرْسَلَ vezninde geçmektedir. Kirmânî bu durumu şu şekilde açıklamaktadır:

A‘râf sûresinde يُرْسِلُ kelimesi müstakbel (muzâri) vezninde geçmektedir. Çünkü bu sûrede daha önce geçen وَأَدْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا⁵⁴⁴ âyetindeki korku ve ümit ancak müstakbelde (gelecek) gerçekleşeceği için يُرْسِلُ kelimesi de buna en yakın kalıpta gelmiştir.

Rûm sûresinde de daha önce geçen وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ يُرْسِلَ الرِّيحَ مُبَشِّرَاتٍ وَلِيَذِيقَكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ وَلِتَجْزِيَ الْفُلُكُ بِأَمْرِهِ⁵⁴⁵ Müjdeler taşıyan rüzgârları göndermesi de O’nun kanıtlarındandır ki, böylece size rahmetinden tattırsın, gemiler buyruğu ile yüzün⁵⁴⁶ âyetine uygun bir şekilde müstakbel (muzâri) kalıbıyla geçmektedir.

Furkân sûresinde ise أَرْسَلَ kelimesi mâzî kalıbında gelmiştir. Çünkü bu sûrede daha önce geçen أَلَمْ تَرَ إِلَى الْفُلِّ الَّذِي كُنَّا نَمُوتُ بِهِ وَرَبُّكَ كُنَّا فِيهِ⁵⁴⁷ Rabbinin gölgeyi nasıl uzattığını görmedin mi? ve daha sonra geçen وَهُوَ الَّذِي وَهَبَ الْغُلَّتَيْنِ⁵⁴⁸ “ve O iki denizi karışacak şekilde salıvermiştir”⁵⁴⁹ ve وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا⁵⁵⁰ “İnsan türünü sudan yaratıp”⁵⁵¹ âyetlerindeki fiillerin kalıbına uygun bir biçimde mâzî vezninde kullanılmıştır.

Fâtır sûresinin ilk âyeti olan الْحَمْدُ لِلَّهِ فَاطِرِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ جَاعِلِ الْمَلَكِ رُسُلًا أُولَى أَنْجَحَ مَنَّى وَثَلَّثَ وَرُبَاعَ⁵⁵² Hamd, gökleri ve yeri yoktan var eden, melekleri ikiye, üçer, dörder kanatlı elçiler kılan Allah’a mahsustur⁵⁵³ âyetinde geçen فَاطِرِ جَاعِلِ kelimeleri mâzî anlamında olduğu için bu sûrede de أَرْسَلَ kelimesi mâzî kalıbında geçmiştir.⁵⁵⁴

- Hz. Nûh ve Hz. Hûd kıssalarının anlatıldığı yerlerde risaletin tebliğ edilmesiyle ilgili أَبْلَغُكُمْ⁵⁵⁵ fiil-i muzâri kalıbında kullanılırken,⁵⁵⁶ Hz. Sâlih ve Hz. Şuayb’ın kıssalarının anlatıldığı yerlerde ise أَبْلَغْتُمْ fiil-i mâzî kalıbında kullanılmıştır.⁵⁵⁷

Kirmânî bu durumu şu şekilde izah etmektedir: “Hz. Nûh ve Hz. Hûd kıssalarının geçtiği pasajlar risaletin ilk dönemlerini kastettiği için muzâri kalıbıyla kullanılırken, Hz. Sâlih ve Hz. Şuayb’ın kıssalarında ise قَتُولَى⁵⁵⁸ âyetinin işaret ettiği üzere,⁵⁵⁹ risaletin sonlarına doğru azabın yaklaştığı zamanlar olduğu için mâzî kalıbında kullanılmıştır.”⁵⁶⁰

4.8.2.4. İltifat

⁵⁴³ el-Furkân, 25/48, Fâtır, 35/9.

⁵⁴⁴ el-A‘râf, 7/56.

⁵⁴⁵ er-Rûm, 30/46.

⁵⁴⁶ el-Furkân, 25/45.

⁵⁴⁷ el-Furkân, 25/47.

⁵⁴⁸ el-Furkân, 25/53.

⁵⁴⁹ el-Furkân, 25/54.

⁵⁵⁰ el-Fâtır, 35/1.

⁵⁵¹ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 119-120.

⁵⁵² el-A‘râf, 7/62, 68; Ahkâf, 46/23.

⁵⁵³ el-A‘râf, 7/79, 93; Hûd, 11/57.

⁵⁵⁴ el-A‘râf, 7/79, 93.

⁵⁵⁵ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 122.

Lugatta ‘bir şeyi burup çevirmek, döndürmek, çevirmek, yöneltmek ve birini görüşünden döndürmek’ gibi anlamlara gelen iltifat kelimesi,⁵⁵⁶ Istilahî bir kavram olarak; ‘Yazılı metinde veya hitabette beklenmedik bir şekilde şahıs, zaman veya üslup bakımından cümle akışında değişiklik yaparak hitabın yönünü değiştirmektir’ şeklinde tarifi yapılmaktadır.⁵⁵⁷ Arapça da en çok kullanılan edebî sanatlardan olan iltifatla ilgili Zemahşerî, Araplara cahiliye döneminden tevarüs eden iltifat sanatının, hitabette bir üsluptan diğer bir üsluba geçiş yapmak suretiyle muhatabın ilgisini uyandırmak ve bu vesileyle de dinleyicinin dikkatinin canlı kalmasını hedefleyen bir söz söyleme tekniği olduğunu aktarmaktadır.⁵⁵⁸

Bu bağlamda Kur’an âyetlerinde geçen iltifata dair şu örneği verebiliriz;

- “رَبَّنَا إِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ” Rabbimiz! **Muhakkak sen** insanları geleceğinde asla şüphe olmayan bir günde toplayacaksın. **Şüphesiz Allah** sözünden dönmez”⁵⁵⁹ âyetinin başlarında kullanılan muhatap zamiri (انت) âyetin sonuna doğru gâib zamire (هُوَ) dönüşmektedir. Aynı sûrenin sonlarında geçen لَا إِنَّكَ لَا **Sen** asla sözünden caymazsın”⁵⁶⁰ âyetinde ise muhatap zamir kullanılmaya devam edilmektedir. Kirmânî bu durumu şöyle açıklamaktadır:

Âl-i İmrân sûresinin ilk başlarında yer alan âyette muhatap zamir, gâib zamire dönüşürken, sûrenin son kısımlarında yer alan âyette ise muhatap zamir ile devam edilmektedir. Çünkü ilk âyetteki cümleler arasındaki bağlantı, son kısımda yer alan âyetteki cümleler kadar kuvvetli değildir.

Nitekim sûrenin baş tarafında bulunan âyetin son kısmında geçen لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ cümlesinin, ilk kısımda yer alan جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ cümlesi ile bağlantısı sadece mana yönünden iken, aynı sûrenin sonlarına doğru geçen âyetteki son kısım olan لَا تُخْلِفُ الْمِيعَادَ cümlesi ile ilk kısımda yer alan مَا وَعَدْنَنَا cümlesi arasındaki bağlantı hem mana hem de ilk kısımda geçen وَعَدَ kelimesiyle lafız yönünden gerçekleştiği için daha kuvvetlidir.

Bununla beraber sûrenin baş tarafında yer alan âyetin son kısmının istinâf cümlesi olması caiz değildir. Aynı şekilde sûrenin sonlarına doğru geçen âyetteki son kısım da kelamın tamamından olduğu için böyle bir durum söz konusu değildir.⁵⁶¹

4.8.3. Aynen tekrar eden âyetler

Bu bölümde ziyâde-noksan, takdim-tehir, ibdâl, hazf-ispat gibi sebepler olmaksızın birbirinin aynısı olup tekrar eden kelime, şibh cümle, isim ve fiil cümleleri incelenecektir.

⁵⁵⁶ Ebû Tâhir Muhammed b. Ya’kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-Muhît*, el-Müessesetü’l-Arabiyye, Beyrut, “L-f-t” Mad.; İbnü’l-Fâris, *Mu’cemu Mekayîsi’l-Luga*, Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, İran, 1401, 5/258; İbn Manzûr, *Lisân’l-Arab*, 2/84.

⁵⁵⁷ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *el-Mişbâh fi’l-meâ’nî ve’l-beyân ve’l-bedî’*, thk. Hüsnî Abdülcelil Yûsuf, Kahire, Mektebetü’l-Âdâb 1409/1989, 30; el-İsfahânî, “İft” mad., *Müfredâtu elfâzi’l-Kur’ân*, thk. Safvân ‘Adnân Dâvûdî, Dımaşk: Dârü’l-Kalem, 1423/2002, 743; Hekim TAY, *Kur’ân-ı Kerîm’in Anlaşılmasında Belâgat İlminin Rolü -Meânî Örneği-* (Ankara: Fecr Yayınları, 2019), 148-149.

⁵⁵⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki’l-Gavâmidî’t-Tenzil*, 1/14.

⁵⁵⁹ Âl-i İmrân, 3/9.

⁵⁶⁰ Âl-i İmrân, 3/194.

⁵⁶¹ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 88.

4.8.3.1. Kelime tekrarı

Arapçada kelime kavramıyla ilgili olarak yaptığımız araştırmalar neticesinde, Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî (ö. 175/792),⁵⁶² Halef el-Ahmer (ö. 180/796),⁵⁶³ Sîbeveyh (ö.180/796),⁵⁶⁴ el-Müberred (ö. 285/898)⁵⁶⁵ ve el-Cürcânî (ö. 471/1078)⁵⁶⁶ gibi ilk dönem dil âlimlerinin kelime kavramını tarif etmedikleri tespit edilmiş olup, sadece kelimenin kısımları ve bunların detayları üzerinde durmuşlardır. Hicrî 6. asırdan itibaren ise kelime kavramıyla ilgili olarak “Vaz‘ (adlandırma) yoluyla müfred bir anlama delâlet eden lafız”⁵⁶⁷ veya “Başlı başına bir anlama karşılık gelen müfred lafız”⁵⁶⁸ şeklinde tarifler yapılmıştır. Arapça da kelime; isim, fiil ve harf olmak üzere üç sınıfa ayrılmaktadır.

Bu durum Kur'an'da birbirinin benzeri olan âyet ve pasajlardaki aynı kelimenin tekrarlanması şeklinde gerçekleşmektedir. Bu duruma verilebilecek bazı örnekler şunlardır:

- Fâtiha sûresinde iki defa tekrarlanan الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ “Rahmân ve rahîm” âyetiyle⁵⁶⁹ ilgili Kirmânî şu izahatı yapmaktadır:

Besmeleyi Fâtiha sûresinden bir âyet kabul edenlere göre, ilk tekrarlanan âyet olan الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ ile ilgili iki görüş bulunmaktadır. Birincisi; Ali b. İsa b. Ali er-Rummânî el-Bağdâdî (ö. 384/994), bu âyetin te'kid için tekrarlandığını söylemiş ve şairin şu sözünü delil getirmiştir:

هَلَّا سَأَلْتُ كُنْدَةَ يَوْمَ وَلَّوْا إِنِّي أَنَا

“Kinde birliklerine/savaşçılara gerisin geri nasıl kaçtıklarını sormadın mı?”

İkincisi ise, Kasım b. Habib bu âyetin ‘Rahman ve rahim olan Allaha hamdetmek gereklidir’ manasında olduğu için tekrarlandığını söylemiştir.

Bana göre bu âyet tekrarlamıştır. Çünkü rahmet; ihtiyaç sahibi olan kişilere karşı iyilikte/lütufta bulunmak suretiyle yardım etmek demektir. İlk âyetle nimet veren zikredildiği halde nimet verilenler zikredilmemiştir. İkinci tekrarlanan âyetle ise رَبِّ الْعَالَمِينَ ifadesiyle hem nimet veren hem de nimet verilen beraber zikredilmiştir.

Rahman, herkese nimet veren ve rızıklandıran demektir. Rahim ise kıyamet gününde özel olarak müminlere nimet veren ve onları bağışlayan demektir.⁵⁷⁰

⁵⁶² Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *el-Hurûf*, thk. Ramazan Abdu'ttevvâb, Matbaatu Câmi'ati Ayni's-Sems, 1. Baskı, Kahire 1389/1969, 28.

⁵⁶³ Halef el-Ahmer, *Mukaddime fin-Nahv*, thk. İzzüddîn et-Tenûhî, Matbu'âtu Mudiriyyeti İhyai't-Turâsi, Dimeşk, 1381/1961, 35.

⁵⁶⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 1/12.

⁵⁶⁵ el-Müberred, *el-Muktedab*, 1/3.

⁵⁶⁶ Ebû Bekr Abdulkâhîr b. Abdurrahman b. Muhammed el-Cürcânî, *Delâilü'l-İ'câz*, thk. Mahmûd Muhammed Sakir, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire 1404/1984, 4.

⁵⁶⁷ Ebû'l-Kâsim Cârullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal fî San'ati'l-İ'râb*, thk. Ali Ebû Mulhim, Mektebetü'l-Hilâl, 1. Baskı, Beyrut 1993, 23.

⁵⁶⁸ Süyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi" Serhu Cem'i'l-Cevâmi*, thk. Abdulhamid Hindavi, el-Mektebetu't-Tevfikîyye, Mısır, 1/22.

⁵⁶⁹ el-Fâtiha, 1/1-3.

⁵⁷⁰ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 65.

- Bakara sûresinde Hz. Âdem'in dünyaya inişinin anlatıldığı pasajda اهبطوا kelimesinin⁵⁷¹ farklı âyetlerde iki defa tekrarlamasını, Kirmânî şu şekilde açıklamaktadır: “Burada iniş emri iki defa tekrarlanmıştır. Çünkü ilk iniş cennetten ikinci ise semadan gerçekleşmiştir.”⁵⁷²
- Tekâsür sûresinde üç defa tekrarlanan كَلَّ kelimesi⁵⁷³ ve iki defa tekrar eden سَوْفَ تَعْلَمُونَ ifadesiyle⁵⁷⁴ ilgili müellif şu açıklamaları yapmaktadır:

Tekâsür sûresinde üç defa tekrarlanan كَلَّ kelimesiyle ilgili iki görüş bulunmaktadır. Birincisi; كَلَّ kelimesinin anlamı insanları çoklukla övünme yarışından engellemektedir. Dolayısıyla bu kelime üzerinde vakfetmek veya onunla âyete başlamak da güzeldir. İkincisi ise, كَلَّ kelimesi kasemin yerinde kullanıldığı için ‘gerçekten, hakikaten’ anlamlarına gelmektedir.

Bazılarına göre bu sûrede iki defa tekrarlanan سَوْفَ تَعْلَمُونَ ifadesi ise te’kîd anlamı taşımaktadır. Diğer bir görüşe göre ise kabir ve kıyamet zamanı olmak üzere iki vakte işaret etmektedir. Bu görüşte olanlara göre tekrar sayılmaz. Aynı şekilde ilki kâfirlere ikincisi müminlere hitap olduğunu söyleyenlere göre de bu âyet tekrarlanmış sayılmaz.⁵⁷⁵

- Yûsuf sûresinde yemin ifade eden تَالله kelimesinin⁵⁷⁶ dört defa tekrarlamasına dair Kirmânî şu değerlendirmeleri yapmaktadır:

İlk yerde geçen bu kelime, Mısır halkı hırsızlık yapan bir millet olarak bilindiği halde Hz. Yûsuf’un kardeşlerinin hırsız olmadıkları için yemin etmesidir. İkinci yerde geçen ise, Hz. Yûsuf’un kardeşleri, babalarına bu şekilde üzülmeye devam edersen ya hasta olacaksın ya da helak olacaksın diye yemin etmeleridir.

Üçüncü yerde geçen ise, Allah Teâlâ’nın Hz. Yûsuf’u onlara karşı üstün kıldığı ve kendilerinin hata yaptığına dair yemin etmeleridir. Dördüncü yerde geçen ise, تَالله إِنَّكَ لَفِي ضَلَالِكَ الْقَدِيمِ “Yanıdakiler ise, ‘Vallahi sen hâlâ eski şaşkınlığındasın’ dediler”⁵⁷⁷ âyetiyle babalarının Hz. Yûsuf’a olan sevgisinin bitmediğine dair yemin etmeleridir.⁵⁷⁸

- Rahmân sûresinde peş peşe üç âyette الْمِيزَان (denge/ölçü) kelimesi⁵⁷⁹ tekrar etmektedir. Kirmânî, bu durumu şu şekilde açıklamaktadır:

Bu kelime üç defa zamir ile kullanılmaksızın, her biri bağımsız ve diğerine ihtiyaç duymadan sarîh (açık) bir şekilde tekrarlanmıştır. Bir rivayete göre ise ilki dünya dengesi, ikincisi ahiret dengesi ve üçüncüsü ise akıl dengesi olduğu şeklinde her birinin diğerinden farklı olduğu söylenmiştir.

Diğer bir rivayete göre ise, her biri farklı zamanlarda nâzil olduğu için açık bir şekilde gelmiştir.⁵⁸⁰

4.8.3.2. Şibh-i cümle tekrarı

⁵⁷¹ el-Bakara, 2/36, 38.

⁵⁷² el-Kirmânî, *el-Burhân*, 71.

⁵⁷³ et-Tekâsür, 102/3-5.

⁵⁷⁴ et-Tekâsür, 102/4.

⁵⁷⁵ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 253-254.

⁵⁷⁶ el-Yûsuf, 12/73, 85, 91, 95.

⁵⁷⁷ el-Yûsuf, 12/95.

⁵⁷⁸ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 149-150.

⁵⁷⁹ er-Rahmân, 55/7, 8, 9.

⁵⁸⁰ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 231.

Şibh ve cümle kelimelerinden oluşan şibh-i cümle terimi, ıstılahî olarak tam bir mâna ifade etsin veya etmesin biri diğerine isnad edilmiş olan iki kelimededen meydana gelen terkiptir.⁵⁸¹ Arapçada cümleler, genellikle isim ve fiil cümlesi diye iki kısma ayrılrsa da bazı klasik kaynaklarda cümleler isim, fiil, zarfıyye ve şart cümleleri biçiminde ele alınmış ve zarfıyye ile şibh cümle kastedilmiştir.⁵⁸² Kur'an'da şibh cümlelerin tekrarlandıklarına dair verilebilecek bazı örnekler şunlardır:

- Bakara sûresinde Müslümanların Mekke dışında yolculuk esnasında kılacakları namazlarda da Mescid-i Harâm'a dönmelerinin emredildiği pasajda geçen *وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ* “Her nereden (yola) çıkarsan”⁵⁸³ âyetinin tekrarlamaıyla ilgili müellif şu açıklamaları yapmaktadır:

Bu âyet üç defa tekrarlamıştır. Bir rivayete göre, İlk âyetle kâblenin neshedildiği, ikinci âyetle *وَأَنَّهُ لَلْحَقُّ* “Bu, elbette rabbinden gelen bir gerçektir”⁵⁸⁴ âyetine sebep olduğu ve üçüncü âyetle ise, *لِيَلَّا يَكُونَ* “İnsanların aleyhinize kullanacakları bir delil bulunmasın”⁵⁸⁵ âyetine illet olarak geldiği söylenmiştir. Diğer bir görüşe göre ise, ilk âyet Medine mescidi içinde olanlara, ikinci âyet mescidin dışında olanlara ve üçüncü âyet ise Medine'nin dışında olanlara hitap etmektedir. Bir diğer görüşe göre ise, burada iki çıkıştan/uzaklıktan bahsedilmektedir. Birincisi kâblenin görülebileceği mesafede bir uzaklığa gitmek ve ikicisi ise kâblenin görülemeyeceği mesafede bir uzaklığa gitmektir. Her iki durumda da kibleye dönülmesi eşittir.

Bana göre ise burada âyetler tekrarlamıştır. Zira hal, mekan ve zaman gibi üç durumdan bahsetmektedir. Ve yine bana göre bu âyetlerin tekrarlamaının sebebi Hz. Peygamberle müminlerin bu konuda eşit olduğunun bilinmesidir.⁵⁸⁶

4.8.3.3. İsim cümlesi tekrarı

Arapçada isimle başlayan cümlelere isim cümlesi denir.⁵⁸⁷ İsim cümlesinin iki temel esası vardır. Bu öğelerken birincisine mübtedâ, ikincisine ise haber denilmektedir. Mübtedâ, isim cümlesinde genellikle başta bulunurken, haber ise sonda yer almaktadır.⁵⁸⁸ Kur'an'da tekrar eden isim cümlelerine dair verilebilecek bazı örnekler şunlardır:

- En'âm sûresinde iki defa tekrar eden *الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ* “Kendilerini ziyan edenler var ya, işte onlar inanmazlar”⁵⁸⁹ âyetini Kirmânî şu şekilde açıklamaktadır: “Bu âyet esasen

⁵⁸¹ Cürcânî, *Mu'cemu't-ta'rîfât*, thk., Muhammed Sıddık el-Minşâvî, Kahire: Dâru'l-fazîlet, 2004, 70.

⁵⁸² İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal li'z-Zemahşerî*, nşr. Seyyid Ahmed Abdulcevâd Abdulganî, el-Mektebetü't-Tevfikiyye, Kahire, tsz., 171; İbn Hişâm el-Ensârî, *Şerhu Kadri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*, nşr. Muhyiddîn Abdulhamîd, byy., Dersâdet, tsz., 566.

⁵⁸³ el-Bakara, 2/149-150.

⁵⁸⁴ el-Bakara, 2/149.

⁵⁸⁵ el-Bakara, 2/150.

⁵⁸⁶ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 79-80.

⁵⁸⁷ İbn Hişâm el-Ensârî, *Muğni-Lebib an Kutubi'l-E'arib*, 1-2, Thk: Muhammed Muhîddîn Abdulhamid, Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrut 2007. 2/ 433.

⁵⁸⁸ İbn Hişâm, *Muğni-Lebib an Kutubi'l- E'arib*, 2/433.

⁵⁸⁹ el-En'âm, 6/12, 20.

tekrar değildir. Zira birinci âyet kâfirleri kastetmekte iken, ikinci âyet ise ehl-i kitap hakkında nâzil olmuştur.”⁵⁹⁰

- Yûsuf sûresinde iki defa tekrarlanan *بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْرًا فَصَبْرٌ جَمِيلٌ* “Hayır, nefisleriniz bu hususta sizi aldattı. Bana düşen artık güzel bir sabırdır”⁵⁹¹ âyetini Kirmânî şu şekilde izah etmektedir: “Bu sûrede iki yerde geçen bu âyet tekrar değildir. Zira ilk âyet Hz. Yûsuf’un başına gelenler karşısında söylenirken, ikincisi ise daha sonra Hz. Yûsuf’un küçük kardeşi olan Bünyâmin ile ilgili söylenmiştir.”⁵⁹²
- Hac sûresinde iki defa tekrarlanan *إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ* “Allah, iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları altından ırmaklar akan cennetlere koyacaktır”⁵⁹³ âyetiyle ilgili müellif şu şekilde izahat yapmaktadır:

Bu âyetin tekrarlanmasının sebebi *هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ* “Şu ikisi rableri hakkında çekişip duran iki taraftır”⁵⁹⁴ âyetidir. Çünkü iki taraftan biri olanlar *فَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِعَتْ لَهُمْ ثِيَابٌ مِنْ نَارٍ* “Bunlardan inkârcı olanlar için ateşten giysiler biçilmiştir”⁵⁹⁵ âyetiyle zikredilince, diğer taraftan olanların da zikredilmesi kaçınılmaz olmuştur.⁵⁹⁶

- Yûsuf sûresinde iki defa tekrar eden *إِنَّا نَرِيكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ* “Kuşkusuz biz seni bu işleri iyi bilen biri olarak görüyoruz”⁵⁹⁷ âyetiyle ilgili müellif şu şekilde açıklama yapmaktadır: “Bu sûrede iki defa tekrarlanan bu âyet esasen tekrar değildir. Çünkü ilk yerde Hz. Yûsuf’un zindandaki arkadaşlarının kelamı iken, ikinci geçen yerde ise Hz. Yûsuf’un kardeşlerinin kelamıdır.”⁵⁹⁸
- Rahmân sûresinde bulunan *فَبَايَ الْأَئِمَّةَ رَبِّكُمْ أَنْتُمْ تَكْذِبُونَ* “Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?”⁵⁹⁹ âyeti otuz bir defa tekrar etmektedir. Kirmânî Kur’an’da en fazla tekrar eden söz konusu bu âyeti şu şekilde açıklamaktadır:

Bu âyet otuz bir defa tekrarlamıştır. Bunlardan sekiz tanesi Allah’ın yaratmasının benzersiz ve mükemmel olduğunun anlatıldığı âyetlerden sonra gelmiştir. Daha sonra cehennem kapılarının adedine denk gelen yedi tanesi ise, cehennem ve ahvallerinin zikredildiği âyetlerden sonra gelmiştir. Cehennem ve ahvallerinin anlatıldığı âyetlerden sonra tekrar eden âyetlerle bunların nimet olarak zikredilmesi güzeldir. Çünkü cehennemden kurtulmak, cennetle ilgili zikredilen nimetlerle eş değerde olmakta veya düşmanların/kâfirlerin cehenneme girmesi en büyük nimet sayılmaktadır.⁶⁰⁰

Bu sayılan yedi taneden sonra cennet kapılarının adedine denk gelen sekiz tanesi ise cennet ve cennet ehlinin vasıflarının anlatıldığı âyetlerden sonra gelmektedir. Daha sonra gelen sekiz tanesi ise bunların

⁵⁹⁰ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 105-106.

⁵⁹¹ el-Yûsuf, 12/18, 83.

⁵⁹² el-Kirmânî, *el-Burhân*, 147.

⁵⁹³ el-Hac, 22/14, 23.

⁵⁹⁴ el-Hac, 22/19.

⁵⁹⁵ el-Hac, 22/19.

⁵⁹⁶ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 181.

⁵⁹⁷ el-Yûsuf, 12/36, 78.

⁵⁹⁸ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 149.

⁵⁹⁹ er-Rahmân, 55/13, 16, 18, 21, 23, 25, 28, 30, 32, 34, 36, 38, 40, 42, 45, 47, 49, 51, 53, 55, 57, 59, 61, 63, 65, 67, 69, 71, 73, 75, 77.

⁶⁰⁰ Müellif burada zihinlere meşgul edebilecek ‘Cehennem ahvallerinin anlatıldığı âyetlerden hemen sonra bunların Allah’ın nimeti sayılmasının hikmeti ve sebebi nedir?’ gibi mukadder bir soruya cevap vermektedir.

dışında olan iki cennet vasıflarından bahsetmektedir. Her kim Allah Teâlâ'nın vasıflarının anlatıldığı ilk sekiz âyete inanır ve onun gerekliliklerini yerine getirirse, diğer iki sekiz tanede anlatılan cenneti hak eder ve yedi tanede anlatılan cehennemden kendisini korur.⁶⁰¹

4.8.3.4. Fiil cümlesi tekrarı

Arapçada fiille başlayan cümlelere fiil cümlesi denir. Fiil cümlesinin fiil ve fâil gibi iki temel unsuru bulunmaktadır.⁶⁰² Kur'an'da tekrar eden fiil cümlelerine dair verilebilecek bazı örnekler şunlardır:

- Bakara sûresinde iki defa tekrarlanan *وَأَتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا* “Öyle bir günden korkun ki, o gün kimse başkası için bir şey ödeyemez”⁶⁰³ âyetini müellif şu şekilde açıklamaktadır:

Bu ve bundan önceki âyetler tekrarlamıştır. Çünkü burada tekrarlanan her iki âyet, uyarı ve öğüt gerektiren bir günah ile zikredilmiştir. Zira bu günahlardan her biri farklı zamanlarda cereyan etmiştir. Birinci ikazdan önce zikredilen günah *أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ* “Sizler insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz?”⁶⁰⁴ âyetinde belirtilen mâsiyet iken, ikincisi ise *وَلَنْ تَرْضَى عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَى حَتَّى تَتَّبِعَ مَلَّتَهُمْ* “Sen onların dinlerine uymadıkça Yahudiler de Hristiyanlar da senden asla memnun kalmayacaklardır”⁶⁰⁵ âyetinde belirtilen günahıdır.⁶⁰⁶

- Bakara sûresi 253. âyette iki defa *وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلُوا* “Allah dileseydi aralarında savaşmazlardı”⁶⁰⁷ cümlesi tekrarlamaktadır. Kirmânî bu durumu şu şekilde açıklamaktadır:

Bu cümle te'kid amaçlı tekrarlamıştır. Diğer bir rivayete göre ise ilk cümle herkesi muhatap almakta iken, ikinci cümle ise sadece müminlere hitap etmektedir. Bir diğer rivayete göre ise bu âyet, olayların Allah'ın dilemesiyle olmadığını iddia edenleri yalanlamaktadır.⁶⁰⁸

- Mâide sûresinde geçen *وَنَسُوا حَظًّا مِمَّا دُكِّرُوا بِهِ* “Onlar da kendilerine bildirilenlerden önemli bir kısmını unuttular”⁶⁰⁹ cümlesi iki defa tekrarlamaktadır. Kirmânî bu durumu şu şekilde izah etmektedir:

Tekrar eden ilk cümle Yahudiler hakkında iken, ikincisi ise Hristiyanlar hakkındadır. Bu cümlelerin manasıyla ilgili ‘Oradan hiçbir pay/hisse alamadılar’, ‘Kendi hisselerine düşen kısmı unuttular’ veya ‘Kendilerine emredilen bazı şeyleri terk ettiler’ gibi anlamlara geldiği söylenmektedir.⁶¹⁰

⁶⁰¹ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 231.

⁶⁰² İbn Hişâm, *Muğni-Lebib an Kutubi'l- E'arib*, 2/433.

⁶⁰³ el-Bakara, 2/47, 48, 122, 123.

⁶⁰⁴ el-Bakara, 2/44.

⁶⁰⁵ el-Bakara, 2/120.

⁶⁰⁶ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 78.

⁶⁰⁷ el-Bakara, 2/253.

⁶⁰⁸ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 87.

⁶⁰⁹ el-Mâide, 5/13-14.

⁶¹⁰ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 101.

- Mâide sûresindeki **لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ** “Andolsun ki ‘Allah üç unsurdan biridir’ diyenler de **kâfir olmuşlardır**”⁶¹¹ âyetinde bulunan **لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ** cümlesi üç yerde tekrar etmektedir. Müellif bu durumu şu şekilde açıklamaktadır:

Bu âyet tekrar etmektedir. Çünkü Hristiyanlar bu konuda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Yakubiyye mezhebi, Allah Teâlâ’nın bazen Hz. İsa’nın zatına tecelli ettiğini ve mucizeler gösterdiğini söylemektedir. Melkâiyye mezhebi ise, Allah’ın baba, oğul ve rûhulkudûs’ü bir araya toplayan bir isim olduğunu söyleseler de üç uknum (Baba, Oğul ve Kutsal Ruh) ve Allah’ın Zat’ının bir olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Dolayısıyla Allah Teâlâ bunların hepsinin kâfir olduğunu haber vermektedir.⁶¹²

- Ra’d sûresinde geçen **وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ** “Andolsun senden önce de Peygamberler gönderdik”⁶¹³ ifadesi, Mü’min sûresinde⁶¹⁴ aynı şekilde ikinci defa tekrarlamaktadır. Kirmânî bu durumu şöyle açıklamaktadır:

Bir örneği de Mü’min sûresinde bulunan bu âyet, esasen tekrar değildir. Nitekim İbn Abbas, müşrikler Hz. Peygamber’in (insan üstü varlık olacağı iddiasıyla) eşi ve çocukları olmasına itiraz etmeleri üzerine, Allah Teâlâ’nın Ra’d sûresindeki **وَدُرِّيَّةٌ وَلَجَعَلْنَا لَهُمُ أَزْوَاجًا** “Andolsun senden önce de Peygamberler göndermiş, onlara da eş ve çocuklar vermiştik” âyetini indirdiğini söylemektedir. Mü’min sûresindeki **وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ مِنْهُمْ مَنْ قَصَصْنَا عَلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ لَمْ نَقْصُصْ عَلَيْكَ** “Senden önce de elçiler gönderdik; onlardan sana hayat hikâyelerini anlattıklarımız var, anlatmadıklarımız var” âyetinden maksat ise ilk defa gönderilmiş bir Peygamber olmadığını ifade etmektedir. Dolayısıyla bağlam değiştiği için tekrar sayılmaz.⁶¹⁵

- İsrâ sûresinin başların da geçen **وَقَالُوا إِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا ؕ إِنَّا لَمُبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا** “Dediler ki: Biz bir kemik yığını haline gelmiş, ufalanmışken yepyeni bir yaratmayla dirilecek miyiz, öyle mi?”⁶¹⁶ âyeti, aynı sûresinin sonlarında herhangi bir değişikliğe uğramadan tekrar etmektedir. Kirmânî bu durumu şöyle izah etmektedir:

İsrâ sûresindeki bu âyet, ziyâde-noksan gibi değişikliğe uğramadan sûrenin sonlarında tekrar etmektedir. Esasen bu tekrar değildir. Nitekim ilk âyetteki ifadeler, Hz. Peygamberle mücadele eden ve ahireti inkâr eden müşriklerin dünyada iken aralarında geçen konuşmalarıdır. İkinci defa **كُلَّمَا خَبَتْ زُنَّتَاهُمْ سَعِيرًا ۚ ذَلِكَ جَزَاؤُهُمْ** “Onun ateşi zayıfladıkça yakıcı alevlerini çoğaltarak azaplarını sürdürürüz. Cezaları işte budur. Çünkü onlar âyetlerimizi inkâr etmişler ve demişlerdi ki: Bizler, bir kemik yığını ve un ufak olmuşken yepyeni bir yaratmayla dirilecek miyiz, öyle mi?”⁶¹⁷ âyetinin içinde geçen aynı cümle ise, Allah Teâlâ’nın onları küfürleri ve ahireti inkâr etmeleri sebebiyle cezalandıracağı zamandaki kelimadır.⁶¹⁸

Bizler bu çalışmamızda Kirmânî’nin bu eserinden âyetleri seçerken, Rahmân sûresi gibi tekrarların fazla olduğu sûre ve âyetlere yer vermeye önem gösterdik. Hülasa Kirmânî’nin *el-Burhân* adlı eserinden yukarıda aktardığımız ve çalışmamıza almadığımız diğer âyetler, tekrar konusunu merak eden kişiler için önemli bilgiler aktarmaktadır.

⁶¹¹ el-Mâide, 5/17, 72, 73.

⁶¹² el-Kirmânî, *el-Burhân*, 103-104.

⁶¹³ er-Ra’d, 13/38.

⁶¹⁴ el-Mü’min, 40/78.

⁶¹⁵ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 153.

⁶¹⁶ el-İsrâ, 17/49.

⁶¹⁷ el-İsrâ, 17/97-98.

⁶¹⁸ el-Kirmânî, *el-Burhân*, 165.

5. SONUÇ

Sonuç olarak; Tâcû'l-Kurrâ el-Kirmânî, *el-Burhan* adlı kitabının mukaddimesinde, daha önce Kur'an'daki lafzî tekrarları ihtiva eden bazı eserlerin var olduğunu, ancak bu kitapların; tekrarların sebeplerini, illetlerini ve hikmetlerini izah etme noktasında yeterli bulmadığını, kendisinin ise Kur'an'daki lafzî tekrarları açıklamak üzere kaleme aldığı bu eserinde takip edeceği yöntem ve metot ile bir ilk olacağını ifade etmektedir. Kirmânî'nin eserinin mukaddimesindeki iddiasından hareketle hazırlanan bu çalışmada ulaşılan neticeye göre, söz konusu incelenen eserde daha önce bu alanda yazılan kitaplara göre farklı bir metodoloji ve yöntem kullanıldığı; âyet, kelime, zamir ve harf gibi Kur'an'da bulunan lafzî tekrarların sebep, illet ve hikmetlerinin izahının yapılmış olduğu görülmektedir.

Kirmânî'nin, birbirinin aynısı veya ziyâde-noksan, takdim-tehir, ibdâl ve hazf gibi nedenlerden dolayı yakın lafızlar ile âyetlerdeki lafzî tekrarları açıklamaya çalıştığı bu eserinde, daha önceki müfessirler gibi Kur'an'daki sıralamayı esas almıştır. Sûrelerdeki lafzî tekrarları incelerken âyetlerin tefsir ve te'viline girmeden, konu bütünlüğünü sağlamak için her bir sûreyi kendi içerisinde değerlendirmiş ve her sûredeki birbirine benzeyen âyetlerin ilkinin esas alıp, diğer benzeyen veya tekrar eden âyetleri, esas aldığı ilk âyet etrafında izah etmeye çalışmıştır.

Tâcül-Kurrâ el-Kirmânî, bu eserini daha önce kıraat âlimleri tarafından kaleme alınan kitaplardan metot ve yöntem olarak farklı bir şekilde yazmış, kendisinden önce bu alanda yazılan ilk eser kabul edilen İskâfî'nin kitabına almadığı birçok ayeti kitabına almış ve tekrar eden âyetleri izah ederken İskâfî'nin aksine kısa açıklamalar yaparak icâz metodunu kullanmıştır. Müellif bu kitabında lafzî tekrarları izah ederken, sûre ve âyetlerin tertibinde, müfessirlerin eserlerini yazdıkları metoda uygun bir şekilde benzer âyetleri bütüncül inceleme metodu ile açıklamış, daha önce zikretmesi gereken bir âyet ile karşılaşınca وَكَانَ حَقَّهُ أَنْ يُذَكَّرَ هُنَاكَ ifadesi ile buna dikkat çekmiştir. Kirmânî daha önce geçen bir âyete rastladığı zaman tekrardan kaçınmak için قد سبق ibaresiyle bu âyetin açıklandığına dikkat çekmiş ve benzer âyetlerde Kur'an'ı doğru anlamamanın temel parametrelerinden olan âyetler arasındaki siyâk-sibâk ilişkisine لموافقة ما قبله ve لموافقة ما بعده açıklamasıyla dikkat çekerek izah etmeye çalışmıştır. Nadiren de olsa Kur'an'da tekrar etmeyen âyetlere ليس في القرآن غيره ibaresi ile işaret etmiştir. Yaptığımız araştırmalar sonucunda, Kirmânî'den önce kıraat kitaplarında da bu bilgi aynı şekilde geçmektedir. Muhtemelen müellif kendisinden önce kıraat âlimlerinin eserlerini esas aldığı için bu bilgiyi aynı şekilde aktarmıştır.

Kirmânî bu kitabını kaleme alırken, ulûmü'l-Kur'ân tefsir, kıraat, nahiv ve lugat ilimleri gibi birçok kaynaktan yararlanmıştır. Müellif alıntı yaptığı yerlerde bazen aktardığı kaynağın ismini belirtirken bazen de herhangi bir kaynak belirtmemiştir.

Kirmânî'nin bu eseri, kendisinden sonra lafzî tekrarlarla ilgili müstakil olarak kaleme alınan Bedreddin İbn Cemâa'nın *Keşfü'l-Me'ânî*'si ve Fîrûzâbâdî'nin *Besâ'iru zevi't-Temyîz*'i gibi eserleri yöntem ve metot yönünden etkilemiştir. Zerkeşî ve Süyûtî'nin, Ulûmü'l-Kur'ân'ın önemli kaynakları arasında addedilen *el-Burhân* ve *el-İtkan* adlı kitaplarında birçok yerde Kirmânî'nin görüşlerine yer vermek suretiyle Kirmânî'nin *el-Burhân*'ından istifade ettikleri görülmüştür.

Yaptığımız araştırmalar neticesinde Kirmânî'nin yukarıda aktardığımız iddiasıyla, daha önce kıraat âlimleri tarafından hafızlık yapan öğrencilerin Kur'an'da tekrar eden âyetleri ezberlerken kolaylık olması için bir araya getirdiği eserleri kastettiği ve İskâfî'nin bu konuda kaleme aldığı eseri görmediği sonucuna varılmıştır. Nitekim müellifin mukaddimesinde, kendisinden önce Kur'an'daki lafzî tekrarları müstakil bir kitapta ilk defa konu edinen Hatîb el-İskâfî'nin *Dürretü't-tenzîl* adlı eserinden, hocası Ebû Müslim el-İsfahânî'nin tefsir kitabında yer verdiği kadarıyla istifade edeceğini aktarması bunu desteklemektedir. Ancak bu eserin tahkik çalışmalarından edindiğimiz bilgiler ışığında Kirmânî'nin, İskâfî'nin böyle bir eseri müstakil olarak kaleme aldığından haberi olmadığı, fakat hocası Ebû Müslim el-İsfahânî'nin tefsir eserinde yer verdiği kadarıyla gördüğü ve daha sonra İskâfî'nin Kur'an'daki lafzî tekrarları açıklama yönteminden etkilenecek *el-Burhân* adlı eserini yazmaya karar verdiği anlaşılmıştır.

Kirmânî, Kur'an'da bulunan lafzî tekrarları açıklamak üzere kaleme aldığı bu eserinde el-Hadîd, Abese ve el-Burûc sûrelerinde tekrar olmasına rağmen yer vermediği tespit edilmiştir. Bununla beraber müellif, Kur'an'da tekrar eden âyetlerin sebepleri, illetleri ve hikmetlerini açıklayacağını ifade ettiği halde, yaptığımız araştırma sonucunda tekrarın önemi, aynı veya benzer âyetlerin tekrarlanmasının faydaları ve hikmetleri noktasında yeterli bilgi vermediğini söylemek mümkündür. Ayrıca Kirmânî'nin mukaddimesinde açıkladığı ve kendi mantığı açısından benzer olabilecek bazı âyetler hakkında herhangi bir şey söylemediği tespit edilmiştir.

Hülasa, bu çalışma da incelediğimiz kitap, müellifin iddiasında haklı ve eserin de herhangi bir intihal olmadan alanında özgün bir kitap olması, kendisinden sonra yazılan eserleri de etkilemesi sebebiyle ulûmü'l-Kur'ân'ın konularından olan Kur'an'daki lafzî tekrarlar konusunda metot ve yöntem açısından bilgi edinmek isteyen kişiler için yönlendirici ve faydalı bir eserdir.

KAYNAKÇA

- Akpınar, Cemil. “İbn Cemâa, Bedreddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/388-392. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Ali b. Halef el-Katib, *Mevâddü'l-Beyân*, (Thk.:Hatem Sam ed-Damin) Dârü'l-Beşâir, Suriye, 2003.
- Alptekin, Coşkun. “Atabeg”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/38-40. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Altıkulaç, Tayyar. “Sehâvî, Alemüddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/311-313. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Âlûsî, Mahmûd b. Abdullâh el-Huseynî. *Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîr el-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Seb'u'l-Mesânî*. thk. Alî Abdubârî Atiyye. 16 Cilt. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye; Beyrut: y.y., 1415.
- Avcı, Casim. “Yâkût el-Hamevî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/288-291. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Bağdâdî, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ca'fer b. Muhammed b. Ubeydillah el-Münâdî. *el-Müteşâbihü'l-Kur'ânî'l-azîm*. ed. Abdullah b. Muhammed el-Guneymân. Demenhûr: Mektebetü Lîne, 1993.
- Bağdatlı İsmâil Paşa. *Hediyyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âsârü'l-musannifîn*. İstanbul: Müessise't-Tarihu'l-Arabiyye, 1951.
- Baş, Erdoğan. *Kur'an'ın Üslûbu ve Tekrarlar*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2003.
- Bazin, Marcel. “Kirman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/62-63. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Bereke, Muhammed b. Raşid. *el-Müteşâbihü'l-Lafzî fî'l-Kur'an'il Kerim ve Tevcihuhu*. Camiatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslamiyye, ts.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi Tabakâtü'l-Müfessirin*. İstanbul: Semerkand, 1. Basım, 2014.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1971.
- Ceyrî, Abdulfettah Mustafa. *Tevcihu'l-Müteşâbihu'l-Lafzî fî'l-Kur'an'il-Kerim inde'l-Mufessirin - Dirasetü'n fî tefsiri'r-Râzî ve'l-Âlûsî*, ts.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *Kitâbu't-Ta'rîfât*. thk. Heyet. Beyrut: y.y., 1403/1983.
- Çiftçioğlu, İsmail. “Türkiye Selçukluları ve Beylikler Döneminde İlmi Teşvik, İlim Adamlarını Himaye Etme Anlayışı”. *Türk Dünya İncelemeleri Dergisi* VI/1 (2006), 29-38.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: M. Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 50. Basım, 2016.
- İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Feth Diyâuddîn Nasrullâh b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Meselu's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâi'r*. thk. Ahmed el-Havfî - Bedevî Tabâne. 4 Cilt. Kahire: Dâru Nehdati Mısır, ts.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî. *el-Bahru'l-Muhîr fî't-Tefsîr*. thk. Sıdkî Muhammed Cemîl. 11 Cilt. Beyrut: y.y., 1420.
- el-Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Fârâbî. *Muntahab min Sihâhi'l-Cevherî*. b.y.: y.y.,

ts.

Ebu's-Su'ûd, Muhammed b. Muhammed b. Mustafâ el-Îmâdî. *Îrşâdu'l-Âkli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*. 15 Cilt. Beyrut: y.y., ts.

Decnî, Abdulfettâh. *fî's-Sarfi'l-'Arabî*. thk. Abdusselâm Hârûn. Kuveyt: Mektebetu'l-Felâh, 2. Basım, 1983.

Elmalılı, M. Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Yenidoğan, 2001.

el-Müberred, Ebu'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd. *el-Muzekker ve'l-Mu'ennes*, nşr. Ramazan 'Abduttevvâb-Salâhaddîn el-Hâdî, Kahire: y.y., 1970.

el-Müberred, Ebu'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd, *el-Muktedab* (Kahire: Vizâratü'l-Evkâf, 1994), 2/2.

Erbaş, Ali. *Kur'an'daki Tekrarlar ve Hikmetleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2020.

Esterâbâdî, Râdiyyüddîn Muhammed b. el-Hasen. *Şerhu's-Şâfiye*. thk. Muhammed Nûr el-Hasan v.dğr. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1975.

Fayda, Mustafa. "Abdullah b. Âmir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/84-85. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Ferrâ', Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd ed-Deylemî. *Me'ânî'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Yûsuf en-Necâtî v.dğr. Mısır: y.y., ts.

Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Muhammed b. Ya'kûb. *Besâ'iru Zevî't-Temyîz fî Letâ'ifi'l-Kitâbi'l-Azîz*. thk. Muhammed Alî en-Neccâr. 6 Cilt. Kahire: el-Meclisu'l-A'lâ, ts.

Genan, Şeyma. *Mushaf İmlâsı Bağlamında Kirmânî ve Hattu'l-Mesâhif Adlı Eseri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2018.

Gözütok, Şakir. "İslâm Tarihinde müesseseseleşme". *Dini Araştırmalar* 9/26 (Aralık 2006), 17-44.

Güler, Zekeriya. "Rebî' b. Ziyâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/498. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Hamlâvî, Ahmed b. Muhammed. *Şeze'l-arf fî fenni's-sarf*. thk. Nasrullah Abdurrahman Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, ts.

Hattâbî, Ebû Suleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. el-Hattâb el-Bustî. *Beyânu İ'câzi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Halefullâh - Muhammed Zaghlûl Selâm. b.y.: y.y., 3. Basım, 1976.

İbn Cemâ'a, Ebû Abdullâh Muhammed b. İbrâhîm el-Kinânî. *Keşfu'l-Me'ânî fî'l-Muteşâbihi min'el-Mesânî*. thk. Abdulcevâd Halef. Mansure: y.y., 1410/1990.

İbnü'l-Fâris, Ebu'l-Huseyn İbn Zekeriyâ (395/1004). *es-Sahibî fî Fıkhi'l-Luga*, (Thk.:Ömer Faruk et-Tebbar), Mektebetu'l-Me'arif, Beyrut, 1993.

İbnü'l-Fâris, Ebu'l-Huseyn İbn Zekeriyâ. *Mu'cemu Mekâyisi'l-Lüga*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, İran, 1401.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh el-Ensârî, *Muğni-Lebib an Kutubi'l-E'arib*, 1-2, (Thk: Muhammed Muhîddîn 'Abdulhamid), Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrut 2007.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *Te'vilu Muşkili'l-Kur'ân*. thk. İbrâhîm Şemsuddîn. Beyrut: y.y., ts.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfî'î.

Lisân 'l-Arab. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993.

İbn Acîbe, Ahmed b. Muhammed b. el-Mehdî b. Acîbe el-Hasenî el-İdrîsî eş-Şâzelî el-Fâsî. *el-Bahru 'l-Medîd fî Tefsîri 'l-Kur'âni 'l-Mecîd*. thk. Ahmed Abdullâh el-Kuraşî Raslân. b.y.: y.y., 1419.

İbn Atiyye, Ebû Muhammed AbdulHak b. Ğâlib b. Abdîrrahman b. Temmâm el-Endelûsî. *el-Muharreru 'l-Vecîz fî Tefsîri 'l-Kitâbi 'l-Azîz*. thk. Abdusselâm Abduşşâfi Muhammed. Beyrut: y.y., 1422.

İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân. *et-Tasrîfu 'l-Mulûkî*. thk. Deyzîra Sekâl. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1998.

İbnu'l- Hâcib, Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus. *el-Kâfiye fî 'Ilmi'n-Nahv ve eş-Şâfiye fî 'Ilmî-Tasrîf*, (Thk. Sâlih Abdü'l Azîm Şâir), Mektebetü'l Adâb, Kahire 2010.

İbnu'l-Hâcib, Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus. *eş-Şâfiye fî 'ilmi't-tasrîf*. thk. Hasan Ahmed Osmân. Mekke: el-Mektebetu'l-Mekkiyye, 1995.

İbnu'n-Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-Verrâk el-Bağdâdî. *el-Fihrist*. thk. İbrahim Ramadân. Beyrut: y.y., 1417/1997.

İbnu'z-Zubeyr el-Ğirnâtî, Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrâhîm es-Sekafî. *Milâku't-Te'vîli 'l-Kâtı bi-zevî'l-İlhâdi ve't-Ta'tîl fî Tercihî 'l-Müteşâbihî 'l-Lafzi min Âyi't-Tenzîl*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, ts.

İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Funûnu 'l-Efnân fî Uyûni Ulûmi 'l-Kur'an*. Beyrut: y.y., 1408/1987.

İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn b. el-Cezerî Muhammed. *Ğâyetu'n-Nihâye fî Tabakâtî 'l-Kurrâ*. 3 Cilt. Bergstraesser: Mektebetu İbn Teymiyye, 1351/1932.

İbnü'l-Münâdî, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Ca'fer b. Muhammed b. Ubeydillah. *Müteşâbihü 'l-Kur'âni 'l-azîm*, 1993.

İlhan, Avni. "Bâtiniyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/190-194. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Hatîb el-İskâfî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. *Dürretü 't-Tenzîl ve Gurretü 't-Te'vîl*. ed. Muhammed Mustafa Aydın. Mekke: Fihrist mektebetu el-Melik Fahd el-Vataniyye Esnâi'n-neşr, 1990.

Kafesoğlu, İbrahim. *Selçuklu Tarihi*. İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, I, 1972.

Kandemir, M. Yaşar. "Ebû Mûsâ el-Eş'arî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/190-192. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Karaman, Hayrettin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meali*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Basım, 2015.

Kâtib Çelebi, Mustafâ b. Abdullâh Hâcî Halîfe *Keşfü 'z-Zunûn an Esâmi 'l-Kütüb ve 'l-Fünûn*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1941.

Kâtib Çelebi, Mustafâ b. Abdullâh Hâcî Halîfe. *Sullemu 'l-Vusûl ilâ Tabakâtî 'l-Fuhûl*. thk. Mahmûd Abdulkâdir el-Arnâvût. 6 Cilt. İstanbul: IRCICA, 2010.

Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü 'l-mü'ellifîn*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1957.

Keskin, Hasan. "Kirmânî, Tâcülkurrâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/66.

Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Keskin, Hasan. “Müfessir el-Kirmânî’nin Hayatı. İlmi, Şahsiyeti ve Eserleri”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996), 194-219.

Keskin, Hasan. *Tâcü’l-Kurrâ el-Kirmânî (505/1111 dolayları) ve Lübübu’t-Tefâsîr Adlı Tefsiri*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 1993.

Kılıç, Hulusi. “Basriyyûn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/117-118. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Kılıç, Hulusi. “Kûfiyyûn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/345-346. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Kirmânî, Mahmud b. Hamza b. Nasr. *el-Burhân fî Müteşâbihi’l-Kur’ân*. ed. Ahmed İzzüddin Abdullah Halefullah. Mansure: Darü’l-Vefâ, 2012.

Kirmânî, Mahmud b. Hamza b. Nasr. *el-Unvân fî’n-Nahv*. ed. Hâzım Saîd el-Beyâtî - Menâil Selâhaddin Aziz. Dubai: Dâru’l-Buhûsi’l-İslâmiyye ve İhyâi’t-Turâs, 2005.

Kirmânî, Mahmud b. Hamza b. Nasr. *Esraru’t-Tekrar fî’l-Kur’ân el-Musemma el-Burhân fî Tevcîhi Müteşâbihi’l-Kur’ân*. ed. Ahmed Abdulkadir ATA. Kahire: Darü’l-Fazile, 1978.

Kirmânî, Mahmud b. Hamza b. Nasr. *Garâibu’t-Tefsir ve Acâibu’t-Te’vil*. ed. Semrân Serkal - Yunus el-Acelî. Beyrut: Muessese Ulûmi’l-Kur’an, 1983.

Kirmânî, Mahmud b. Hamza b. Nasr. *Hattu’l-Mesâhif*. ed. Gânim Kaddûrî el-Hamed. Bahreyn: Tab’atu Hassa Câize Seyyid Cunejd Âlimi’d-Duvelîyye lil-Kur’ani’l-Kerim, 2012.

Köymen, Mehmet Altay. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*. 3 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 3. Basım, 2000.

Kurt, Hasan. “Tâhirîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/403-404. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Kurtubî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Hazrecî. *el-Câmi’ li-Âhkâmi’l-Kur’ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî-İbrahim İtfeyyîş. 2 Cilt. Kahire: Dâru’l-Kütübi’l-Mısriyye, 1384/1964.

Kutub, Seyyid. *Fî zilâl’il-Kur’ân*. 6 Cilt. Kahire: Daru’s-Şürûk, 2003.

Lübdî, Muhammed Semir Necîb. *Mu’cemu’l-mustalahâti’n-Nahviyye ve’s-Sarfiyye*. Beyrut: Müessesetu’r-Risale, 1985.

el-Merâgî, Ahmed Mustafa. *Tefsîru’l-Merâgî*. Kahire: Mektebetü Mustafa Bâbâ el-Halebî, 1946.

Merçil, Erdoğan. “Büveyhîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/496-500. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Merçil, Erdoğan. “Gazneliler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/480-484. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Merçil, Erdoğan. *Kirmân Selçukluları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989.

Merçil, Erdoğan. “Saffârîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/464-465. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Merçil, Erdoğan. “Selçuklular (Sosyoekonomik ve Kültürel Hayat)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/379-380. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Muhammed Luthfil Anshori. “Üslûbu’t-Tekrar fî’l-Kur’an’il-Kerim”. *Arap Eğitimi ve Edebiyatı dergisi* 1/1 (2017), 56-73.

Muhaysin, Muhammed Sâlim, *el-İrşâdâtü'l-celiyye*, Kâhire 1971.

Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Murâdî. *Me'ânî'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî. Mekke: y.y., 1409.

Nîsâbü'rî, Nizâmuddîn el-Hasan b. Muhammed b. Huseyn el-Kummî. *Ğarâibu'l-Kur'ân ve Reğâibu'l-Furkân*. thk. Zekeriyâ Umeyrât. Beyrut: y.y., 1416.

Ocak, Dr. Ahmet. *Selçukluların Dinî Siyaseti (1040 - 1092)*. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Tatav Yayınları, 2002.

Özaydın, Abdülkerim. "Beyhakî, Ali b. Zeyd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/62-63. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Özaydın, Abdülkerim. "Hasan Sabbâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/347-350. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Özaydın, Abdülkerim. "Nizâmiye Medresesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/188-191. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Öztürk, Mustafa. *Kur'an Dili ve Retoriği*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 5. Basım, 2016.

Râğıb el-İsfehânî, Ebû'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed. *el-Mufredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî. Dimaşk; Beyrut: ed-Dâru's-Şâmiyye, 1412.

Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtihu'l-Ğayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1420.

Rufai, Tarık Osman. "İtticahâtü't-Tasnif fî Tevcihi'l-Muteşâbihi'l-Lafzî fî'l-Kur'an'il-Kerim Kadimen ve Hadisen". *el-Minye Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Mecelletu't-Dirasatu'l-Arabiyye*.

Safedî, Salâhuddîn Halîl b. Aybek b. Abdullâh. *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnâ'vût - Türkî Mustafâ. 29 Cilt. Beyrut: y.y., 1420/2000.

Said Nursi. *Sözler*. İstanbul: Zehra Yayıncılık, 2002.

Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr el-Mervezî. *el-Ensâb*. thk. Abdurrahman b. Yahyâ. 13 Cilt. Haydarabad: Dâiratü'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, 1382/1962.

Seyyid, Eymen Fuâd. "Fâtımîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/228-237. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Sîbeveyh, Ebû Bişr 'Amr b. Osman. *el-Kitâb*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. 5 cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1988.

Sümer, Faruk. "Selçuklular (Kirman Selçukluları)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/377-379. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*. thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.

Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-Behcetü'l-Merđiyye 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, (tlk. Mustafa el-Huseynî ed-Deşî), Mektebetü's-Sahâbe, Dimeşk, 2005.

Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm. 4 Cilt. b.y.: el-Hey'etu'l-Misriyyeti'l-Amme li'l-Kuttâb, 1394/1974.

Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî.

Mu'tereku'l-Akrân fî I'câzi'l-Kur'ân: I'câzu'l-Kur'ân ve Mu'tereku'l-Akrân. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408/1988.

Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Tabakâtu'l-Mufessirîn*. thk. Alî Muhammed Umar. Kahire: y.y., 1396.

Şemsuddîn ed-Dâvûdî, Muhammed b. Alî b. Ahmed el-Mâlikî. *Tabakâtu'l-Mufessirîn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Şesrî, Salih Abdullah Muhammed. *el-Müteşâbihü'l-Lafziyyu fî'l-Kur'an'il Kerim ve Esraruhu'l Belağiyye*. Camiatü Ümmü'l-Kurâ, ts.

Şîrâzî, Ebû'l-Kâsım Muînüddîn Cüneyd b. Mahmûd-ı. *Şeddü'l-izâr fî Hattî'l-evzâr an züvvâri'l-mezâr*. Tahran: Meclis Basımevi, ts.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî. *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. thk. 'Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. b.y.: Mu'essesetu'r-Risâle, 1420/2000.

Taşköprizâde Ahmed Efendî. *Miftâhu's-Sa'âde ve Misbâhu's-Siyâde fî Mevzû'âtî'l-Ulûm*. nşr. Abdülvehhâb Ebû'n-Nûr - Kâmil Kâmil Bekrî. 3 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse, 3. Basım, 1968.

TAY, Hekim. *Kur'ân-ı Kerîm'in Anlaşılmasında Belâgat İlminin Rolü -Meâni Örneği-*. Ankara: Fecr Yayınları, 2019.

Turan, Osman. *Sekçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*. İstanbul: Dergah Yayınları, 8. Basım, 2009.

Uludağ, Süleyman. "Hankah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/42-43. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdullâh Yâkût b. Abdullâh er-Rûmî. *Mu'cemu'l-Buldân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1995.

Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdullâh Yâkût b. Abdullâh er-Rûmî. *Mu'cemu'l-'Udebâ = İrşâdu'l-Erîb 'ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*. thk. İhsân Abbâs. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1414/1993.

Yıldız, Hakkı Dursun. "Abbâsîler (Siyasî Tarih)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/31-48. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Yiğit, İsmail. "Emevîler (Siyasî Tarih)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/87-104. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Yiğit, İsmail. "Ribât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/76-79. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Zahîruddîn el-Beyhakî, İbn Fendeme Ebû'l-Hasan Zahîruddîn Alî b. Zeyd b. Muhammed. *Târîhu Beyhak / Ta'rib*. Dimaşk: y.y., 1425/2004.

Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk. *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*. thk. Heyet. 4 Cilt. b.y.: Dâru'l-Hidâye, ts.

Zekeriyyâ el-Ensârî, Ebû Yahyâ Zekeriyyâ b. Muhammed. *Fethu'r-Rahmân bi-Keşfi mâ Yeltebisu fî'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Alî es-Sâbûnî. Beyrut: y.y., 1403/1983.

Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Amr. *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407.

Zerkeşî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh b. Bahâdır eş-Şâfiî. *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. 4 Cilt. b.y.: Dâru 'İhyâ'i'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1376/1957.

Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris. *el-A'âm / Kâmûsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-Arab ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikîn*. 8 Cilt. Beyrut: Darü'l-İlm Li'l-Melayin, 2002.

Cennet Gül, Yâr Zaman. *el-Tekraru fi'l-Kur'an'il-Kerim ve Esraruhu'l-Belağiyye*, 2011.

ÖZGEÇMİŞ

Ortaokul ve lise eğitimini İstanbul'da tamamladı. Lise yıllarından itibaren İslâmî ilimler alanında ve Arapça üzerine eğitim aldı. Daha sonra orta okul ve liselerde meslek dersleri Arapça, din kültürü ve ahlak bilgisi olmak üzere öğretmenlik görevi yaptı. 2021 yılında Bitlis Eren Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesinden mezun oldu. 2016 yılında Diyanet İşleri Başkanlığında başladığı İmam-Hatiplik görevine İstanbul Başakşehir ilçesinde devam etmektedir.

